

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GİRİŞİMCİLİK VE YENİLİK YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

1980-2000 ARASI TÜRKİYE’DE YAŞANAN SİYASİ
KRİZLERİN DIŞ TİCARET VE GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNE
ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Zülfükar Aytaç KİŞMAN

HAZIRLAYAN

Hilal KAMAÇ

Elazığ-2018

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GİRİŞİMCİLİK VE YENİLİK YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**1980-2000 ARASI TÜRKİYE'DE YAŞANAN SİYASİ KRİZLERİN DIŞ
TİCARET VE GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNE ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Zülfükar Aytaç KİŞMAN

HAZIRLAYAN

Hilal KAMAÇ

Jürimiz, 26.07.2018 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezi oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Doç. Dr. Tayfur BAYAT

2. Dr. Öğr. Üyesi Zülfükar Aytaç KİŞMAN

3. Dr. Öğr. Üyesi Atilla YÜCEL

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****1980-2000 Arası Türkiye’de Yaşanan Siyasi Krizlerin Dış Ticaret Ve Girişimcilik
Üzerine Etkileri****Hilal KAMAÇ****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Girişimcilik ve Yenilik Yönetimi Anabilim Dalı****ELAZIĞ – 2018, Sayfa:XI+113**

Hızla gelişen ve değişen teknolojiyle beraber 21. yüzyılda üretim ve tüketimin artması ve sosyo-kültürel anlamda değişimlerin yaşanmasıyla çok uluslu şirketler de idari anlamda değişiklikler yaşamış ve bu değişiklikler devamlılığını sürdürmüştür. Bunların yanında artık tek tip tüketici yaratılmasıyla geleneksel ürünler ortadan kaldırılmıştır.

Türkiye’de devrim niteliği taşıyan 24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 kararlarının ekonomide pozitif etki oluşturup oluşturmadığı ve dış ticaret politikalarının üzerindeki etkisi sonucu bu dönemdeki girişimcilik üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada 1980’den sonra Türkiye’de 1980, 1994, 1998-1999, 2000-2001 yıllarında yaşanan krizlerin dış ticaret ve girişimcilik üzerindeki olumlu olumsuz etkileri araştırılmıştır. Dış ticaret yapısı; TÜİK’ ten alınan verilerle ithalat ve ihracatın sektör dağılımı esas alınarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda TÜİK’ ten alınan sektöre göre açılıp kapanan işletmelerin sayısıyla döneme dair girişimcilik alanında çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Dış Ticaret, Girişimcilik.

ABSTRACT**The Effects Of Crisis On Foreign Trade And Entrepreneurship İn Turkey
Between 1980 And 2000****Hilal KAMAÇ****Fırat University****The Institute of Social Science****Department of Entrepreneurship and Innovation Management****ELAZIĞ-2018, Pages: XI+113**

With the rapid developpement and change of technology, production and consumption has increased, as social and cultural life has changed, administrative affairs of multinational companies has also changed. Moreover, as the profil of consumer has chaged, traditional consupcion has decreased.

24 January 1980 and 5 Avril 1994 is an important date, decisions taken on this date has made a positive effects has made positive effects on economy and entrepreneurship. Therefore, it has been investigated in this study the positive and negative effects of crisis on trade and entrepreneurship after the following years1980, 1994, 1998-1999, 2000-2001.

With the data received from Turkish Statistical İnstitute, it has been examined foreign trade structure, export and import capacity. By this way, sectoral work has been made, the number of closed business and effects on entrepreneurship has been researched,

Keywords: Crisis, Foreign Trade, Entrepreneurship

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
TABLolar LİSTESİ	VII
ŞEKİLLER LİSTESİ	IX
ÖNSÖZ	X
KISALTMALAR	XI

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KRİZLER	3
1.1 Kriz	3
1.1.1 Krizin Özellikleri.....	3
1.1.2 Kriz Dönemi	4
1.1.3 Kriz Yönetim Süreci.....	5
1.2 Kriz Türleri.....	6
1.2.1 Finansal Kriz	7
1.2.2 Ekonomik Krizler	12
1.2.3 Siyasi Krizler.....	13

İKİNCİ BÖLÜM

2. GİRİŞİMCİLİK VE DIŞ TİCARET.....	19
2.1 Türkiye’de Girişimcilik ve Dış Ticaret	19
2.2 Girişimci, Girişimcilik ve Girişim Kavramları	20
2.2.1 Girişimci Kavramı.....	20
2.2.2 Girişimcilik Kavramı.....	21
2.2.3 Girişim Kavramı.....	22
2.2.4 Girişimciliğin Önemi.....	22
2.2.5 Girişimciliğin İşlevleri	23

2.2.6 Girişimci Olma Sebepleri.....	24
2.2.7 Girişimciliğin Öğeleri	25
2.3 Türkiye’de Girişimcilik.....	27
2.3.1 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi.....	27
2.3.2 Cumhuriyetin Kurulmasından 1950’ye Kadar Olan Dönem.....	29
2.3.3 1950-1980 Arası Girişimcilik.....	30
2.3.4 1980 Sonrası Dönem	31
2.4 Dış Ticaret	31
2.4.1 Dış Ticaret ile İlgili Kavramları	33
2.4.2 Türkiye’de Dış Ticaret	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK EKONOMİSİ VE KRİZLER.....	50
3.1 1980’li Yıllarda Türkiye Ekonomisi	52
3.1.1 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Önlemleri	53
3.1.2 24 Ocak Kararları ve Sonrası	54
3.1.3 1980’li Yıllarda Girişimcilik.....	57
3.1.4 1980’li Yıllarda TÜİK Verilerine Göre Türkiye’de Dış Ticaret.....	60
3.1.5 Dördüncü 5 Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983).....	64
3.2 1990 ve Sonrasında Türkiye Ekonomisi	65
3.2.1 1994 Finansal Krizi	67
3.2.2 1990’lı Yıllarda Türkiye’de Girişimcilik	72
3.2.3 1990’lı Yıllarda Türkiye’de Dış Ticaret.....	75
3.3 1999’da Türkiye Ekonomisi	79
3.3.1 Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (YBYKP) (1996-2000).....	80
3.3.2 1998-1999 Krizleri	81
3.3.3 1995 ve Sonrasında Türkiye’de Girişimcilik	84

3.3.4 1998-1999 Türkiye’de Dış Ticaret.....	85
3.4 2000-2001’de Türkiye Ekonomisi.....	90
3.4.1 Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri	91
3.4.2 90’ların Sonu 2000-2001’de Girişimcilik ve TÜİK Verileri	95
3.4.3 2000-2001 Yıllarında Türkiye’de Dış Ticaret.....	98
SONUÇ	102
KAYNAKÇA.....	105
EK.....	112
ÖZGEÇMİŞ	113

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Ekonomik Kalkınma Evresi Bakımından 2010 Yılında 59 GEM Ülkesinde Girişimci Aktivite Durumu	19
Tablo 2. Osmanlı'da ilk sanayi sayımı.....	28
Tablo 3. Osmanlıda sektöre göre faaliyette bulunan işletme sayı ve türleri.	29
Tablo 4. İşletmelerin Şirketleşme Dönemi.....	30
Tablo 5. Dış Ticaretin Türkiye Ekonomisindeki Yeri	35
Tablo 6. Osmanlı İhracat ve Başlıca Ülkelere Göre Dağılımı	37
Tablo 7. Osmanlı İthalatı ve Başlıca Ülkelere Göre Dağılımı	38
Tablo 8. 1923-1929 Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri	41
Tablo 9. 1930-1939 Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri	42
Tablo 10. 1940-1946 Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri	45
Tablo 11. 1947-1963 Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri	47
Tablo 12. 1964-1980 Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri	49
Tablo 13. İşsizlik Oranı ve Reel Günlük Ücret Endeksi.....	56
Tablo 14. Yıllara Göre Ülkemizdeki İthalat Değerleri	57
Tablo 15. Yıllara Göre Türkiye'deki Girişimcilik Verileri.....	59
Tablo 16. Ülkemizin 1964 ve 1989 Yılları Arasındaki İthalat ve İhracat TÜİK Verileri.....	61
Tablo 17. Türkiye'nin ihracatının başlıca sektörlerle göre dağılımı	63
Tablo 18. Türkiye'nin ithalatının başlıca sektörlerle göre dağılımı.....	64
Tablo 19. Altıncı plan ekonomik göstergeleri (Milyar \$)	68
Tablo 20. Yıllara Göre Türkiye'deki Girişimcilik Verileri.....	74
Tablo 21. Ülkemizin 1990 ve 2000 Yılları Arasındaki İthalat ve İhracat TÜİK Verileri.....	76

Tablo 22. Türkiye'nin ihracatının başlıca sektörler göre dağılımı	77
Tablo 23. Türkiye'nin İthalatının Başlıca Sektörlere Göre Dağılımı	78
Tablo 24. Yıllara Göre Türkiye'deki Girişimcilik Verileri.....	85
Tablo 25. Ülkemizin 1984 ve 2000 Yılları Arasındaki İthalat ve İhracat TÜİK Verileri	87
Tablo 26. Türkiye'nin ihracatının başlıca sektörler göre dağılımı.	88
Tablo 27. Türkiye'deki ithalatın başlıca sektörler göre dağılımı.	88
Tablo 28. Yıllara Göre Türkiye'deki Girişimcilik Verileri.....	97
Tablo 29. 1990-2003 arasında Türkiye'nin ihracat ve ithalat değerleri.....	100
Tablo 30. Türkiye'nin ihracatının başlıca sektörler göre dağılımı.	101

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Kriz Yönetim Süreci	6
Şekil 2. Finansal Kriz Türleri	8
Şekil 3. Girişimciliğin Öğeleri.....	26

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, kriz, kriz türleri, kriz yönetim süreçleri gibi kavramlar açıklanmıştır. İkinci bölümde, girişimcilik ve dış ticaret kavramları açıklanmıştır. Bu kavramların tarihi süreç içerisinde Osmanlı Devleti döneminden itibaren gelişimi anlatılmıştır. Üçüncü Bölümde, belirlenen kriz dönemlerinin öncesi ve sonrasında Türk ekonomisi hakkında bilgi verilmiştir. İlgili dönemlere denk gelen istikrar programları ve kalkınma planları incelenmiştir. TÜİK verilerine göre ilgili kriz dönemlerinin girişimcilik ve dış ticaret üzerinde nasıl bir etki yaptığı incelenmiştir.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi sürecinde değerli bilgilerini bizlerle paylaşan, saygıdeğer danışman hocam; Dr. Öğr. Üyesi Zülfükar Aytaç KİŞMAN'a, çalışmam boyunca benden bir an olsun desteğini esirgemeyen arkadaşlarım ve çalışma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen ve hayatımın her evresinde bana destek olan değerli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
A.Ş.	: Anonim Şirketi
ABYKP	: Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı
Ar-Ge	: Araştırma gelişme
C.	: Cilt
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GEM	: Dünya Girişimcilik Platformu
GOÜ	:Gelişmekte Olan Ülke
GSMH	: Gayri safı milli hâsıla
IMF	: Uluslar Arası Para Fonu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsler
KOSGEB	: Küçük ve Orta ölçekli işletmeleri Geliştirme Birliği
MKB	: Menkul kıymet borsalarında
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SGK	: Sosyal güvenlik Kurumu
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TDK	: Türk Dil Kurumu
TEA	: Toplam Erken Evre Girişimcilik Faaliyetleri
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
YBYKP	: Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
YSD	: Yabancı Sermaye Dairesi

GİRİŞ

1980’li yılların sonunda Sovyetler Birliğinin çökmesi, Amerikan Kapitalist sistemin zafere ulaşması, küresel ekonomide yaşanan hareketlenme, ticari yoğunluğu da beraberinde getirmiştir. Bu ticari yoğunluk neticesinde küresel dünyada salt askeri gücün yetersiz kaldığı, bunun yanında ekonomik anlamda da büyük bir güce ulaşma hedefi, ticaretin ve küresel ekonominin giderek önem kazanması ve dünya üzerinde oluşturulan yeni ekonomik dengenin hassas bir terazide oturtulması ülkelerin ekonomik ve teknolojik anlamda sürekli yenilenme güdüsünü ortaya çıkarmıştır. Küresel ticaretin giderek önem kazanmasıyla ülkeler arasında yaşanan rekabet, çeşitli krizleri de beraberinde getirmiştir. Küresel ticaretteki pasta ne kadar büyük olursa yaşanacak ekonomik ve siyasal krizlerde bir o kadar artış olması kaçınılmazdır. Yaşanan ekonomik rekabet, ülkelerin güç kazanma hırsları çeşitli ittifaklara girmelerine ve bu ittifaklar neticesinde kazanan ve kaybeden tarafların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Teknolojik anlamda kendini yenileyen, girişimcilik ruhunu özünde taşıyan, küresel piyasanın ihtiyaçlarını gören ve hatta bu ihtiyaçları yaratan ülkeler veya kuruluşlar giderek güçlenirken kendini yenileyemeyen pasif ülkeler ve kuruluşlar giderek zayıflayıp çeşitli siyasal ve ekonomik krizlerle boğuşma durumuna gelmektedir. Özellikle ülkemizin 1980’li yıllarda yaşanan ekonomik ve siyasal değişime ayak uyduramaması neticesinde çeşitli ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Girişimcilik anlamında da yetersiz kalması teknolojiyi yakalayamaması art arda gelen sorunlar siyasal krizlere dönüşmüştür. Küresel piyasada yeterli anlamda söz sahibi olamayan Türkiye’de üretim araçlarının yavaş ilerlemesi, yaşanan ekonomik sorunlar demokratik anlamda da sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Demokratik Barış Teorisini haklı çıkarır şekilde ülkelerin ekonomik anlamda ne kadar zenginse doğru orantılı şekilde demokrasi kültürünün o kadar ileride olduğu anlamı çıkmaktadır ki Türkiye’de 1980’li yıllar ile başlayıp 2001 krizi ile doruk noktasına çıkan buhranlar neticesinde darbe girişimlerini de beraberinde getirmiştir. Türkiye’de bahsi geçen bu dönem aralığında yaşanan krizler sadece ülke için değil bölgesel anlamda da sonuçlar doğurmaktadır. Coğrafik anlamda Avrupa ve Asya ile köprü olan, Orta Doğunun bitişiğinde bulunan Türkiye, birçok ülke ile karşılıklı ticari ve siyasi ilişkiler içine

girmiştir. Bu ilişkilerin olumlu bir şekilde oluşması veyahut sürdürülmesi krizlerden uzak, yatırımcının güvenini kazanmış huzur içinde bir ortamın tesis edilmesine bağlıdır. Girişimci, teknolojiyi takip eden hatta çeşitli inovasyonlar oluşturarak teknolojide öncü konum noktasında en azından küresel etkiye sahip bölgesel güç hedefini gerçekleştirme hedefinde olan Türkiye; ekonomik, teknolojik ve siyasal anlamda güçlü olmak durumundadır. Bu argümanlardan birinin bile eksik olması çeşitli krizlere kapı aralamaktadır. Ekonomik ve siyasal krizler arasında kurulan bu korelasyonun hem Türkiye hem de diğer ülkeler açısından önemine binaen tezimizin fikri oluşumunda büyük katkısı olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KRİZLER

1.1 Kriz

Kriz sözcüğü, Latince ve Yunanca köklerden gelmiştir. Yunanca’da “krisis” olan sözcüğün anlamı; “karar vermek” olup ancak zamanla bu kavram, anlam değişikliği yaşamış, istikrarsızlık ve aynı zamanda tehlike anlamında kullanılmıştır.¹ TDK ise krizi; ülkede, ülkeler arasında, toplumun veya herhangi bir kuruluşun hayatında görülen buhran, güç dönem veya bunalım olarak tanımlamaktadır.²

Kriz: en basit haliyle daha önceden belli olmayan, birden ortaya çıkan ve derin değişikliklere neden olan olgudur.³

Kriz, sezilmeyen aynı zamanda önceden belirlenemeyen, örgüt tarafından çabuk ve acele cevap verilmesi gereken ve örgütün uyum ve önleme mekanizmalarını saf dışı bırakan, var olan amaç değer ve varsayımlarını tehdit eden gerilim halidir.⁴

1.1.1 Krizin Özellikleri

- Kriz, tahmin edilemeyen ani bir değişikliği ifade eder,
- Kriz, meydana geldiği örgütün sürekliliğini ciddi anlamda tehdit eder,
- Kriz süreci, var olan karar alma mekanizması tarafından aşılamaz acil müdahale gerektirir.⁵
- Kriz, örgütün varlığını ve amacını tehdit eder,
- Acil müdahale edilmesini gerektirir,
- Krizin önlenmesi veya üstesinden gelenebilmesi için gereken tedbirlerin alınması için yeterli zaman, bilginin olmaz,

¹ C. Erdem Hephaktan, Serkan Çınar, “Mali Krizler ve Son Mali Krizin (2008) Reel Sektörlere Etkileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya, 2011, C.30, s.156.

² Yavuz Altaşlı, Murşit Işık, “Türkiye’de Yaşanan Ekonomik Krizlerin İstihdam Üzerine Etkileri(1980-2013)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Isparta, 2017, C.22, s.568.

³ Mehmet Fatih Darıcan, “Ekonomik Krizler ve Türkiye”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, İstanbul, 2005, Sayı:17, s.39.

⁴ Hasan Tağraf, N. Talat Arslan, “Kriz Oluşum Süreci ve Kriz Yönetiminde Proaktif Yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 2003, C.4, Sayı:1, s.150.

⁵ Tağraf, Arslan, a.g.e, s.150.

- Karar veren kişilerde gerilime neden olur.⁶
- Fiyatlarda meydana gelen değişikliklerin paniğe neden olur,
- İleriye yönelik belirsizlikler,
- Mali sektörlerdeki dengenin yüksek enflasyon tarafından bozulması,
- Rekabetin denetimsiz oluşu,
- Enflasyonun yüksek olması,
- Kredi taleplerinde meydana gelen hızlı ve ani değişiklikler,
- Milli paranın değerindeki değişiklikler,
- Döviz piyasalarındaki istikrarsızlık,⁷
- Ekonomideki herhangi bir değişikliğin tüm beklentileri değiştirmesi,
- Bankacılık sektöründe meydana gelen panik, para arzını düşürür ve bu nedenle mevduatların düşmesine neden olur,
- Kârda ve servette meydana gelen mevcut düşüşler tasarrufu etkiler ve banka iflasları meydana gelir,
- Örgütlerin ödenebilirliğini kaybetme korkusunun nedenleri:
 1. Kötü yönetim,
 2. Öngörü yetersizliği,
 3. Kırılgan borçlanma yapısıdır. (Ödemede esnekliğin olmaması).⁸

1.1.2 Kriz Dönemi

Kriz, örgütleri hedeflerinden ve amaçlarından uzaklaştırır. Kriz dönemlerinde krize özgü modeller stratejik politikalar kullanılmazsa örgütleri, insanları ve toplumları yok edebilecek güce sahiptir. Kriz döneminde hızlı karar almak için acil karar verilmeli. Hızlı hareket etme durumu ise yönetim kesiminin paniklemesine ve bunun sonucunda yanlış kararlar almasına neden olur. Bu nedenle daha önceden fark edilmemiş krizlerin işletmelerde baskı oluşturması, verimliliği düşürerek krizin bir felaket gibi algılanmasına neden olur.⁹

⁶ Feridun Sezgin, “Kriz Yönetimi”, *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, 2003, C.4, s.150.

⁷ İlknur Sarıgedik, *1994-2001 Krizlerine Genel Bakış ve Kriz Yönetimi*, Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara, 2008, s.17.

⁸ Didar Büyüker İşler, (2014, 17), *Türkiye’deki Krizler ve Çözüm Önerisi Olarak: E-Ticaret Uygulamaları*, Yüksek Lisans Tez, Süleyman Demirel Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2014, s.17.

⁹ Selçuk Balı, Ahmet Büyüksalvarcı, *1630’dan 2010’a Finansal Krizler Tarihi*, Çatı Kitapları, İstanbul, 2011, s.5.

- 1) Kriz sinyallerinin alınması ve hareketsizlik
- 2) Krize hazırlık ve korunma
- 3) Krizin denetim altına alınması
- 4) Normal duruma geçiş
- 5) Öğrenme ve değerlendirme.

Örgütün amaçlarını ve varlığını tehdit ederek, tehlike arz eden sinyaller gün yüzüne çıkmıştır. Örgütün kendi içinde ve çevresinde olan ilişkilerinde sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak örgütün bilgi alma sistemi kriz sinyallerini yeterince algılayamadığı için kriz sinyalleri üst yönetime iletilememektedir. Bu nedenle üst yönetim gerekli tedbirleri alamamaktır. Sinyaller, örgütü ve amaçlarını tehdit edici nitelikte görülmediği için yönetim eski deneyimleri doğrultusunda yetersiz bilgiyle kararlar almaktadır. Krizin şiddetini arttırmasıyla örgütsel sorunlar belirginleşir ve yönetimde paniğe neden olur. Bu dönemde bilgi eksikliğinden dolayı alınacak kararlar çözüme götürme konusunda yetersiz kalır.

Kriz döneminde krizi atlattmak için çözümler geliştirilmemişse ve kriz şiddetliyse; örgüt ortadan kalkabilir, örgütün çevresiyle ilişkileri bozulabilir, örgüt içinde oluşan işgücü devamsızlığı ve devri işçi şikâyetleri, stres ve panik örgütte çöküşe yol açabilir.¹⁰

Kriz meydana geldikten sonra krizi başarılı bir şekilde yönetebilmek için; çözüm yolları bulmak, çözüm önerileri alarak bunları başarılı bir şekilde uygulamak gerekir. Aksi halde etkili bir şekilde yönetilemeyen kriz, örgütün çöküşüne aynı zamanda örgütün yok olmasına neden olabilir.¹¹

1.1.3 Kriz Yönetim Süreci

Kriz yönetimi; işletmede hammadde sıkıntısı, hatalı üretim, pazarlama, kalite düşüklüğü vb. nedenlerle meydana gelen sorunlu dönemde yöneticilerin işletmeyi yönetme biçimidir.¹²

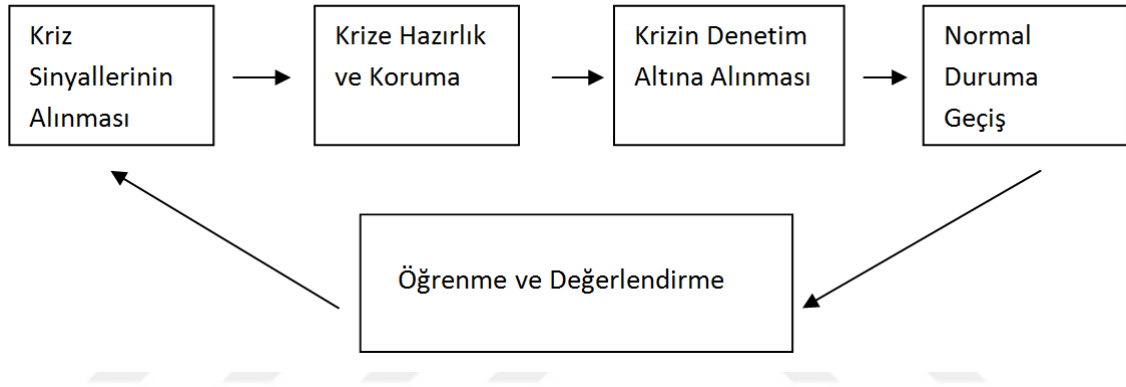
¹⁰ Hasan Demirtaş, “Kriz Yönetimi”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, Malatya, 2000, Sayı:23, s.361.

¹¹ Feridun Sezgin, “Kriz Yönetimi”, *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara, 2003, Sayı: 8, s.189.

¹² Sarıgedik, a.g.e, 2008, s.17.

Kriz yönetimi; meydana gelebilecek olan kriz durumuna karşılık, kriz sinyallerini alarak değerlendirmesi ve örgütün kriz durumunda en az kayıpla kurtulması için gerekli tedbirlerin alınması ve aynı zamanda uygulanması sürecidir. Kriz yönetim sürecinin asıl amacı örgütü krize hazır hale getirmektir. 5 aşaması vardır.

- 1) Kriz sinyallerinin alınması
- 2) Krize hazırlık ve koruma
- 3) Krizin denetim altına alınması
- 4) Normal duruma geçiş
- 5) Öğrenme değerlendirme¹³

Şekil 1. Kriz Yönetim Süreci ¹⁴

1.2 Kriz Türleri

Krizlerin içlerinde ayırt edici özellikleri olmakla birlikte ortak özellikleri de vardır. Krizlerin ortak noktası maliyet yaratıcı olmasıdır. Bu yaratıcı yanı; bozulmuş, bir diğer deyişle hasara uğramış sektörleri onarmak amacıyla oluşan finansal kaynakların oluşturduğu fırsat maliyetidir. Finansal krizler ve ekonomik krizler olmak üzere 2 grupta incelenmektedirler.¹⁵

¹³ Sezgin, a.g.e, s.190.

¹⁴ Sarıgedik, a.g.e, s.20.

¹⁵ Suna Simla Sarpkaya, *Finansal Krizler ve Kriz Dönemlerinde Uygulanan Para Politikası Araçları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilimdalı, Ankara, 2009, s.11.

1.2.1 Finansal Kriz

Reel ekonomi üzerinde yıkıcı etkiler yaratıp piyasaların işleyiş gücünü bozan finansal çöküntülerdir.¹⁶ Diğer bir ifadeyle finansal kriz, para talebinin para arzına oranla aşırı artmasıdır.¹⁷

Finansal kriz, varlık fiyatları, kısa vadeli faiz oranları, şirketlerin batması ve ödemelerin aksaması ile finansal kuruluşların iflası vb. finansal göstergelerin bütününün veya birçoğunun açık ani ve keskin bir şekilde bozulması olarak da tanımlanmaktadır.¹⁸ Bir başka tanıma göre, üretim, mal, üretim faktörü ya da finans piyasasındaki miktarlarda ya da fiyatta meydana gelen aşırı dalgalanmalardır.¹⁹

Finansal krizlerin ana kaynağı, finansal sektördeki, araçlar, kurumlar ve kurallar olacağı gibi reel sektör faaliyetindeki karlarda meydana gelen daralmalar da olabilir.

Finansal krizlerin oluşumunda birçok faktör etkili olmaktadır. Bunlar;

1. Küresel ekonomiden veya ülke ekonomisinden kaynaklanabilir,
2. Reel sektörden kaynaklanabilir,
3. Finansal sektörden kaynaklanabilir.

Bu krizlerin ortaya çıkma ve yayılma süreçleri iktisadi birimlerin tercihlerine, politik ve kurumsal yapılara, zamana, ekonominin içinde bulunduğu durum vb. birçok faktöre bağlı bir şekilde meydana gelerek ekonominin geneline yayılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde krizin oluşum aşamaları çok çeşitli ve farklıdır. Finansal krizin türlere ayrılması, finansal sistemi meydana getiren temel değişkenler, temel kurumlar ve temel ilişkilerde meydana gelen bozulmalar olarak tanımlanmaktadır.²⁰

¹⁶ Eyup Bastı, *Kriz Teorileri Çerçevesinde 2001 Türkiye Finansal Krizi: Krizin Finans Sektörünün Verimliliğine Etkileri*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, 2006.

¹⁷ Zeynep Karaçor, Volkan Alptekin, Korhan Gökmenoğlu, *Finansal Kriz Üzerine Öngörülebilirlik ve Politikalar*, Çizgi Kitapevi, 2012, Konya, s.48.

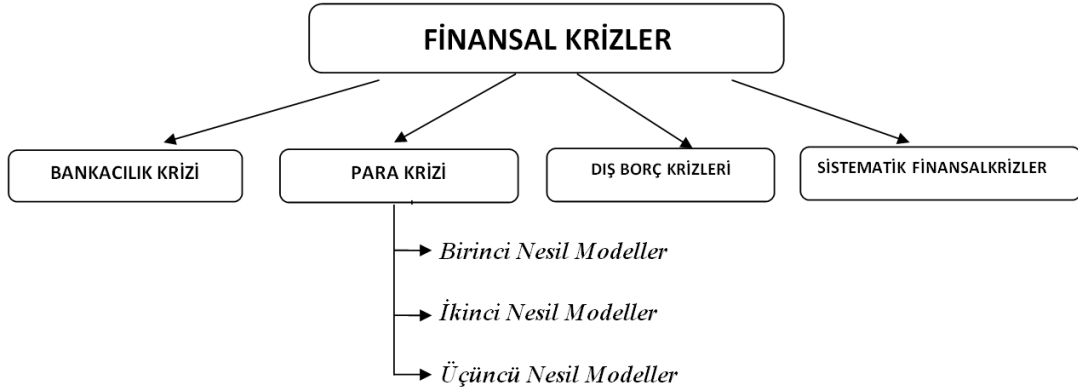
¹⁸ Murat Kaygusuz, *İktisadi Kriz Teorileri*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2016, Bursa, s.5.

¹⁹ Selçuk Balı, Ahmet Büyüksalvarcı, *1630'dan 2010'a Finansal Krizler Tarihi – Balonlar, Panikler, Buhranlar ve Küresel Finansal Kriz*, Çatı Kitapları, 2011, İstanbul, s.516.

²⁰ Suat Oktar, Levent Dalyancı, "Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler", *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, C.29, Sayı: 2, s.3-4.

1.2.1.1 Finansal Kriz Türleri

Finansal krizler, mali kurumların ve bankaların ödeme güçlüğü içine düşmesi, menkul kıymet borsalarında (MKB) meydana gelen büyük ölçekli çöküşler ulusal parayı değer bazında olumsuz etkilemektedir. Finansal krizler; bankacılık krizi, para krizi, dış borç krizi ve sistematik finansal krizler olarak sınıflandırılmaktadır.²¹

Şekil 2. Finansal Kriz Türleri²²

1.2.1.2 Bankacılık Krizi

Dünyada son dönemde meydana gelen bankacılık krizleri, yalnızca gelişmekte olan ülkelerde olmayıp sanayileşmiş (gelişmiş) ülkelerde de gözlemlenmiştir. Bankacılık krizi, ev halkının faaliyetlerini sınırlandırmakla kalmayıp şirketlerin faaliyetlerini sınırlandırmıştır. Aynı zamanda tüketimin minimize edilmesini ve yatırımların azalmasını hızlandırmakta, finansal alandaki kredilerin ödenmesini ve kredi sisteminin sağlıklı bir şekilde işletilmesini engellemektedir. Finansal kurumlara ve bankalara olan güvenin azalmasının sebebi, sermayenin yurtdışına çıkışının hızlanmasıdır. Zayıf bankacılık sistemi ve bankalara duyulan güvenin azalması bankaların bir süre sonra başarısız olmalarına sebep olur.²³

Bankacılık krizi, genel olarak bankaların görevlerini veya yükümlülüklerini yerine getirememesi ve banka başarısızlıklarının bu yükümlülükleri ertelemeye

²¹ Bastı, a.g.e, s.7.

²² Zeynep Karaçor, Volkan Alptekin ve Korhan Gökmenoğlu, *Finansal Kriz Üzerine Öngörülebilirlik ve Politikalar*, 1. Baskı, Konya: Çizgi Kitapevi, 2012, s.36.

²³ Özgür Yaman, *Finansal Krizler ve Erken Uyarı Sistemleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, 2010, s.19.

zorlaması ve bankaların iflası durumunda, müşterilerin mevduatlarının kendilerine zamanında ödenememesi korkusu ve algısıyla bankadan kaçışları hali, bununla birlikte devletlerin bu gibi durumları önlemek için kamulaştırmaya gitmesi, krizden kurtarma çabaları ya da kredilerin ödenmemesi halinde meydana gelir.²⁴

1.2.1.2.1 Bankacılık Krizinin Nedenleri

- Bankaların sorumsuzluğu,
- Finansal piyasaların kırılganlığı,
- Bankacılık sisteminin zayıflığı,
- Ülkelerin izlediği ulusal kur politikaları,
- Bankacılık sektörünün ülkelerarası farklılığı,
- Mülkiyet yapısı,
- Sistem denetimi,
- Uluslararası standartların varlığı,
- Teknolojik alt yapı,
- Sektörel yoğunlaşma.²⁵

1.2.1.3 Para Krizi

Döviz krizi olarak da bilinen para krizi farklı kur sistemlerinde de görülebilir ancak özellikle sabit kur sisteminde katılımcıların aniden şekillendirilmiş ulusal para aktiflerinden bankasının kayması sonucunda merkez bankasının tükenen döviz rezervinden dolayı ortaya çıkan krizlerdir.²⁶

Para krizi, ulusal paraya duyulan güvenin kaybolmasıyla, spekülasyon için ülkeye giren fonların ülkeyi hızlı bir şekilde terk etmesi ile başlayıp ve Merkez Bankası'nın spekülasyon saldırı karşısında kuru koruyamaması ile ulusal paranın değerinin düşürülmesi veya dalgalanmaya bırakılması da denilebilir.²⁷

Para krizinin belirleyicileri;

²⁴ Turan Yay, Gülsüm Gürkan Yay, Ensar Yılmaz, *Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2001, s.21.

²⁵ Sarpkaya, a.g.e, s.15.

²⁶ Sarpkaya, a.g.e, s.12.

²⁷ Kaygusuz, *İktisadi Kriz Teorileri*, Ekim Basım Yayın Dağıtım, 2016, Bursa, s.6.

- Hatalı iktisat politikaları ve zayıf makroekonomik göstergeler,
- Yetersiz finansal alt yapı,
- Terörist saldırısı ve siyasal suikast gibi beklenmedik olaylar,
- Uluslararası kuruluşlar ile piyasadaki kreditorlerin önerilerindeki hatalar.²⁸

Para krizinin çıkış sebepleri farklı faktörlere bağlayan;

- Birinci nesil kriz model
- İkinci nesil kriz model
- Üçüncü nesil kriz model

Modeller ayrı dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bu modeller birbirini ortadan kaldırmak için değil, daha çok önceki modelin yetersizliğini gidermek için oluşturulmuştur.

1.2.1.3.1 Birinci Nesil Kriz Modelleri

Bu modele göre; krizin meydana gelmesi için yurtdışı para ve maliye politikalarıyla dış ekonomiye ilişkin döviz kuru politikalarının tutarsız olması gerekmektedir.

Birinci nesil modelin temel unsurları; sabit kur sistemiyle, tutarsız ve sürdürülemez olmasıyla makroekonomik politikalar ile azalan rezervlerdir.

1.2.1.3.2 İkinci Nesil Para Krizi

Hükümetlerin sabit kur paritelerini korumaları için nedenleri varken bu sabit kur paritelerinden vazgeçmek içinde nedenlerinin olabileceğini kabul etmektedir.

İkinci nesil model krizin 3 odak noktası vardır;

1. Hükümetin sabit kurdan çıkması için bir nedeni olmalı.
2. Sabit kur sistemine devam etmek için bir nedeni olmalı.
3. Piyasada sabit kurun sürdürülmesi, maliyetinin arttığına inanılması ve piyasalarda sabit kurun sürdürülmemesine inanılması sonucu krize yol açan bir kısır döngünün oluşması için gerekli ortamın meydana gelmesi.²⁹

²⁸ Balı, Büyükşalvarcı, a.g.e, s. 516.

İkinci nesil para krizi modelinde devletin ekonomik politikalarından ziyade piyasaların beklentileri ve davranışları önem arz eder.³⁰

1.2.1.3.3 Üçüncü Nesil Kriz Modelleri

Asya krizinin sonucunda geliştirilmiştir. Özellikle bankacılık sektöründeki sıkıntılara ve bilanço etiketlerine dikkat çekilmiştir. Daha önceki modellerin tersine bankacılık ve para krizlerini beraber açıklamaya çalışmışlardır.³¹

Özetle üçüncü neslin nedenleri;

1. İkiz krizler.
2. Ahlaki risk; şirketler ve finansal kurumların yükümlülüklerinin devletçe zımni veya açık bir şekilde garanti altına alması.
3. Uluslararası yatırımcıların paniğe kapılması sonucunda portföy yatırımlarını geri çekmeleri.
4. Bilanço kötüleşmesi.³²

1.2.1.4 Dış Borç Krizleri

Herhangi bir ülkenin özel veya kamu kesimine özgü dış borçlarını ödeyememe durumudur. Düzenli dış borçları ödemekte olan ülkenin, borcunun faizlerini ve anaparasını ödeyemeyeceğini ilan etmesidir.³³

Hiçbir sıkıntı yokken bir ülkenin krize girmesinin nedeni ancak dış kaynaklı bozulmanın ülkeye dolaylı etkisidir. Küresel ölçekli krizler yayıldıkları diğer ülkeler için dış kaynaklı kriz sınıfına girer. Küresel krizden etkilenme farklı kanallarla olur. Bu kanallar; kredi, yatırım kanalları ve dış ticarettir. Herhangi bir ticari partnerinde meydana gelen kriz diğer ülkeyi de olumsuz etkileyebilir.³⁴

²⁹ Yaman, a.g.e, S. 15

³⁰ Kaykusuz, a.g.e, S.135.

³¹ Yaman, a.g.e, S. 18.

³² Kaykusuz, a.g.e, S.139.

³³ Ahmet Turgut, "Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler", *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 2006-2007, Ankara, C.20, Sayı:4-5, s.38.

³⁴ Güven Delice, "Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2003, Kayseri, Sayı:20, s.41.

1.2.1.5 Sistematik Finansal Krizler

Finansal piyasaların işlevlerini etkin bir şekilde yerine getiremeyecek ölçüde ciddi bozulmalara maruz kalması sonucunda reel ekonomiye büyük zarar verdiği durumdur.³⁵

Finansal piyasaların ciddi bir şekilde bozulduğunu ifade eden sistematik finansal krizler; politik, ekonomik ve sosyal yaşam değişikliğinden ve yapısından kaynaklanır.³⁶

Bu krizlerde bir yayılma süreci vardır. Bir firma, kurum ve ülkedeki sorunlar, diğer bir firma kurum ve ülkelerde çözümsüzlüğe yol açabilir.

Sistematik kriz döneminde;

- Ülkede üretim kayıpları meydana gelir.
- Ekonomik kayıplar büyür.
- Milli gelir düşer.
- Ülke ekonomik etkinlikten uzaklaşır.³⁷

1.2.2 Ekonomik Krizler

Tüketici talebinde ve firmaların yatırımlarında meydana gelen azalmalar, şiddetli işsizlik, sonucunda yaşanan yaşam standartlarının düşmesi şeklinde ortaya çıkar.³⁸

Ekonomide beklenmedik bir anda ve aniden ortaya çıkan olayların ülke ekonomisini makro açıdan, firmaları ise mikro açıdan aksatacak sonuçların ortaya çıkması ekonomik krizin bir başka tanımıdır.

Bir başka ifadeyle ekonomik kriz, herhangi bir üretim faktörü, mal ve hizmet veya döviz piyasalarındaki miktar veya fiyatlarda belirlenen yani kabul edilebilen sınırı aşan değişim sonucunda meydana gelen şiddetli dalgalanmalardır.

Yapılan tanımlamalara bakarak ekonomik krizlerin özellikleri şu şekilde belirtilebilir:

³⁵ Oktar, Dalyancı, a.g.e, s.5.

³⁶ Delice, a.g.e, s.62.

³⁷ Turgut, a.g.e, s.39.

³⁸ Darcan, a.g.e, s.41.

Ekonomik krizler, önceden bilinmeyen, aniden, beklenmedik bir anda meydana gelmektedir. Bu bağlamda sürekli bir resesyon (durgunluk), sürekli bir enflasyon gibi durumlar ekonomik kriz anlamına gelmemektedir. Örneğin; ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde ve gelişmiş ülkelerde de yıllık görülen enflasyonun %8-9 oranlarında süreklilik arz etmesi ekonomik kriz olarak algılanmamaktadır. Fakat bir anda oluşan bir takım iktisadi faktörler sonucu enflasyon oranı %9'dan %150'lere fırlamasıyla hiperenflasyon meydana gelir ve bu durumda ekonomik kriz oluşmuş olur. Bu açıdan bakıldığında ekonomik krizin, önceden belirlenemeyen ve tahmin edilemeyen bir anda ortaya çıkması, bir başka özelliği olan tahmin edilemez oluşunun sonucudur. Bu özellik ışığında krizin şiddeti de önem arz etmektedir. Küçük şiddette veya düşük seviyede olumsuz etkiye ehil iktisadi etmenlerin oluşturduğu düşük şiddetli ani ekonomik olaylar kriz olarak algılanmayabilir. Dolayısıyla krizin etkisinin belirli bir seviyeden fazla olması da bir ekonomik kriz özelliğidir. Başka bir özelliğine bakacak olursak, devlet ve devletler, kişiler veya firmalar için sorun, tehdit, karışıklık, güvensizlik, gelecek kaygısı gibi bozucu ve yıkıcı olumsuz sorunların ortaya çıkmasıdır.

Ekonomik krizlerin sirayet özelliği de vardır. Bu özelliği açıklayacak olursak; bir sektörde, bir toplumda veya bir devlette ortaya çıkan ekonomik krizin temas halinde olduğu sektörlerde, devletlerde veya toplumlarda da farklı veya aynı şiddette olumlu veya olumsuz etki göstermesidir.

Bu özellikler doğrultusunda ekonomik kriz; yanlış iktisadi seçim ve uygulamalardan dolayı beklenmedik şekilde ve aniden ortaya çıkan, bireyler, iktisadi işletmeler ve devletler üzerinde bozucu, yıkıcı etkiler, sorunlar oluşturmalarının yanında yeni fırsatlar da sağlayabilen olağanüstü değişikliklerdir.³⁹

1.2.3 Siyasi Krizler

Siyasi partilerle ülke meselelerini ilgilendiren konularda anlaşılamadığı parlamento dışındakilerin bu meselelere karışmasının kolaylaştığı, partilerin taktiksel ve stratejik hareket edebildiği ülkenin seçim ve yönetim sistemlerinden hukuki ve anayasal faktörlerden kaynaklanan gerginlikler siyasi kriz olarak tanımlanabilir.

³⁹ Orhan Bilge, *Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkisi*, Sosyal Yardım Uzmanlık Tez, Ankara, 2009, s.23-24.

Toplumu olumsuz yönde etkileyen devlet yönetiminde yaşanan gerginliklerden dolayı siyasi krizleri toplum ve devlet açısından değerlendirmek gerekir. Kriz döneminde toplumun devlete olan güveni ve bağlılığı zarar görebilir ve bu durum sonucunda toplum, yönetimi reddedebilecek seviyeye gelebilir. Bunun yanında şiddete ve çatışmaya dönüşecek kadar olan gelişmeler toplum ve devlet ilişkisini olumsuz yönde etkileyebilir ve meşruiyetin sarsılması ve yitirilmesi ile sonuçlanabilir.

Devlet yönetiminde meydana gelen gerilimlerde siyasi krizleri araştırırken siyasi partilerin diğer kurum ve partilerle olan ilişkileri ilk sırada yer almaktadır. Mecliste yasama ve yürütme organlarını kullanan partilerin görüşerek aldığı kararlar ülkenin yönetimi içindir. Görüşmeler dahilinde bazı kararlar alınabilirken bazıları da alınamamaktadır. Bu süreçte yaşanan bir takım gerginlikler karar alma sürecinde tutukluk yapabilirken bazen de kısa zamanlı görüşmeler sonucunda çözüme kavuşturulabilir. Bu sebepten mecliste yaşanan her gerilimin siyasi kriz olarak değerlendirilmesi krizlerin nedenlerini, oluşumunu ve sonuçlarını açıklamada büyük krizlere neden olacaktır.

Siyasi partiler bu dönemlerde uzlaşmaya gidebilecekleri gibi bazen tersi de yaşanabilir. Bu haysiyetle kriz dönemlerinin siyasi partilerin en aktif zamanları olduğu söylenebilir.⁴⁰

Toplum ve devlet ilişkileri siyasi krizlere yaklaşıldığı dönemde, devletin toplumun inanç ve değer sistemleriyle olan ahengi ve yönetime katılmasıyla değerlendirilmesi gerekmektedir. Toplumun devlet ile olan ilişkisinin güçlülük derecesi siyasi krizlerin oluşmasında belirleyicidir. Toplumla olan ilişkisini geliştirememiş yani bu ilişkide uyum, denetim, iletişim ve bütünleşmeyi sağlayamamış devletlerde siyasi kriz yaşanması kaçınılmaz hal almaktadır. Bunun yanında demokrasiye sahip olmasına rağmen demokrasiyi içselleştirememiş ülkelerin siyasi kriz yaşaması daha sıklıkla olacaktır.

Bu açıklamaların ışığı altında siyasi krizlerin kaynağını, sosyal yapı, kültürel değerler, siyasi liderler, siyasi hedefler, siyasi partiler, muhalefet ve iktidarın yönetim

⁴⁰ Abdullah Özçelik, *367 Tartışmaları Bağlamında Siyasi Krizler: Aktörler, Sebepler, Boyutlar*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Konya 2012, s.5-6

şekli, ideolojiler ve politikalar arasında yaşanan çatışma ve gerginliklerde de aramak gerekir.⁴¹

1.2.3.1 Siyasi Kriz Türleri

Meşruiyet krizi, devlet krizi, katılma krizi ve demokrasi krizi olmak üzere dörde ayrılır.

1.2.3.1.1 Meşruiyet Krizi

Meşruiyet siyasi iktidarın devam etmesinin tek güvencesi ve varlık sebebidir. Siyasi krizlerin toplumda yasa ve eylemlerinin kabul görmesinin dayanağıdır. Siyasal sistemde; iktidarın meşruluğuna, yönetilenlerin inandığı ölçüde kararlarına uyma eğilimini kendiliğinden gösterirler, kararlara uymayı olağan ve gerekli sayarlar. Böylelikle iktidar zoraki itaati sağlamak yerine kendiliğinden itaati sağlamış olur. Meşruluk, yönetimi sağlamlaştıran, kolaylaştıran onu daha etkili ve istikrarlı kılan bir etkidir.

1.2.3.1.2 Devlet Krizi

Ülke yönetiminde muhalif ve iktidar partileri arasında, görüşülen ülke meselelerinde alınacak kararların tartışılması, karara bağlanmasıyla alakalı konularda meydana gelen aynı zamanda siyasi kutuplaşmanın artmasını sağlayan ve parlamentonun işlemez halini kapsayan süreçler; devlet krizi olarak tanımlanabilir.

Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde yönetim sorunu ile oluşan devlet krizinin şiddetlenmesiyle ülkedeki diğer kurumların yönetime müdahil olması kaçınılmazdır.

1.2.3.1.3 Katılma Krizi

Dar anlamda siyasal katılım, siyasal sisteme karşı yurttaşların davranışlarını, durumunu ve tutumlarını gösteren kavramdır. Geniş anlamda ise, ister genel isterse yerel etkinliklerle farklı şekillerde siyasi iktidar ve hükümet üzerinde yurttaşların baskı

⁴¹ Özçelik, a.g.e, s.6-7.

oluşturması ile aracısız siyasal sürece katılıp etki oluşturmaya çalışmaları diye tanımlanabilir.

Siyasi katılım denilince akla ilk gelen oy kullanmaktır. Ancak çağdaş demokraside seçimlere indirgenemeyecek kadar önemlidir. Politik kalkınmanın hukuki boyutu seçimdir. Bireylerin seçim konusunda önem verdiği bir konu, seçimlerin adil bir biçimde gerçekleşmesidir. Seçimlerde hile gibi olayların yaşanması halkın devlete olan güvensizliğinin artmasına neden olmaktadır. Bu güvensizliğin artmasını önlemek için devlet yetkililerinin bazı önlemler almaları gerekir. Bu krizde ana unsur bireyin pasifleştirilmemesi yani aktifleştirilmesidir. Bu krizin oluşmasında hem devletin hem de bireyin rolü fazladır. Bu bağlamda katılımcı demokrasinin gelişmesi için, değişimin yurttaşların bilincinde gerçekleşmesi, aktif olarak kendilerini görmeleri için yeteneklerini arttırması gerektiği belirtilir.⁴²

1.2.3.1.4 Demokrasi Krizi

Demokrasi, ülke yöneticilerini değiştirmek için anayasal sisteme uyumlu bir düzen sağlayan nüfusun geniş kitlesi ve siyaset sisteminin, siyasi iktidar için mücadele edenler arasından seçim yaparak kararları önemli ölçüde etkileyen sosyal mekanizmadır.

Demokrasinin değerleri arasında en önemlisi muhalefet olgusudur. Şiddete müracaat edilmediği müddetçe demokraside alternatif değerler, öneriler, düşünceler, görüşler, inançlar, felsefeler ve yaşam biçimleri kendilerini serbestçe ifade edebilirler. Demokratik yapı; yaşam biçimlerini ve alternatif düşünceleri toplumsal yaşam meydanlarıyla sınırlı tutmakla beraber iktidarı da meşru yollarla devre dışı bırakmayı amaçlayan muhaliflerin de meşru olduğunu kabul eder. Muhalefet olgusu demokrasinin olmazsa olmazlarından olup toplumsal kaosun engellenmesinde hayati önem taşır. Millet iktidara olan reaksiyonunu seçimlerde muhalefeti iktidara taşıma eğilimiyle gösterecektir. Bunun sonucunda oy verme eğilimiyle toplumsal şiddette azalma görülecektir.⁴³

⁴² Özçelik, a.g.e, s.7-11.

⁴³ Özçelik, a.g.e, s.11-12.

1.2.3.2 Siyasi Krizlerin Nedenleri

Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar geçen sürede kimin yönetime dahil olduğu sorunu krizlerin nedeni olmuştur. Bunun yanında devletin prensibi, üstünlüğü ve seçim sistemleri de siyasi krizler üzerinde belirleyici etkidir.

1.2.3.2.1 Egemenlik Algısı

Siyasal sistemde bulunan kurumların ilişkilerinin bozulmasında, yürütülmesinde, belirlenmesinde önemli olan egemenlik algısıdır. Kurumların egemenliği algılayış şekilleri, farklı kurumları algılama şeklini belirlemede de yardımcı olmaktadır.

1.2.3.2.2 Devlet Anlayışı

Prensip olarak devletin üstünlüğü tarihsel, siyasi ve sosyolojik sistemimizde egemen olmaktadır. Devlet resmi ideoloji bakımından merkezi öneme sahiptir. Toplumdan ve bireylerden bağımsız olarak düşünülen devlet kutsaldır. Asıl görevi topluma doğru yolu göstermek ve topluma nizam vermek olan kamu siyasetinin temel belirleyicileri sivil siyasiler olmamakla beraber resmi ideoloji kapsamında hareket eden devlet yetkilileridir.

1.2.3.2.3 Seçim Sistemleri

Seçim en geniş anlamıyla siyasi karar alacak kişi ve yöneticilerin belirlenme işidir. Başka bir ifadeyle yönetilenlerin; temsilcilerini ve yöneticilerini yönetim organına göndermesidir.

Genel anlamda seçim sistemi, temsilcilerin halk tarafından belirlenmesinde kurallar, teknik ve ilkeler bütünüdür. İki tip seçim sistemi vardır; nispi ve çoğunluk temsil sistemidir. Bunların yanında bu iki sistemin bir takım özelliğiyle oluşturulan karma bir sistem olan ve bir dönem ülkemizde de uygulanan milli bakiye sisteminden de bahsetmek mümkündür.

Ülkemizde siyasi krizlerin oluşmasında uygulanan seçim sistemlerinin etkileri büyüktür. 1946-1960 yıllarında çoğunluk sisteminin uygulanmasıyla siyasi partilerin aldıkları oyla parlamentodaki temsil sayıları arasındaki adaletsizlik oldukça fazladır.

1960-1970 döneminde uygulanan seçim sistemi nispi temsil sistemidir. Baraj uygulaması 1961 seçimlerinde başlamıştır. 1960-70 dönemlerinde Türk siyaseti ilk defa koalisyon hükümetiyle karşılaşmıştır. 1970-80 döneminde yapılan seçimler sonucunda barajsız “d’Hondt” sistemiyle yapılmıştır. Bu dönemde yapılan seçimlerle küçük partiler temsil edilme ve koalisyon hükümetleri kurulma imkanı bulmuştur. 1980 yılından günümüze değin olan süreçte seçim sisteminde birçok değişim yaşanmıştır. 1987 yılında yapılan seçimler Türk Siyasal Hayatı’nda yapılan en adaletsiz seçim sistemi olmuştur.⁴⁴

⁴⁴ Özçelik, a.g.e, s.17-19.

İKİNCİ BÖLÜM

2. GİRİŞİMCİLİK VE DIŞ TİCARET

2.1 Türkiye’de Girişimcilik ve Dış Ticaret

Bu bölümde Türkiye’de girişimciliğin ve dış ticaretin tarihsel gelişimi ve günümüzdeki durumu hakkında açıklamalarda bulunulmuştur.

Girişimciliği engelleyen veya girişimciliği destekleyen unsurların gün yüzüne çıkarılması oldukça zor bir durumdur. Bu konu hakkındaki en doğru bilgilendirme ve araştırmalar, Dünya Girişimcilik Platformu (GEM) ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından yapılmaktadır. OECD’nin verilerine göre girişimcilik için 3 temel faktör bulunmaktadır, bu üç faktörü şöyle sıralamaktadır: Birincisi; altyapı koşulları, ikincisi; devlet programları ve üçüncüsü ise kültürel tutumlar ve davranışlardır. GEM’ in yaptığı araştırma doğrultusunda, girişimcilik altyapısı ve devlet altyapısı, girişimciliği belirleyen faktörler olarak belirlenmiştir. Devletlerin altyapısı konusunda şu başlıklar incelenmektedir: Devletin rolü, ekonominin dışa açıklığı, teknoloji yoğunluğu, finansal sektörün etkin olma oranı, yönetim becerisi, fiziksel altyapı, yasal kurumlar, esnek işgücü pazarı, kültürel, sosyal ve politik ortam ve ekonomik büyümedir. Bir diğer girişimciliği belirleyen faktör olan girişimci altyapısı için ise şu başlıklar incelenmektedir: Devlet programları, finans, devlet politikaları, Ar-Ge transferi, eğitim, ticari altyapı, dışa açık olan iç pazar, ticari altyapı, kültürel normlar ve fiziksel altyapıdır.

Tablo 1. Ekonomik Kalkınma Evresi Bakımından 2010 Yılında 59 GEM Ülkesinde Girişimci Aktivite Durumu⁴⁵

	Doğmakta Olan Girişimcilik Oranı	Yeni İşletme Sahipliği Oranı	Toplam Erken Evde Girişimcilik Faaliyeti	Kurulmuş İşletme Sahipliği Oranı	Sona Eren İşletmeler	Zorunluluktan Devam Eden
Türkiye	3,7	5,1	8,6	10,7	4,6	37
Ortalama	6,7	5,2	11,7	7,6	4,4	31

⁴⁵ Özlem Çetinkaya Bozkurt ve Diğerleri, “Türkiye’de Girişimciliğin Gelişimi: Girişimciler Üzerinde Nitel Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, Isparta, Sayı:15, s.234.

Tabloya baktığımızda GEM'in raporuna göre ülkemiz verimliliğe odaklanmış ülkeler arasında TEA (Toplam Erken Evre Girişimcilik Faaliyetleri) oranları genel ortalamanın altında olmasına rağmen önceki sene baz alınarak 2010 verilerine bakıldığında bu ortalamalarda artış gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra verimlilik odaklı Avrupa Ülkeleri arasında Türkiye'de kadın girişimci sayısı %28 iken Avrupa Ülkelerinde bu oran düşüktür.⁴⁶

2.2 Girişimci, Girişimcilik ve Girişim Kavramları

2.2.1 Girişimci Kavramı

Girişimci kavramı, Latince “intare” kökünden gelmektedir. İngilizce'de de “entrepreneur” yani ilk başlayan, girişen anlamına gelmektedir. İlk olarak girişimcilik kavramı Fransızca'da görülmüştür. Maceracı, araştırmacı, hükümet alt yapılarını kuran mimar, tarım ile uğraşan kişiler için kullanılmıştır. Sonrasında endüstri alanında; riski hesaba katabilen, risk alan sermayedarlar için de kullanılmıştır.

Girişimci;

- Kaynaklar konusunda öngörude bulunarak işi planlayan,
- İnsan kaynaklarını örgütleyerek girdilerin işlenmesini sağlayan,
- Elde edilen çıktıyı da karlılık yaratacak biçimde tüketicilerin kullanımına sunma becerisi gösteren kişidir.

Kısaca girişimci; üretim faktörlerini en güncel tekniklerle etkili bir biçimde bilgilerle analiz ederek mal ve hizmet üreten kişidir.⁴⁷

Diğer bir söylemle girişimci, fırsatları kovalayan ve bu fırsatları her türlü riski göze alarak gerçekleştiren kişidir.

Günümüzde girişimci denince insanların aklına iş sahipleri ve özellikle de yeni şirket sahipleri gelmektedir. Örneğin, yeni bir bakkalın açılması yenilikçilik değildir ancak üretimi yapılan bir mamulün markalaştırılması bir yenilikçiliktir.

Girişimci; yenilik yapmak için bir işi planlayan ve finansman bularak organizasyonu sağlayan ve bunların getirdiği riski göze alarak bir iş kuran kişidir.⁴⁸

⁴⁶ Çetinkaya Bozkurt ve Diğerleri a.g.e, s.234-235.

⁴⁷ Özlem Çetinkaya Bozkurt, *Dünya'da ve Türkiye'de Girişimcilik Eğitimi: Başarılı Girişimciler ve Öğretim Üyelerinden Öneriler*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2011, s.3,4.

2.2.2 Girişimcilik Kavramı

Girişimcinin fırsatları kovalama, risk alma, yenilik yapma ve hayata geçirme sürecinin tamamıdır.⁴⁹

İlk kez girişimciliğin tanımı 18. yy başlarında Fransa’da yaşayan İrlandalı ekonomist Richard Cantillon tarafından yapılmıştır. Richard’a göre girişimci; Henüz belirginleşmemiş bir bedelle satılmak üzere üretim girdilerini ve hizmetlerini satın alan ve üreten kişi olarak ifade edilmiştir.

Girişimcilik; yeterli zaman ve çaba sonucunda fiziksel, finansal ve sosyal kaynaklarla birlikte risklere katlanarak parasal ödöl, kişisel bağımsızlık ve tatmin elde edilerek yeni değer yaratma sürecidir.⁵⁰

Girişimcilik sosyal, ekonomik ve bireysel doyum sağlama açısından önemli bir değer ve önemli bir üretim faaliyetidir. Bu faaliyetin ülkemizde ve dünyada istihdam sorunlarının giderilmesinde önemi büyüktür. Girişimcilikle ilgili tüm tanımlar incelendiğinde; bağımsızlık, kar elde etme, risk alma eğilimi, yenilik yapma fikri, yaratıcı olma gibi kavramlar dikkat çekmektedir.

Bu dikkat çeken kavramlar ışığında girişimcilik;

- Yeni üretim teknikleri geliştirme,
- Ekonomik mal ve hizmet üretme,
- Yeni üretim için yeni kaynaklar ortaya ıkarma,
- Endüstride yeni organizasyonlar oluşturma,
- Marka yaratma,
- Prestij sağlama,
- Yeni girişimcilere yol gösterme,
- Topluma yarar sağlama,
- Kendi özgür fikirlerini geliştirme,
- Bağımsız alışma,
- Sevdiği iş için çalışma olarak ifade edilebilir.⁵¹

⁴⁸ Mehmet Cansız, *Türkiye’nin Yenilikçi Girişimcileri Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Örneği*, T.C. Kalkınma Bakanlığı Yayın No:2850, 2013, s.14.

⁴⁹ Dilek Çetindamar, *Türkiye’de Girişimcilik*, TÜSİAD, Lebib Yalkın Yayınları, 2002, s.33-34.

⁵⁰ Cansız, a.g.e, s.14.

⁵¹ Mahmut Özdevecioğlu, Mustafa Karaca, *Girişimcilik ve Girişimci Kişilik Kavram ve Uygulama*, E İtim Yayınevi, 2015, s.21-23.

2.2.3 Girişim Kavramı

Genel anlamda ticari faaliyetlerini gerçekleştirmek için girişimcilerin kurdukları ekonomik birimlerdir. Bir diğer deyişle; bir yeri, bir unvanı, bir sermaye ve bir organizasyonu olan ekonomik birimlerdir.

Girişim; fayda sağlamak veya kar elde etmek için mal ve hizmet üreterek ücret karşılığı satmak ya da fon sağlamak için kurulan finansal ve hukuki kişiliğe sahip devamlılığı olan nitelikli bir örgüttür.⁵²

Girişimin Özellikleri

- Ürün ve hizmet üretiminde pazarlanabilir olanı seçmek,
- Para kazanma amacının olması,
- Beşeri ve maddi kaynaklar temel unsurlarıdır,
- Finansal anlamda yabancı ve öz sermaye bileşeninden oluşur,
- Finansman, üretim, kodlama, satış, dosyalama ve kayıt vb. gibi birden fazla işlevin gerçekleştirilmesi.

Girişimin en önemli özelliği; üretilen mal ve hizmetin pazarlanabilir olmasıdır. Girişimler bir ülke ekonomisinin en küçük yapı taşıdır. Ekonomiye yön verebildiği gibi ekonomik parametreleri etkileyebilir, değiştirebilir.⁵³

2.2.4 Girişimciliğin Önemi

İhtiyaçlarını insanların kendileri karşıladığı dönemde girişimciye ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak ihtiyaçların artması uzmanlaşmayı gerektirdiği dönemlerde insanoğlu kendi ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Eski dönemlerde kervansaraylarda yapılan ticaret, girişimciliğin başlangıcı sayılabilir.⁵⁴

Girişimci yeni fikrin yaratılmasını, yaygınlaşmasını ve bu yeni fikrin uygulanmasını hızlandırır bu da yeni endüstri dallarının oluşmasını sağlar. Teknolojiyi kullanan sektörlerde verimliliğin artmasına neden olduğu gibi hızla büyüyen sektörler de yarattığı için ekonominin büyümesine oldukça katkı sağlayarak hızlanmasını sağlar.

⁵² Çetinkaya Bozkurt, a.g.e, s.3.

⁵³ Özdevecioğlu, Karaca, a.g.e, s.14.

⁵⁴ Selma Akpınar, *Girişimciliğin Temel Bilgiler*, Umuttepe Kitapevi, 2009, s.15.

2.2.5 Girişimciliğin İşlevleri

- Atıl kaynakların etkin ve verimli bir şekilde ve yeni teknolojiyle kullanılmasını sağlayarak ekonomiye kazandırır,
- İşsizliğin önlenmesi için istihdam hacminin geliştirir,
- Bölgesel gelişmişlik seviyesinde meydana gelen farklılıkları azaltmak ya da ortadan kaldırır,
- Refah düzeyinin artırır ve toplumun geniş tabanına yayılmasıyla orta sınıfı güçlendirir,
- Toplumsal barışın sağlanmasında ve bütünleşmenin güçlendirilmesi gibi işlevlere sahiptir.

Girişimciliğin son dönemde popüler olmasının nedenleri;

- İstihdam sorunundaki artış,
- Yeni ekonominin güçlenmesiyle ekonomik yapının değişmesi,
- İşletme ve ekonomi alanında teorik gelişmeler ve girişimciliğin kabulü.⁵⁵

Ülkemizde istihdam önemli bir sorundur. Bu sorunun çözüm yolunun girişimcilik olduğu fikri yaygınlık kazanmıştır. 1988’de Girişimciliği Geliştirme Enstitüsü olan KOSGEB kurulmuştur. Bu enstitü; girişimcilere, danışmanlık, eğitim, iş geliştirme ve başlangıç sermayesi sağlama gibi konularda destek sağlamaktadır. Yeni küçük ve başarılı işletmelerin kurulup geliştirilmesiyle istihdamın artması ve ülkemizin gelişerek refah düzeyinin artmasına da katkısı olmuştur. Bu enstitünün bir başka amacı, girişimciliğin gelişmesini engelleyecek faktörleri ortaya çıkararak gerekli önlemleri almaktır.

Girişimcilik hareketleri ekonomik büyümenin artmasını sağlar. Yerel ekonomilerin küresel ekonomiyle birleştirilmesindeki en anlamlı ve en önemli etki girişimcilik faaliyetlerine aittir.⁵⁶

2.2.5.1 Girişimciliğin Özellikleri

- Yenilikçi,
- Risk alabilen,
- Değişime açık ve değişim odaklı,

⁵⁵ Çetinkaya Bozkurt, a.g.e, s.10.

⁵⁶ Çetindamar, a.g.e, s.40.

- Fırsatları kollayan,
- İletişim becerisi gelişmiş,
- Yüksek başarı güdüsünün olması,
- Kararlarında ısrarcı olma,
- Başarma hırsı.⁵⁷

Girişimci, başkalarının göremediğini ve fark edemediğini ortaya çıkararak anlam kazandırır. Girişimcilerin asıl amacı kar elde etmektir. Girişimci karlılığı sağlamak için üretim faktörlerini temin edip bu faktörleri üretime yönlendirirken risk alır. Risk almak ve üretim faktörlerini temin ederek kararlılık sağlamak, girişimciliğin en önemli 2 özelliği olmaktadır. Bunlara ek olarak şu özellikler de mevcuttur;

- Mevcut fırsatları görerek iş imkânları sağlar.
- Risk alarak yenilik yapar ve rekabete ayak uydurur.
- İstihdam yaratarak bu istihdamın gerektirdiği sorumluluğu üstlenir.
- Değişimi yönlendirir ve değişime uyum sağlar.
- Rekabetten dolayı kendini ve işletmesini geliştirir.⁵⁸

2.2.6 Girişimci Olma Sebepleri

Ekonomik Düzeyi yükseltmek, yeni ürün ve fikirleri uygulamak, sosyal statü kazanmak, bağımsız çalışma isteği, özgürlük isteği gibi sebepleri vardır. Bu sebepleri alt başlıklar altında açıklayacak olursak;

2.2.6.1 Ekonomik Düzeyi Yükseltmek

İş kollarında elde edilecek maksimum gelir bellidir. Deneyim ve yetenekler ne olursa olsun insanların maksimum geliri aşmak gibi bir imkânları yoktur. Ancak bir kişi bir işletmeye tek başına sahip olabilir ve elde ettiği kar tamamen kalacağı için birçok kişinin kazanç sürekliliği sağlama gerekçesiyle işletme kurma amacı vardır.

⁵⁷ Özlem Çetinkaya Bozkurt ve Diğerleri, “Türkiye’de Girişimciliğin Gelişimi: Girişimciler Üzerinde Nitel Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, Sayı:15, s.232-233.

⁵⁸ Akpınar, a.g.e. s.14-15.

2.2.6.2 Yeni Ürün ve Fikirleri Uygulamak

Girişimcilik ruhu olan kişilerin başarı arzusu yüksektir. Bu başarı arzusu onları yeni ürün ve fikirlere yöneltmektedir. Bu yeni ürün ve fikirler yeni girişim olarak ortaya çıkar. İnsanlar kendilerine özgü fikirleri uygulamak için girişimci olmayı tercih ederler. Çünkü girişimci olan kişi kendi işletmesinde kendi fikirlerini rahat bir şekilde uygulama fırsatı bulur.

2.2.6.3 Sosyal Statü Kazanmak

Kişinin kazandığı ve harcadığı para toplum tarafında değer ve başarı ölçüsüdür. Toplum gözünde girişimcilere verilen değer iyi bir iş ve unvana sahip olmakla alakalıdır. İyi bir iş ve unvan; sosyal statü belirler ve olumlu etkiler yaratır. Yaşadığı yerde iş adamı unvanıyla anılmak istenmesi girişimci olmanın bir diğer nedenidir.

2.2.6.4 Bağımsız Çalışma İsteği

Çoğu insan bir başkasına bağlı olarak çalışmak istemez. Kişinin kendi işini kurup patronu olma özgür olma isteğinden kaynaklanır. Hükmetmek nüfuz sahibi kazanmak da kişileri girişimciliğe iter.

2.2.6.5 Özgürlük İsteği

Yeteneklerini kullanabilme, başkasının emri altında çalışmama, kendi işinin patronu olmak özgürlük isteğiyle paraleldir. Özgürlüğü motivasyon sağlayıcıdır.⁵⁹

2.2.7 Girişimciliğin Öğeleri

Girişimci: İşe dönüştürülecek fikri oluşturan kişidir.

Yenilik/Farklılık: Fikir diğer girişimcilere fark atmasında oldukça önemlidir. Yenilikçi ve farklı olmalıdır.

Benzersizlik/Tek olmak: Var olan fikirlerden farklı olmalıdır. Yükselmek için girişimcinin yolu diğerlerinden farklı, benzersiz ve tek olmalıdır.

Organizasyon Yapmak: Girişimci fikrini belirledikten sonra iyi bir organizasyon yapmalıdır. Zamanı iyi ayarlamalı, sermaye bulmak için öncesinde yatırımcılara fikrini

⁵⁹ Çetinkaya Bozkurt, a.g.e, s.15-16.

nasıl sunacağını organize etmelidir. Fikrini nasıl mantıklı göstereceğini nasıl çalışmalar yapması gerektiğini önceden organize etmelidir.

Takım/Ekip Kurmak: Fikrini uygulayabilmesi için bazen kişilere ihtiyaç duyacağından dolayı ekiple çalışmalıdır.

Değer Yaratmak: İşini kuran girişimci düzgün bir yöntemle ve kazancıyla değer yaratmış olacaktır.

Takipçilik: İşini takip etmeli, devamlılığını sağlayabilmek için ve elde etme isteği gelir seviyesine ulaşp ulaşmadığını sıkı bir takiple kontrol etmelidir.

Büyüme: Girişimci fikrine para yatıran risk alan insanların güvenini kazanmak da istikrarlı, yılmadan işin devamını sağlamak zorundadır.

Süreç: En başından sonuna kadar girişimci girişim sürecine üstünden bakarak bu süreçte çıkan zorlukları edindiği tecrübelerle işi kurup yönetmesiyle kurduğu işin değerini anlamalı ve hayatına entegre etmelidir.

Şekil 3. Girişimciliğin Öğeleri⁶⁰

⁶⁰ Mustafa Ergen, *Girişimci Kapital Silikon Vadisi Tarihi ve Startup Ekonomisi*, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s.39-41.

2.3 Türkiye’de Girişimcilik

Tarihsel açıdan 4 farklı dönemden oluşur. Bunlar

- 1- Osmanlı İmparatorluğu dönemi
- 2- Cumhuriyetin kurulmasından 1950’ye kadar olan dönem
- 3- 1950-1980 arası dönem
- 4- 1980 ve sonrası

2.3.1 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Bu dönemde pazarlar aramak veya oluşturmak ve piyasada rekabet oluşturulacak bir ortamdan bahsetmek yanlış olur. Osmanlı döneminde girişimcilerin çoğu yabancılardan oluşmaktadır.⁶¹

Osmanlı döneminde Müslümanların ticari hayattan uzak olmalarının nedeni; Osmanlı İmparatorluğu’nun sanayi devrimi sonrasında Avrupa’ya yanaşma arzusuyla alakalandırılabilir. O dönemde modern Avrupa sanayisi ile Osmanlıdaki geleneksel sanayi rekabet edebilecek seviyede değildi ve durum gittikçe daha da kötüleşmekteydi. Bu durum hem gayrimüslimler hem de Müslümanlar için geçerli olsa da Osmanlı’nın Avrupa ekonomisine katılma arzusu Müslümanların ticari hayattaki durumlarını kötü etkilemiştir. Yine o dönemde kabul edilen kapitülasyonlar ve kapitülasyonların gayrimüslim tüccarlara getirdiği imtiyazlar yani gayrimüslimlere ticari faaliyetler üzerinde hukuksal ve idari kontroller yapma hakkının tanınması, Avrupa elçiliklerinin vatandaşlarına sağladıkları ayrıcalıklar ve koruma, zaman içinde tüccarlar arasında farklı ulusal kimlikli ticari grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gruplar Osmanlı’nın son dönemlerinde Avrupa ile ilişkilerinde çok önemli rol oynayan Levanten (Avrupalı tüccarlara verilen Fransızca bir isimdir.) topluluğunu meydana getirmişlerdir. Bu dönemde gayrimüslimler Avrupalı ve Osmanlı tüccarları arasında aracı konumundaydılar ve bu nedenden dolayı imtiyazlı olmuşlardır. Bu nedenden ötürü Müslüman tebaa ticaret alanında ve git gide ülkenin diğer iş hayatından soyutlanmışlardır. 20.yy süresince Müslümanların iş hayatında olmaması önemli sorun

⁶¹ Mustafa Kemal Öktem ve Diğerleri, “Türkiye’de Girişimciliğin Geliştirilmesinde KOSGEB’in Rolü ve Önemi: Uygulamalı Bir Çalışma”, *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 2007, Sayı :1, s.51.

olarak ele alınmıştır ve hatta Cumhuriyet döneminde yerli işadamları geliştirme çabalarına sebep olmuştur.⁶²

Osmanlı’da gündemde sanayileşme olması gerekirken ticaret vardı. Azınlıklar sayesinde ticari işlemler sürdürülüyordu. O dönemde ticaret yolu kapatılmış olsaydı sanayiye yönelim olabilirdi ve gayrimüslimlere dışarıdan baskı uygulanması sonucunda sanayi gibi yerleşim temelli bir mevzuda tehlike zamanında sanayinin transferi mümkün olmayacağı için, sanayileşme gelişmemiş, tehlike anında ticari sermaye transferi mümkün olması nedeniyle ticarete yönelmişlerdir. Bu durum 1914’e kadar devam etmiştir. İttihat ve Terakki Perver Fırkası’nın durumu fark etmesiyle Türk insanı motive edilerek ticari hayatta aktif konuma getirilmiş ve devlet dışında kazanç sağlanmıştır. Osmanlı’nın askeri siyaseti de sanayileşememesinde etkili olmuştur. Mevcut nüfusun çoğunluğu asker konumundadır ve gayrimüslim tebaa askere alınmaması karşısında belirli bir bedel öderlerdi. Bunun sonucunda iş kurma, yerleşme ve meslek sahibi olma gayrimüslimlere kalmıştır.⁶³

Tablo 2. Osmanlı’da ilk sanayi sayımı.⁶⁴

	Toplam	Gıda	Dokuma	Diğer
İşletme Sayısı	264	75	73	116
Çalışan İşçi Sayısı	14,060	3916	6363	3781
Devlet Kuruluşu	22	1	18	3
Özel Kuruluş	242	74	55	113

1913’te “Teşviki Sanayi Kanunu Muvakkati” ile çıkarılan kanunla yeni kurulacak işletmelere hazine arazilerinde kuruluşun parasız olması ve vergi muafiyetleri gibi teşvik tedbirleri alınmıştır. Bu kanun uygulanması ile Bursa, İstanbul, Kocaeli Bölgesi, Bandırma, Batı Anadolu’da İzmir, Uşak ve Manisa Bölgesinde ilk sanayi sayımı yapılmıştır. Yukarıdaki tabloda sayımın verileri verilmiştir. Bu tabloya göre toplam işletme sayısı 264, çalışan işçi sayısı ise 14.060 kişi olarak tespit edilerek kayıta geçirilmiştir. 264 işletmenin sadece %19,6’lık kısmı Müslüman tebaaya aittir yani sayı olarak 42 işletmeye karşılık gelmektedir bu oran. Geriye kalan %80,4’ü ise gayrimüslimlere ait olup bu oran da sayı olarak 172 işletmeye denk gelmektedir.

⁶² Akpınar, a.g.e, s.19-20.

⁶³ Aysin Aşkın, “Tarihsel Süreçte Girişimcilik Kavramı ve Gelişimi”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2011, C.6, Sayı:2, s.63-64.

⁶⁴ Akpınar, a.g.e, s.s.21.

Tablo 3. Osmanlıda sektöre göre faaliyette bulunan işletme sayı ve türleri.⁶⁵

Sektör	İşletme Sayısı	Kamu Kuruluşu	A.Ş.	Kişi İşletmesi
Gıda	75	1	8	66
Çimento, Kil, Seramik	17	1	5	11
Deri Sanayi	13	1	1	11
Kereste Sanayi	24	-	-	24
Tekstil Sanayi	73	18	10	45
Kâğıt Ve Baskı	51	1	-	50
Toplam	264	22	28	214

2.3.2 Cumhuriyetin Kurulmasından 1950'ye Kadar Olan Dönem

Bu dönemde kabul edilen girişimciler ticaret erbaplarıdır ve sayıları oldukça azdır. Sayılarının az olmasının yanı sıra mübadele veya göç gibi nedenlerle girişimciler kaybedilmiş ve bunlar girişimciliğin önündeki önemli sorunlar olarak kabul edilmiştir.

Bu nedenlerden dolayı Cumhuriyet dönemindeki en büyük girişimci devlet olmuştur. Bununla beraber o dönemde girişimci özel teşebbüsün gelişmesinin önemi vurgulanmış ve girişimcilik yaratma imkânları yaratılmaya çalışılmıştır.⁶⁶

Sanayileşmeyi başlatmak için 1923 yılında İzmir'de yapılan Birinci İktisat Kongresi'ne işçi, tüccar, sanayici ve çiftçiler kendi aralarında temsilcilerini seçerek gönderdikleri toplamda 1135 delege katılmıştır. Kongrede kabul edilen kararlar 'çiftçi, tüccar, işçi ve sanayici grubu iktisadi esasları' ve 'Misak-i İktisadi' başlığı adı altında 2 grupta toplanmıştır. Alınan kararları özetleyecek olursak;

- Ticaret bankası kurulması kararı alınmıştır.
- Yeni bir gümrük tarifesi, iç sanayiye dış sanayiye karşı korumak için düzenlenmiştir.
- Armatörlere kredi temin etmesi için deniz ticaret bankaları kurulmuştur.
- Kabotaj hakkının Türklere verilmesi ve kendi sınırlarımız içinde kendi bayrağımızın dalgalandığı limanlarda sadece Türkler ticaret yapacaklardır.
- Bu kanunun sınaî gelişime yardımcı olacağı kararı alınmıştır.
- Bu teşvik yasasının 25 yıl yürürlükte kalacağı kararlaştırılmıştır.

⁶⁵ Akpınar, a.g.e, s.21.

⁶⁶ Öktem, a.g.e, s.51.

- Türk sanayi şirketlerinin en az %75 oranında hissenin Türklere ait olması kararlaştırılmıştır.
- Askerlerin ve devlet memurlarının ihtiyaçları yerli üretimle karşılanması kararı alınmıştır.
- Şirketler için var olan kurallar o dönemin şartlarına göre düzenlenecek ve şirket kurmak kolaylaştırılacaktır.

2.3.3 1950-1980 Arası Girişimcilik

1950'lerden sonra ekonomide özel sektörün ağırlığı giderek artmıştır ve bu dönemde KOBİ'leri görüyoruz. Dünya'da hâkim olan görüşler ve kurulan uluslararası ekonomik kuruluşlar değişmiştir. 1950'de Kuzey Atlantik Anlaşması'nın askeri, ekonomik ve siyasi yönleri meydana gelmiş ve uluslararası işbirliği blokları çerçevesinde belirlenmiş ve yardımlaşma kurumları kurulmuştur. 1950 ve sonrası dönem; iktisadi gelişme, iktisadi büyüme ve az gelişmiş ekonomilerin kalkındırılması için teorilerin oldukça fazla olduğu bir dönem olmuştur.⁶⁷

Tablo 4. İşletmelerin Şirketleşme Dönemi⁶⁸

Şirketleşme Dönemi	Firma Sayısı
1910 öncesi	1
1910-1919	2
1920-1929	6
1930-1939	4
1940-1949	9
1950-1959	49
1960-1969	87
1970-1979	150
1980-1989	94
Tarihi Belli Değil	3
Toplam Firma Sayısı	405

Tablodan da anlaşılacağı gibi 1950 ve sonrasında artış gözlemlenmektedir. 1950-1980 yılları arası dönemde sanayileşme ve özel sektörün kalkındırılması yolunda önemli adımlar atılmaya çalışılmış. Yalnız altyapıda değişiklikler yapılmaması ve

⁶⁷ Akpınar, a.g.e, s.22-23.

⁶⁸ Akpınar, a.g.e, s.24.

mevcut sistemin devam ettirilmesi nedeniyle ekonomik sorunlar yaşanmıştır. Aynı zamanda 80’li yıllara kadar milli bir girişimci kesimi oluşturulmak için çabalar sarf edilmiştir. Bunun yanında kamu kesiminin elde ettiği geniş teşvikler yardımıyla girişimci sayısında önemli bir artış meydana gelmiştir.⁶⁹

1960-1970 döneminde özel girişimcilikte gelişme gözlemlenmiştir. Tarım ve ticaretten endüstriye yönelmeler devam etmiştir. 70’li yılların girişimcilerinde şu özellikler mevcuttur;

- Birçoğu yurtdışında ve yurtiçinde yükseköğrenim görmüş kişilerdir.
- Amaçları mevcutta bulunan geleneksel mal üretimini ileri aşamaya taşımaktır.
- Temellerinde üretim hırsı vardır. Yatırımın diğer boyutları yani; verimlilik, yönetim felsefesi, uygun fiyat ve kalite gibi ilkeler göz ardı edilmiştir.⁷⁰

2.3.4 1980 Sonrası Dönem

1980 ve sonrası, girişimcilik için önemli gelişmelerin olduğu bir dönemdir ve bu dönem Türkiye ekonomisinin miladı kabul edilmiştir.⁷¹

Bu dönemde 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları ile ekonomik gelişmelerle ilgili stratejiler yürürlüğe konmuş ve bu gelişmelerin ekonomiye olumlu etkileri olmuştur. Bu dönemde sık sık ve aniden alınan kararlar birbiriyle çelişerek ekonomide ilerleme kat edilmesini engellemiştir ve bu durum belirsizlik ortamı yaratmıştır. Girişimcilerin ileriye görmeleri istikrarsızlık nedeniyle imkânsızlaşmıştır. Politikadaki ani değişiklikler en çok dış ticaret rejiminde ve vergi sisteminde kendini göstermiştir. Vergi alanında yapılan değişiklikler; vergi kanunlarında gelecekte oluşacak vergi yükünün tahmin edilmesini ve vergi oranının hesaplanmasını zorlaştırmış olması vergi kaçakçılığına teşvik edici olmuştur.⁷²

2.4 Dış Ticaret

Günümüzde devletler arasındaki ekonomik ilişkilerin belirlenmesinde belirleyici rol üstlenen öğelerdendir. Bilhassa ilerlemelere ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak, devletler arasındaki sınırların süratle ortadan kalkması, dış ticarete olan meylin artması

⁶⁹ Öktem, a.g.e, s.51.

⁷⁰ Aşkın ve Diğerleri, a.g.e, s.67.

⁷¹ Akpınar, a.g.e, s.25.

⁷² Aşkın ve Diğerleri, a.g.e, s.67- 68.

ve bunun sonucunda devletler arası alışverişin artması; dış ticaret hacminin artmasına neden olmuştur

Dünyada var olan ülkelerin kendilerinde yüksek maliyetle üretilen veya hiç üretilmeyen mal veya hizmetleri başka ülkelere talep etmeleri veya aynı sebeplerden dolayı başka ülkelerin kendilerinden talebi olan mal ve hizmetleri arz etmeleri, dış ticarettir.

Yukarıda tanımlanan dış ticaretin amacı, iç piyasada üretilmesi yüksek maliyetli olan veya bulunmayan mal ve hizmeti, başka ülkelerin piyasalarından sağlamak ya da iç piyasalarında üretim fazlası olan mal ve hizmetleri başka ülkelere satarak refah düzeylerini yükseltmeye çalışmaktır.

Ülkeler arasında her yaşanan ekonomik hareket dış ticaret değildir. Yani ülkeler arasında mal ve hizmet hareketlerinin yanı sıra, işgücü dolaşımı, teknoloji ve sermaye transferi gibi ekonomik hareketler de bulunmaktadır. Yalnız bu hareketler ülkenin genel ekonomik hareketi olarak kabul edilse de dış ticaret olarak kabul edilmemektedir.⁷³

Dünyada var olan fazla sayıda ekonomik bağımsızlığı olan ülkeler, kendilerinin üretmediği birtakım üretim faktörlerini, mal ve hizmetleri değişik ülkelere ithal ederken, kendilerinin ürettiği birtakım mal, hizmet ve üretim faktörlerini de ihraç ederler. Örneğin; ülkemiz petrolü, Japonya demiri, İngiltere pamuğu uzun yıllardır başka ülkelere ithal ederler. Örnekte belirtilen mallar bu ülkelere ya hiç yok ya da üretim maliyeti yüksek olduğu için ithal edilmektedir. Böylece dış ticaretle birlikte ülkeler birbirlerine yakınlaşmakta ve bağımlı hale gelmektedirler. Yakınlaşma ve bağımlılık sonucunda mevcut piyasalarda değerli olan malları ve aranan malları üreten ülkeler ekonomik anlamda zaman içinde gelişirken, öteki ülkeler de bağımlı ekonomi olarak devam ederler. Gelişmiş ekonomilerin ürettiği bu mallar genellikle sanayi mamulü mallardır. Bu aranan ve talep gören malları üreten ülkeler genişlemekte ve gelişmekte olmalarına rağmen kapitalizmin özünde var olan çelişkiyle, doyumsuzluklarından ve plansızlıklarından dolayı meydana gelen ve tüm dünyayı saran krizlere maruz kalırlar. Ancak kendi eserleri olan bu krizlerden ilk önce kurtulmayı başarırlar. Bunun nedenleri arasında, güçlü ekonomileri, nüfuslarının kalabalık olması, iç piyasalarının geniş olması, başka ülkelere oranla ihracatını yaptıkları ürün çeşitliliğinin fazla olması ve teknolojik üstünlükler, aynı zamanda sattıkları ürünlerin

⁷³ Sami Karaca, *Dış Ticaret Ve Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi*, Umuttepe Yayınevi, Kocaeli, 2010, s.5.

fiyatlarını kendileri belirlemesi gibi nedenler bu krizleri rahatlıkla atlatmalarını sağlamaktadır.⁷⁴

2.4.1 Dış Ticaret ile İlgili Kavramları

İhracat ve İhracatçı: İhracat; bir malın, gümrük mevzuatına ve ihracat mevzuatına uygun bir şekilde serbest bölgelere veya Türkiye gümrük bölgesi dışına çıkarılması veya Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından kabul görülen sair çıkış ve işlemlerdir.⁷⁵

İhracat mevzuatında belirtilen ticaret yapabilme şartlarını sağlayan ve ihracatını yapacağı malı ait olduğu ihracatçılar birliğine üye olan, yürürlükteki Gümrük Mevzuatına ve anlaşma koşullarına göre malı yurt dışına çıkaran ve karşılığını da yürürlükte olan Kambiyo Mevzuatı kapsamında aynı (mal) veya döviz olarak yurda girişini sağlayan kişiler ise ihracatçıdır.⁷⁶

Diğer bir ifadeyle ihracat, döviz karşılığı yabancı ülkelere mal satışının yapılmasıdır. Malın dış satıma uygun şekilde kaliteli ve uluslararası piyasa şartlarına ve standartlara uyumlu bir şekilde üretilmesi, tanıtım ve reklamının yapılması, uluslararası alanlarda pazarlanması, ihracatın gerçekleştirilmesi, en uygun nakliye ve ambalaj şeklinin belirlenmesi, ihracatçının zamanında gerekli işlemleri yapmak için ülkesindeki dış ticaret mevzuatına hakim olması ve malın istenilen yere zamanında ulaşmasını ve teslimini sağlaması gibi çeşitli aşamaların gerçekleşmesiyle ihracat süreci tamamlanmış olur.

İhracatçı; gerçek usulde vergi mükellefiyeti bulunan, yaşadığı ildeki TSO (Ticaret Ve Sanayi Odası)' ya kayıtlı olan ve kanunlar dâhilinde ihracat yapmasına engel teşkil edecek unsurların olmadığı tüzel veya gerçek kişi tacirdir.⁷⁷

İthalat ve İthalatçı: İthalat; bir malın veya ürünün gümrük mevzuatı ve ithalat mevzuatında var olan hükümlere uygun bir şekilde ülkeye getirilmesi karşılığında kambiyo mevzuatı hükümleri gereğince dövizin yurtdışına gönderilmesidir.⁷⁸

⁷⁴ Üner Ertem, *Dış Ticaret İşlemleri*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2015, s. 7,8.

⁷⁵ Feridun Kaya, Neslihan Turgut Topbaş, *Dış Ticaret İşlemleri*, Web-Ofset, Ankara, 2012, s.3.

⁷⁶ Karaca, a.g.e, s.25.

⁷⁷ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, *Dış Ticaret Kavramları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s.11.

Farklı ülkelerde üretilen malların başka ülkelerdeki alıcılar tarafından satın alınmasıdır. Diğer adı dış alım olan ithalat, ihracatın karıştıdır. İhracatla ülkenin dış ticaret dengesini meydana getirir. İthalat tüzel veya özel kişilerce, devlet tarafından veya kamu iktisadi kuruluşlarınca doğrudan yapılabilir.⁷⁹

İthalat mevzuatında belirtilen ticaret yapabilme şartlarını sağlayan, yürürlükteki Gümrük Mevzuatını ve anlaşma hükümlerini baz alarak malı yurt dışından alıp karşılığını dövizi veya aynı olarak kambiyo mevzuatına uygun bir şekilde yurt dışına aktaran ve malın yurt içine girişini sağlayan kişi veya kişilere ithalatçı denir.⁸⁰

Dış Ticaret Dengesi: Bir yıl içinde bir ülkede yapılan ihracat toplamının ithalat toplamıyla karşılaştırılmasıdır.

Dış Ticaret Fazlası: Bir ülkede herhangi bir dönem içinde ihracatının ithalatından fazla olmasıdır. Diğer bir deyişle dışarıya sattığı mal ve mamulün dış alımdan fazla olması halinde o ülke de dış ticaret fazlası mevcuttur.

Dış Ticaret Hacmi: Belirli bir dönemde bir ülkede gerçekleştirilen ithalat ve ihracat değerlerinin toplamıdır.

Dış Ticaret Açığı: Dış ticaret fazlasının tam tersi konumdur. Yani bir ülkede herhangi bir dönemde ithalatın ihracattan fazla olmasıdır. Bir ülkenin diğer ülkelerle olan dış alımının dış satımından fazla olmasıdır. Dış ticaret açığı ya borçlardan veya diğer gelirlerden karşılanmaktadır.⁸¹

2.4.2 Türkiye’de Dış Ticaret

Bir ülkenin ekonomisinde dış ticaretin yerini değerlendirmek için gerekli olan birkaç ölçüt vardır. Birinci ölçüt, ithalat ve ihracatın ya da ithalat ve ihracatın toplamının gayri safi milli hâsıla (GSMH)’ya oranlarıdır. Bu oranlarda meydana gelen azalış ve artışların incelenmesi ve başka ülkelerin oranlarıyla karşılaştırılması dış ticaretin ülkedeki yerini değerlendirme imkânı sağlayacaktır. İkinci ölçüt, kişi başına ithalat ve ihracat değerlerine veya sınai ürünlerinin ihracatının toplam ihracattaki

⁷⁸ Karaca, a.g.e, s.26.

⁷⁹ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, a.g.e, s.10.

⁸⁰ Karaca, a.g.e, s.27.

⁸¹ Kaya, Topbaş, a.g.e, s.4.

oranına bakılabilir. Hatta dünya dış ticaretindeki payını öğrenmek için başka ülkelerle karşılaştırılabilir. Bütün bu oranların incelenmesi dış ticaretin o ülkedeki önemini ve o ülkenin dış ticarete hangi oranda açık olduğunu ve küreselleşmeye ne derece katıldığını gösterecektir.

Tablo 5. Dış Ticaretin Türkiye Ekonomisindeki Yeri⁸²

Yıllar	GSMH (milyar\$)	İhracat (milyon\$)	İthalat (milyon\$)	İhracat / GSMH	İthalat / GSMH	İhracat / İthalat	Türkiye Dış Ticaret Hacmi / Dünya Dış Ticaret Hacmi%0
1970	18,3	0,6	1,0	3,3	5,5	60,0	2,6
1980	69,8	2910	8934	4,2	12,7	36,8	3,1
1983	62,2	5728	10757	9,2	17,2	62,0	3,9
1985	68,2	7958	11105	11,7	16,3	70,2	6,0
1987	87,7	10190	14335	11,6	16,3	72,0	7,1
1989	108,7	11627	15792	10,7	14,5	73,6	4,9
1990	152,4	12955	22302	8,8	14,6	58,1	5,0
1991	152,3	13594	21047	8,9	13,8	64,6	5,1
1992	160,7	14718	22871	9,1	14,2	64,3	5,0
1993	182,0	15348	29429	8,4	16,1	52,1	5,9
1994	131,1	18105	23270	13,8	17,7	77,8	4,7
1995	172,0	21636	35708	12,6	20,8	60,6	5,6
1996	184,7	23224	43627	12,7	23,6	53,2	7,0
1997	194,4	26261	48559	13,5	25,0	54,1	7,1
1998	206,0	26974	45935	13,1	22,3	58,7	6,4
1999	187,7	26587	40671	14,2	21,7	65,4	6,1
2000	201,5	27775	54503	13,8	27,0	51,0	6,7
2001	144,6	31334	41339	21,6	28,6	75,7	0,0
2002	182,9	36059	51554	19,7	28,3	69,9	6,9
2003	238,4	47253	69334	19,8	29,1	68,1	0,0
2004	301,6	63121	97540	20,9	32,3	64,7	8,9
2005	325,0	73122	116048	22,6	35,4	63,0	0,0

Ülkemize ait oranlar incelendiğinde 1980 öncesinde dışa fazla açık olmadığını görüyoruz. 1980 sonrasına baktığımızda ithalat ve ihracat hacimlerindeki artışa rağmen ülkemizin dünya ticaretindeki payı hala küçüktür. Planlı Kalkınma döneminin başlangıcı olan 1963'te ithalat ve ihracatın GSMH'ya oranı sırasıyla %9,3 ve %5'tir.

⁸² Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

1980'e kadar bu oran hep %20'nin altında seyretmiştir. 1981'den itibaren bu oranda artış gözlemlenmiş ve 1989'da bu oran %32'ye ulaşmıştır. Ancak sonraki yıllarda; özellikle ihracattaki büyümenin yavaşlamasıyla, dış ticaret / GSMH oranında düşüş görülmüştür ve 1990-93 döneminde %30'un altında seyrettiği görülmektedir. 1995 yılından itibaren dış ticaret yeniden canlanmaya başlamıştır ve 95'te ithalat 35,5 milyar dolara, ihracat ise 21,5 milyon dolara yükselmiştir. Dış ticaret hacminin GSMH'ya oranı %34'e ulaşmıştır. 1998 yılında dış ticaret hacmi 75 milyon doları aşmıştır.

2000-2001 krizleri sonrasında, dış ticaret olağanüstü hızlı bir şekilde yükselmeyi sürdürmüş ve 2004'te 160 milyar doları aşmıştır. Sonraki yılda ise dış ticaret hacmi 190 milyar dolara ve GSMH oranında da %60'a yükselmiştir. Dış ticaretle ilgili bu veriler, ülkemizin küreselleşmeye yoğun bir şekilde katıldığını göstermektedir.⁸³

2.4.2.1 1830-1914 Dönemi (Osmanlı'da Dış Ticaret)

Batıda Sanayi Devrimi'nin devam ettiği dönemlerde Osmanlı'da ekonomik hayatın önemli bir kısmını meydana getiren ticaret, devlet kontrolünde yürütülmekteydi. Devlet kontrolünde ve sınırlar içinde yapılan ticarete öncelik kentsel ve kırsal alanlarda kendi aralarında yardımlaşmayı, mal değişimini ve iş bölümünde gelişmeyi sağlamıştır. Osmanlı kendi sınırları dışında yapılan ticaretle, sınırları içinde üretilmeyen mal ve hizmetleri temin etmeye çalışmaktadır. Bununla çeşitli kentlerde dış ticaret için üretim yapan iktisadi birimlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

O dönemlerde Osmanlı'nın dış ticaret politikası ülke genelinde mal bolluğunu arttırmak ve bununla ekonomik karlılığı arttırarak özellikle fiyat karlılığını hedefleyen, ithalatı teşvik eden, ihracatı kısıtlayan bir politika mevcuttur. Bu politikayı desteklemek için bazı malların ihracatı yasaklanırken ihracat yüksek oranlarda vergilendirilmiştir.

Bu dönemde yapılan kapitülasyonlar da bu politikayı desteklemektedir. 1838'de İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Anlaşması ve bunun ardında Fransa ve diğer Avrupa devletleriyle yapılan Balta Limanı niteliğindeki diğer anlaşmalar, Avrupalı devletlere Osmanlı'nın gümrükleri üzerinde sayısız ayrıcalık tanımış ve bununla beraber engelsiz bir ticaret sistemi geliştirilmiştir ve Osmanlı gelişen Avrupa sanayisinin açık pazarı haline gelmiştir. Aynı dönemde Osmanlı dünya ticaretinde ihracatıyla çok küçük bir paya sahipken Avrupa'nın ekonomik gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. 17. ve

⁸³ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, 2006, Baskı 8, s.383-384.

18. yüzyıllarda Avrupalı devletler ithalatlarını azaltıp ihracatlarını arttırmak yönünde politikalar izlerken Osmanlı'da durum tam tersineydi. Osmanlı'nın izlediği ticaret politikasının amacı; temel gereksinim mallarının kıtlığının önüne geçmek ve vergi gelirlerini arttırmak olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda var olan temel gereksinimleri giderme ve vergileri artırma yönündeki dış ticaret politikası 19. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. 19. Yüzyılın sonundan itibaren kamu gelirini arttırarak diğer yönden de dış rekabet karşısında ithalat vergilendirilmiştir. O dönemlerde 1838 yılında İngiltere ile yapılan ticari anlaşmayla açık pazar haline getirilen Osmanlı İmparatorluğu, bu ticaret anlaşmasını geliştirmeye çalışmıştır. Bu çalışmalarla 1886'da ithal ürünlerin vergisi %8 oranında belirlenmiştir. Bununla birlikte ihracatı yapılan ürünlerin vergisi her yıl %1 düşürülmesi kararına varılmıştır. Aynı zamanda Duyun-u Umumiye için kullanılan ürünlerin ithalat vergisindeki artışı %3 olarak kararlaştırılmıştır.

Tablo 6. Osmanlı İhracat ve Başlıca Ülkelere Göre Dağılımı⁸⁴

İhracat	Milyon Sterlin	İngiltere (%)	Fransa (%)	Almanya (%)	Avusturya (%)	Rusya (%)
1830-32	4	13	14	2	31	13
1840-42	5	20	17	2	29	10
1850-52	9	20	16	1	28	8
1860-62	12	24	30	1	17	10
1870-72	19	27	25	0	14	15
1880-82	15	24	28	1	6	14
1890-92	18	26	25	4	6	4
1900-02	20	26	19	7	8	4
1908-11	26	18	14	11	8	4

Tablo incelendiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda ihracatın 1830-1911 yılları arasında düzenli bir artış eğilimi gösterdiği görülür. 1830-32'de en fazla paya sahip olan ülke % 31 ile Avustralya iken, 1909-11 yılları arasında bu payın en fazla olduğu ülke %26 ile İngiltere olmuştur.

⁸⁴ Burcu Kılınç Savrul, Hasan Alp Özel, Cüneyt Kılıç, "Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2013, C.8, Sayı:1, s.58.

Tablo 7. Osmanlı İthalatı ve Başlıca Ülkelere Göre Dağılımı⁸⁵

İthalat	Milyon Sterlin	İngiltere (%)	Fransa (%)	Almanya (%)	Avusturya (%)	Rusya (%)
1830-32	4	19	10	3	17	31
1840-42	6	29	9	5	22	17
1850-52	10	26	9	10	26	14
1860-62	13	27	12	10	17	12
1870-72	22	32	12	14	13	9
1880-82	15	45	12	2	12	10
1890-92	19	36	12	10	10	10
1900-02	20	30	10	10	15	10
1908-11	38	24	8	14	14	9

Tıpkı ihracattaki gibi ithalatta da artış eğilimi gözlemlenmektedir. 1830-32 döneminde ithalat yapılan ülkeler, oranına göre çoktan aza sırayla; Rusya, İngiltere, Avusturya, Fransa ve Almanya'dır. Son dönemde bu sıralamada; İngiltere, Avusturya, Almanya, Fransa ve Rusya şeklinde bir değişiklik olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan sürede Osmanlı'nın ithalat ve ihracat değerleri artmıştır. Buna rağmen ithalattaki artış hızı ihracattaki artış hızından fazla olduğu için Osmanlı'nın dış ticaret açığının süreklilik arz etmesine neden olmuştur.

2.4.2.2 1914-1923 Dönemi (Birinci Dünya Savaşı ve Sonrası)

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Osmanlı İmparatorluğu kapitülasyonları tek taraflı kaldırdığını ve gümrük vergilerini de %15-16 olarak tayin ettiğini bildirmiştir. 1915'te bu oran %30'a yükseltilmiştir. Sanayi kollarının dış rekabete karşı korunmak ve geliştirilmesini sağlamak amacıyla ithal edilecek her ürün grubu spesifik gümrük vergisine tabi tutulmuştur. Bu spesifik gümrük tarifesi ile, devletin güvenliği, zehirli maddelerin ve afyonun kullanımını engellemek, alkollü gıdaların yurda girişini engellemek, altın çıkışını önlemek, halkın gıdası için gerekli olan kaynakların koruma altına alınması ve ulusal ekonomik faaliyetlerin korunması son olarak da kamu tekelleri kurarak kurulan tekellerin desteklenmesi amaçlanmıştır.⁸⁶

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşından sonra Osmanlı'dan devralınan sosyal ve ekonomik yapı pek de iç açıcı durumda değildi. Aynı zamanda üretim yok

⁸⁵ Kılınç Savrul, Özel, Kılıç, a.g.e, s.58.

⁸⁶ Kılınç Savrul, Özel, Kılıç, a.g.e, s.57-60.

denecek kadar azdı. Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi Birinci Dünya Savaşı esnasında dışa bağımlı, ithalatı ise tüketim malları çerçevesinde gerçekleşmekteydi. Aynı dönemde sanayide de durum pek farklı değildi, sadece gıda ve dokuma alanında üretim yapılmaktaydı. Yapılan dış ticaret hem çok az yapılmaktaydı hem de azınlıkların elindeydi. Bu ekonomik koşullar çerçevesinde Osmanlı'nın uyguladığı yanlış ekonomik politikalar sonucunda devlet, emperyalistlerin pazarı haline gelmiştir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde ağır savaşlar yaşaması hem ekonomik hem de sosyal alanda yıkıcı etkilere sebep olmuştur. Osmanlı, var olan yetersiz bütçesinin büyük bir kısmını da savaşlarda kullanmak zorunda kalmıştır ve dış borçlanmaya giderek finansman bulmaya çalışmıştır. Yaşadığı bu ağır savaşlar sonucunda Osmanlı yetişmiş insan gücünü ve iç kaynaklarını tüketmiş, tarım, ulaşım ve sanayi gibi alanlarda ağır sorunlar yaşamıştır. Bunların sonucunda ekonomik darboğaz yaşanmış ve Osmanlı yarı sömürge durumuna gelmiştir.

1920'lerde Anadolu'da ilkel teknik, alet ve edevatlarla üretim yapılmaya çalışılmıştır. Az da olsa modern aletlerle kıyı şeridinde üretim yapılmıştır. Uzun süren savaşların sonucu olarak nüfus azalmış ve bu azalış tarım üretiminde büyük bir gerilemeye neden olmuştur.⁸⁷

Cumhuriyet'e kadar olan dönemde temel sanayilerin kurulamaması, sanayinin sadece yakın bölgelerde ve tüketim mallarını üretecek düzeyde gelişmesine sebep olmuştur. Tarımsal ürünleri ve madenleri, hammadde ve gıda maddelerinin işlenmemiş halini satan ve işlenmiş hazır yiyecekleri ve malları satın alan aynı zamanda Avrupa rekabetine açık bir ülke olarak teslim alınmıştır.⁸⁸

2.4.2.3 1923-1980 Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan aldığı miraslarla yıkıntılarla yönünü batıya çeviren modern bir devlet olmak için harekete geçmiş ve bağımsızlığı için ağır savaşlardan çıkmış aynı zamanda temel geçim kaynağı tarım olan bir ekonomik yapıyla başlamıştır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti, bilim ve teknolojinin oldukça gerisinde, dış borç sorunu ve mali ortamı bozuk olan, tarımı sadece ilkel aletlerle yapabilen; sosyal,

⁸⁷ Mustafa Serkan Parsıloğlu, *1980 ve Sonrası Küreselleşmeni Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısına Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Isparta, 2017, s.26-27.

⁸⁸ Kılınç Savrul ve Diğerleri, a.g.e, s.60.

ekonomik ve siyasi alanlarda çöküntü yaşayan bununla beraber dışa bağımlı bir ülke olmuştur.

Kurucusu Atatürk olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni; Atatürk'ün ekonomik politikalarıyla çağdaş ve gelişmiş toplumların seviyesine ulaştırmak amaçlanmıştır. Her anlamda ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarında yeniden başlamak gerekiyordu. Bütün problemlerin giderilmesi, yeni oluşturulacak devletin programlı ve belirli bir ekonomiye sahip olmasını sağlayacak gerekli politikaların belirlenmesi için İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 1923'te gerçekleştirilmiştir.

1923-30 döneminde devletçi politikalar uygulanarak yerli sanayiye geliştirmek hedeflenmiştir. Bu politikalar sanayi için vergi muafiyeti ve ucuz hammadde olarak meydana gelmiştir. Devletin üreticiyi dış rekabete karşı koruma politikası 1929'da kendini göstermeye başlamıştır. 1929'da tüm dünyada Büyük Buhran'ın ortaya çıkmasıyla Türkiye gümrük vergi uygulamasına geçmiş, böylelikle ihracat azalmış ithalat artmıştır. Lozan Antlaşması, dış ticaret açığının iki katına çıkmasının temel nedeni olmuştur. Eylül ayında bitecek olan Lozan Antlaşması'nın getirdiği dış ticaret serbestliğini fırsat bilen bazı çevreler ithalatını arttırmıştır. Genel olarak baktığımızda 1929 hariç dış ticarete büyük açıklar oluşmamıştır hatta 1930'lu yıllarda dış ticaret fazla bile vermiştir.

“Misak-ı iktisadi” ve “çiftçi, sanayici, işçi ve tüccar gruplarına ilişkin maddeler” ayrı iki alt başlık halinde İzmir İktisat Kongresinde incelenerek karara bağlanmıştır.

Misak-ı İktisadi'de alınan bazı kararlar şöyledir; yerli sanayinin ve üretimin geliştirilmeye çalışılması, yabancı sermayeye sadece iktisadi kalkınmaya katkıda bulunması halinde izin verilecek ve lüks tüketim mallarının ithalatından kaçınılacaktır.

Çiftçi, sanayici, işçi ve tüccar gruplarına ilişkin maddelerde; Aşar vergisi kaldırılarak yerine çağdaş bir vergilendirme sistemi getirilecek, temettü vergisi gelir vergisine dönüştürülecek, yerli sanayiye geliştirmek için kredi verecek bir Sanayi Bankası kurulacak, yerli ürünleri koruyacak gümrük tarifeleri uygulanacak, limanlar ve demiryollarıyla tüm ulaşım altyapıları geliştirilecek, Reji İdaresi yönetimi tamamen kaldırılacak ve işçi hakları için sendika hakları tanınacak, gibi kararlar ekonomideki birtakım sorunları çözmek için alınan kararlardandır.⁸⁹

⁸⁹ Parsıloğlu, a.g.e, s.28-29,

Kongre sonrası özel sektöre sanayileşme yükü verilmiş, ekonomiye devletin müdahalesi sınırlandırılmış ve hükümete sadece kamusal hizmetleri yerine getireceği belirtilmiştir. Kurulan yeni Cumhuriyet Hükümeti dış borçlanmaya karşı olmakla beraber yabancı yatırımda da bazı projelere izin vermiştir ve bunun için birtakım yasalar çıkarmıştır.⁹⁰

Tablo 8. 1923-1929 Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri⁹¹

Yıllar	İhracat (Bin Dolar)	Değişimi (%)	İthalat (Bin Dolar)	Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Bin Dolar)	İhracat / İthalat Karşılama Oranı (%)	GSYH
1923	50790		86872		-36082	137662	58,5	2959
1924	82435	62,3	100462	15,6	-18027	182897	82,1	3392
1925	102700	24,6	128953	28,4	-26253	231653	79,6	3817
1926	96437	-6,1	121411	-5,8	-24974	217848	79,4	4512
1927	80749	-16,3	107752	-11,3	-27003	188501	74,9	3937
1928	88278	9,3	113710	5,5	-25432	201988	77,6	4362
1929	74827	-15,2	123558	8,7	-48731	198385	60,6	5301

Tablodaki verilerle 1923-29 döneminde ithalat değerlerimiz ihracat değerlerimizden daima fazladır. Söz konusu olan dönemde dış ticaret açığının en fazla olduğu yıl -48.731 dolarla 1929 yılının olduğu görülmektedir.

1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayi makinelerine gümrük vergisi muafiyeti getirilmiştir. 1929'da Lozan Antlaşması'nın bitimiyle yeni gümrük tarifesi yürürlüğe konmuştur. Yeni gümrük tarifesiyle gümrük vergisinden bütün tarım araç gereç ve makineleri muaf tutulmuştur. Yeni tarifeye yurtiçinde üretilmesi zor olan sanayi maddeleri ve ulaştırma araçları üzerindeki vergi oranları 1929'a kadar olan süreye göre düşürülmüştür. Ancak bu tarifeye özellikle kumaş, iplik, un, şeker ve diğer gıda maddeleriyle ağaç ve deri ürünleri ve çimento gibi yerli sanayide gelişmekte olan alanların ithalatını korumak için yüksek vergi oranları koyulmuştur.⁹²

1930-31 yıllarında devletçi ve korumacı iktisat politikalarına geçiş yılıdır. Merkez bankasının kurulması, Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu'nun

⁹⁰ Parsıloğlu, a.g.e, s.30.

⁹¹ Kılınç Savrul ve Diğerleri, a.g.e, s.62.

⁹² Kılınç Savrul ve Diğerleri, a.g.e, s.62.

çıkarılması devletçi anlayışa geçildiğinin kanıtıdır. Bu uygulamalar 1933 ve sonrasında hayata geçirilmiştir. Devletçi anlayışın temelinde merkez bankasının kurulması vardır. Devletçiliğe geçişi hızlandıran iki olay vardır. Birincisi; 1929 Krizi iken, ikincisi; Sovyetler Birliği'nin Büyük Buhran döneminde uyguladığı kalkınma planlarıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan kalkınma planı Sovyetler'deki kadar sıkı olmasa da Sovyetler'den etkilenmiştir. 1932'de Türkiye'ye davet edilmesiyle Sovyetler'den gelen Prof. Orlov başkanlığındaki heyet öncülüğünde 1934-38 yıllarında uygulanan ilk kalkınma planıyla Türkiye, dünyada planlı kalkınma girişiminde bulunan ikinci ülke olmuştur. Gelen heyet ülkemizde incelemelerde bulunarak üç kısımdan oluşan rapor oluşturmuştur. Birinci kısımda pamuk sanayisi üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda, kenevir malzeme ve pamuk dışında kalan elyaf mamuller üzerinde durulmuştur. Üçüncü olarak ise, demir ve kimya sanayilerinin üzerinde durulmuş ve bu konular üzerine incelemeler yapılmıştır.⁹³

Tablo 9. 1930-1939 Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri⁹⁴

Yıllar	İhracat (Bin Dolar)	Değişimi (%)	İthalat (Bin Dolar)	Değişimi (%)	Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Bin Dolar)	İhracat / İthalat Karşılama Oranı (%)	GSYH
1930	71380	-4,6	69540	-43,7	1840	140920	102,6	5431
1931	60226	-15,6	56935	-13,8	291	120161	100,5	5877
1932	47672	-20,3	40718	-32,1	7254	88690	117,8	5253
1933	58065	21	45091	10,7	12974	103156	128,8	6065
1934	73007	25,7	68761	52,5	4246	141768	106,2	6447
1935	93670	4,4	70635	2,7	5597	146867	107,9	6252
1936	93670	22,9	73619	4,2	20051	167289	127,2	7694
1937	109225	16,6	90540	23	18685	199765	120,6	7811
1938	115019	5,3	118899	31,3	-3880	233918	96,7	8550
1939	99646	-13,4	92498	-22,2	7149	192145	107,7	9139

Tablodaki veriler incelendiğinde 1930-33 arasında ihracatta ve ithalatta düşüş görülmektedir. 1933'ten sonra yapılan ticari anlaşmalardan dolayı hem ihracat hem de ithalat değerlerinde artışlar gözlemlenmektedir. Bu artışlara paralel olarak dış ticaret hacminde de artış meydana gelirken, dış ticaret dengesinde dalgalanmalar

⁹³ Parsıloğlu, a.g.e, s.31-32.

⁹⁴ Kılınç Savrul ve Diğerleri, a.g.e, s.64.

gözlemlenmektedir. 1938 yılında dış ticaret fazlası olmuştur. Bunun en önemli nedeni savaştan dolayı dış dünyada oluşan tarım ürünleri talebidir. İkinci Dünya Savaşı ve Büyük Buhran sonucunda yaşanan olumsuzluklar 1938’de ithalat ve ihracat değerlerinde görülen artışları olumsuz etkilemiş ve 1938’i izleyen yılda yine ithalat ve ihracat değerlerimizde azalışlar görünmüştür.

1931 yılında ve Temmuz ayında çıkarılan kanunla hükümete, ithalata fiziki sınırlamalar getirilme hakkı verilmiştir. Kanun kapsamında 1931’de kota listesi belirlenmiştir. Tıpta ve ilaçta kullanılan malzemelerle birlikte tarım, sanayide üretimde kullanılan araç, gereç, makineler ve hammaddeler bu kotaların dışında bırakılmıştır. Alkollü içecekler, mamul gıda maddeleri, ayakkabı, deri eşyalar, parfüm ve elbise gibi bir takım tüketim ürünlerinin de ithalatı yasaklanmıştır. Bunlar dışında kalan çimento ve diğer tüketim malları yani ülkede üretilenlerin ithalatı ise kotalarla sınırlandırılmıştır. 1930 yılında sanayileşme politikasıyla dış ticaret politikası uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. İthal ürünlerin fiyatlarında 1930 ve 1933 yılları arasında %44 oranında bir düşüş yaşanmıştır. I. Kalkınma Planıyla şekillenen, 1933’te deri ve kumaş eşyalar başta olmak üzere vergi oranları arttırılmıştır. Tarife değişikliklerinde 1933’ten sonra yapılan ikili ticari anlaşmalardaki pazarlıklarda yüksek tarife oranları ile avantaj sağlanmıştır.⁹⁵

1930-38’de gelişmemiş ülkelere ve dünya ekonomilerine bakıldığında Büyük Buhran’ın olumsuz etkileriyle uğraştıkları görülmektedir. Ülkemizde ise durum biraz daha iyidir, bunun nedeni ise Türkiye’nin dışa kapalı bir ekonomiye sahip olmasıdır.⁹⁶

1940-46 yılları arasında ülkemiz için ekonomik bakımdan savaş ve devletçilik ekonomisidir. Üretim ve tüketimde 1.000.000’den fazla insan silah altına alındığı için hacimce daralma görülmüştür. II. Dünya Savaşı nedeniyle dış ticarete hacimde daralmalar meydana gelmiştir. Savaş ekonomisi dış ticaretin gelişimine engel olmuştur. Savaşla beraber dış ticaret; ulusal koşullardan etkilenmenin aksine uluslararası koşullardan etkilenmiştir. Bu dönemdeki politikalarla ithalatta yapılan kısıtlamalarla dış ticaret fazlası oluşturulmak istenmiştir. İthalatımız 1938’de 119.000.000\$ iken 1940’ta ithalatta kısıtlamalara gidilen politikalarla bu sayı 53.000.000\$’a düşmüştür. Bu dönemde ihracat hem değer hem de hacimce arttırılmak istense de devletin gelir elde etmek amacıyla ihracattan vergi alması ve ulusal paranın değerlenmesiyle bu istek pek

⁹⁵ Kılınç Savrul ve Diğerleri, a.g.e, s.64.

⁹⁶ Parsıloğlu, a.g.e, s.33.

de gerçekleştirilememiştir. Bütün bunlara rağmen ihracattaki düşüş ithalattaki düşüşten az olduğu için dış ticaret dengesini gösteren rakamlar olumlu yönde seyretmiştir.⁹⁷

Bu dönemde ülkemizin savaşa girmemesine rağmen, savunma alanında yapılan harcamalara ayrılan pay sebebiyle bütçede üretici sektöre aktarımı yapılan kaynak sınırlandırılmış ve bununla birlikte bağlantılı sektörlerde de daralmalar gözlemlenmiştir. Sadece bizim ülkemiz ticaretinde daralmalar yaşanmamaktadır. Dünya ticaretinde yaşanan daralmalar da üretim girdileri açısından dışa bağımlı olan üretici sektörlerindeki daralmanın sebebi olmuştur. Ülkemizin savaş döneminde dışa kapalı bir ekonomi tercih etmesi dış ticarete fazla vermesine, döviz ve altın stoklarında artışın yaşanması ülkemizin gözle görülecek bir şekilde güçlü konuma gelmesine neden olmuştur.

1940-45 döneminde savaştan kaynaklanan hazırlıklar nedeniyle devletin para ihtiyacı artmış bundan dolayı Varlık Vergisi, Muamele Vergisi ve Milli Müdafaa Vergisi gibi vergiler yürürlüğe girmiştir. Bir diğer taraftan da kısa vadeli hazine bonoları çıkarılarak Hazine'de halka borçlandırılma yolu izlenmiştir.

1940-45 döneminde Milli Hâsılanın özellikle tarımsal ve sınaî üretimde 1942 hariç düzenli düşüşler gözlemlenmiştir. Yıllık değişim oranlarına bakılacak olursa, 1940-45 döneminde tarımsal hâsıla ortalama %5,6 , milli hâsılada %6,3 oranında gerileme gerçekleşmiştir. Tarım alanında da buğday üretiminde %9 oranında düşüş yaşanırken sınaî ürünlerde değişiklik gözlemlenmemiştir. Bu dönemde pamuk üretiminde %1 oranında düşüş görülürken tütün üretiminde de %2 oranında artış görülmüştür.⁹⁸

⁹⁷ Kılınç Savrul ve Diğerleri, a.g.e, s.65.

⁹⁸ Emiroğlu, a.g.e, s.60-61.

Tablo 10. 1940-1946 Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri⁹⁹

Yıllar	İhracat (Bin Dolar)	Değişimi (%)	İthalat (Bin Dolar)	Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Bin Dolar)	İhracat / İthalat Karşılama Oranı (%)	GSYH
1940	80904	-18,8	50035	-45,9	30869	130939	161,7	8702
1941	91056	12,5	55349	10,6	35707	146405	164,5	7800
1942	126115	38,5	112879	103,9	13236	238994	111,7	8230
1943	196734	56	155340	37,6	41394	352074	126,6	7424
1944	177952	-9,5	126230	-18,7	51722	304182	141	7047
1945	168264	-5,4	96969	23,2	71295	265233	173,5	5970
1946	214580	27,5	118889	22,6	95691	333469	180,5	7885

İthalat ve ihracatın, önceki yıllara göre 1940-41'de savaşın etkisiyle dış ticaretin daralma sürecine girdiği rakamlardan anlaşılmaktadır. Önceki tablodaki veriye bakacak olursak 1938'de ithalat 119 milyon dolarken bu rakam 1940'da 50 milyon dolara düşmüş, 1941'de ise tekrar artış göstererek 55 milyon dolara yükselmiştir. Devlet savaş yıllarında ihracatı arttırmak istese de uyguladığı politikalardan dolayı bu pek de mümkün olmamıştır. İhracattan vergi alınmaması ve TL'deki değer artışı, ihracatın hem değer olarak hem de hacim olarak düşmesine sebep olmuştur.

Yine tabloda yer alan verilere bakacak olursak ihracatta bir önceki yıla göre %18,8 oranında azalma, aynı yıl ithalata baktığımızda ise %45,9 oranında bir azalma gözlemlenmektedir. Uygulanan dış ticaret politikalarının etkisiyle 1940-46 yılları arasında dış ticaret fazlası olduğu görülmektedir.

IMF'ye üye olmadan önce 7 Eylül 1946'da yaşanan devalüasyonla Türk Parası şok yaşamıştır. Bu devalüasyonun asıl sebebi, kur artışlarının artık IMF'ye dayandırılarak yapılması ve bu döneme avantajlı girilmek istenmesidir. Ancak düşünüldüğü gibi avantaj sağlanamamış, devalüasyondan sonraki yıllarda hem ithalat değerlerinde hem de ihracat değerlerinde artışlar meydana gelmiştir. Bu dönemde ithalatta meydana gelen artış daha fazla olduğu için dış ticaret dengesi açık vermiştir. Bu dönemde TL %116 oranında devalüe edilmiştir. Yani 1\$=2,80 TL olmuştur. 1947'de Uluslar Arası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Gümrük Tarifeleri, Avrupa Ekonomik

⁹⁹ Kılınç Savrul ve Diğerleri, a.g.e, s.65.

İşbirliği (OEEC) ve Ticaret Anlaşmasına taraf olunarak 1949'da Gümrük Kanunu yürürlüğe konulmuştur.¹⁰⁰

II. Dünya Savaşı sonrasında IMF'ye üye olarak Türkiye dış dünyayla ilişkilerini geliştirmek için önemli bir adım atmıştır. Bu üyelikten sonra ülkemizde uygulanan değişik politikalar, uluslararası ekonomide meydana gelen değişikliklere daha duyarlı ve açık hale gelmesini sağlamıştır.

İthalattaki miktar ve fiyat sınırlandırılmaları 1946'dan itibaren kaldırılmasıyla ithalatta artış meydana gelmiştir. Bu artışın iki nedeni vardır. Birinci neden, uygulanan ekonomiyi geliştirme politikalarının dayanağının ithal girdi olması. İkincisi ise, 1950'li yıllardan itibaren özellikle dış yardım ve yabancı sermayenin tüketimde yeni bir istemin oluşmasına neden olması. Bu artış 1953'e kadar devam etmiştir. 1953'ten itibaren ithalata yeniden sınırlandırılmalar getirilmiş, bu sınırlandırmalar ithalatta bir miktar azalmaya neden olsa da ihracatta da azalmalar meydana gelmesine ve bu da dış ticaret açığı sorununun devamlılığına neden olmuştur.

1953'ün sonuna doğru ekonomik politikalarda amaçlananların dışında görmezden gelinen iki sorun ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi enflasyon, ikincisi ise giderek artan dış ticaret açıklarıdır. Bu sorunların nedeni uygulanan maliye politikasının dış açıkları önleyememesi neticesinde hükümetin merkez bankası kaynaklarına yönelmesidir. Yabancı paranın teşviki ve dış ticaretin serbestleştirilmesi nedeniyle dış ticaret dengesi üstünde ithalat artışları yaşanması sonucu uygulanan politikalardan zorunlu olarak vazgeçilmiştir.¹⁰¹

1953-58 yılları arasında ithalata süreklilik arz eden sınırlandırmalar getirilmiştir. Sınırlandırmaların amacı, dış ticaret açıklarının sınırlandırılmasıdır. II. Dünya Savaşı döneminde fiyat denetimlerinin arttırılması için ekonomiye müdahale konusunda hükümete geniş yetkiler veren Milli Savunma Yasası tekrar yürürlüğe konmuştur. Alınan tedbirlerin bir iki yıl içinde dış ticaret açığını azalttığı görülmektedir. İthalatta meydana gelen bu daralma aynı zamanda ithalata bağlı olan sanayi kesiminde de büyük oranda daralmalara neden olmuştur.¹⁰² 1954'te dış ticaret politikalarını yeniden gözden geçiren Demokrat Parti Hükümeti, yurtdışına döviz çıkarılması

¹⁰⁰ Emiroğlu, a.g.e, s.63.

¹⁰¹ Parsloğlu, a.g.e, s.34.

¹⁰² Kılınç Savrul ve Diğerleri, a.g.e, s.67.

konusuna sınırlamalar getirmiştir. Aynı yılda çıkarılan Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'yla var olan dövizlerin bankalara yatırılma zorunluluğu getirilmiştir. Kararların sonucunda beklenilenin aksine sermaye çıkışı hızlanmış ve bu da enflasyona büyük oranda yansımıştır. 1956 yılında çok fazla değerlenen TL, beraberinde devalüasyon baskılarını da getirmiştir. Dış ticaret açığındaki artışın süreklilik arz etmesi ve buna çözüm bulunamaması 1958 yılından sonra bir takım istikrar tedbirlerinin alınmasına neden olmuştur. Bu tedbirlerle yüksek oranlı devalüasyon gerçekleştirilmiş, bunun yanında ithalata bir takım sınırlandırmalar getirilerek dış ticaret açığının kontrol altına alınması hedeflenmiştir.¹⁰³

Tablo 11. 1947-1963 Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri¹⁰⁴

Yıllar	İhracat (Bin Dolar)	Değişimi (%)	İthalat (Bin Dolar)	Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Bin Dolar)	İhracat / İthalat Karşılama Oranı (%)	GSYH
1947	223301	4,1	244644	105,8	-21343	467945	91,3	8212
1948	196799	-11,9	275053	12,4	-78254	471852	71,5	37133
1949	247825	25,9	290220	5,5	-42365	538045	85,4	35282
1950	263424	6,3	285664	-1,6	-22240	549088	92,2	38598
1951	314082	19,2	402086	40,8	-88004	716168	78,1	43536
1952	362914	15,5	555920	38,3	-193006	918834	65,3	48739
1953	396061	9,1	532533	-4,2	-136472	928594	74,4	54210
1954	224924	-15,4	478359	-10,2	-143435	703283	70,0	52655
1955	313346	-6,4	497637	4,0	-184291	810983	63,0	56912
1956	304990	-2,7	407340	-18,1	-102350	712330	74,9	58763
1957	345217	13,2	397125	-2,5	-51908	742342	86,9	63417
1958	247271	-28,4	315098	-20,7	-67827	562369	78,5	66308
1959	353799	43,1	469982	49,2	-116183	823781	75,3	69373
1960	320731	-9,3	468186	-0,4	-147455	788917	68,5	71391
1961	346740	8,1	507205	8,3	-160465	853945	68,4	72619
1962	381197	9,9	619447	22,1	-238250	1000644	61,5	77030
1963	368087	-3,4	687616	11,0	-319529	1055703	53,5	84291

Tablodaki verilere bakılınca 1947 yılının dış ilişkiler bakımından farklılık gösteren bir dönem olmasıyla ithalatın %100'ü aştığı ve ihracat verilerinde pek bir

¹⁰³ Abdullah Takım, "Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomik Politikaları ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, c.67, Sayı:2, s.174-175.

¹⁰⁴ Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

değişiklik olmadığı görülmektedir. Bu yıldan itibaren kronik dış açıklar meydana gelmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ihracatta 58 bin dolar olan bu rakam 4,5 katı kadar artarak 1950 yılında 263.424 dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde ithalata bakacak olursak Cumhuriyet Dönemi'nde 87 bin dolar olan ithalat 1950'de 285.664 milyar dolara yükselmiştir. 1953'te alınan tedbirlerle ihracat değerleri bir önceki yıl temel alındığında 33.147 dolarlık bir artış varken ithalatta getirilen sınırlandırmalar sonucunda 23.387 dolar düşüş gözlemlenmiştir. İthalat ve ihracat rakamları sonucunda ihracatın ithalatı karşılama oranında %9,1 oranında ve GSMH'de de artış gözlemlenmiştir. Sonraki dönemlere bakıldığında hem ihracat değerlerinde hem de ithalat değerlerinde dönem dönem artış görülürken dönem dönem de düşüşler gözlemlenmektedir. 1963 yılını 1953 yılıyla kıyaslayacak olursak 10 yılda ihracat değerlerinde 27.974 dolar düşüş gerçekleşirken, ithalatta ise 155.083 dolar artış gözlemlenmiştir.

Ülkemiz ekonomisinde ithal ikamecilik beklenen ödemeler dengesindeki iyileşmenin tersine, ithal girdilerin artması nedeniyle ödemeler dengesinde kötüleşmeye neden olmuştur. İthal girdileri arttığı gibi ithal girdilerle üretilen ürünler ihracata yönelik olmamış ve iç talebi karşılamak için üretilmiştir. İhracat yapılamadığı için döviz elde edilememiş ve geleneksel yöntemlerle yapılan ihracattan sağlanan döviz de yeterli olmamasıyla birlikte dış ticaret hadleri kötüleşmiştir.

Ekonomide istikrarsızlık baş göstermeye başlamış ve bu istikrarsızlık, üretimi olumsuz anlamda etkilemiş ve ürün yetersizliği karaborsalara zemin hazırlamıştır. Ülkemiz bu dönemde yurtiçinde temel tüketim malları, ara malı ve üretim malları üreten sanayi sektörlerinin ikamesine yönelmiştir. Aynı zamanda ithal edilen mallara uygulanan yüksek tarife oranları ve kotalar ile yerli üretimin korunması amaçlanmıştır. Bütün bunlara rağmen ülkemiz 1977'de döviz finansman krizine getirilmiştir. 1978 yılının Mart ayında ve 1979 yılının Nisan ayında iki tane istikrar programı yayımlanmış ve uygulanmıştır. Bu istikrar programlarının uygulanmasındaki amaçlar, enflasyon baskılarının bastırılması, ödemeler bilançosunda var olan açıkların ve KİT'lerin kendi kendini finanse etmesi ve bütçe üzerindeki yükün hafifletilmesidir.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Kılınç Savrul ve Diğerleri, a.g.e, s.68-69.

Tablo 12. 1964-1980 Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri¹⁰⁶

Yıllar	İhracat (Bin Dolar)	Değişim (%)	İthalat (Bin Dolar)	Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Bin Dolar)	İhracat / İthalat Karşılama Oranı (%)	GSYH
1964	410771	11,6	537229	-21,9	-126458	948000	76,5	87782
1965	463738	12,9	571953	6,5	-108215	1035691	81,1	90078
1966	490508	5,8	718269	25,6	-227761	1208777	68,3	100629
1967	522334	6,5	684669	-4,7	-162335	1207003	76,3	100559
1968	496419	-5,0	763659	11,5	-267240	1260078	65,0	31425049
1969	536834	8,1	801236	4,9	-264403	1338070	67,0	32707548
1970	588476	9,6	947604	18,3	-359128	1536081	62,1	33765132
1971	676602	15,0	1170840	23,6	-494239	1847442	57,8	35644700
1972	884969	30,8	1562550	33,5	-677581	2447519	56,6	38291639
1973	1317038	48,8	2086216	33,5	-769133	3403299	63,1	39540780
1974	1532182	16,3	3777501	81,1	-2245319	5309683	40,6	41752876
1975	1401075	-8,6	4738558	25,4	-3337483	6139633	29,6	44748268
1976	1960214	39,9	5128647	8,2	-3168433	7088862	38,2	49429503
1977	1753026	-10,6	5796278	13,0	-4043252	7549304	30,2	51113351
1978	2288163	30,5	4599025	-20,7	-2310862	6887187	49,8	51881586
1979	2261195	-1,2	5069432	10,2	-2808236	7330627	44,7	51557767
1980	2910122	28,7	7909364	56,0	-4999242	10819486	36,8	50295991

Tablodaki veriler ışığında 1964-80 yılları arasında sürekli dış ticaret açık vermiştir. 1964'te ihracatın ithalatı karşılama oranı 76,5 iken bu oran 1980'e gelindiğinde 36,8'e kadar gerilemiştir. Uygulanan yüksek tarifeler ve kotalar ile bu dönemde yayımlanan 2 istikrar kararına rağmen dış ticaret açığı artmıştır. Bu da gösteriyor ki alınan istikrar kararları ve tedbirler sorunu çözmeye yönelik olmamıştır. Anı kurtarmak da denebilir bu duruma ancak verilere bakılacak olunursa ekonomide köklü değişimler olmamıştır. İhracat değerlerinde 1964-80 yılları arasında 2.499,351 dolar artış yaşanmıştır, aynı dönemde ithalat değerlerinde ise 7.372,135 dolar artış yaşanmıştır. Bu bilgilere bakacak olursak yıldan yıla ihracatın ithalatı karşılama oranı artmış ve ithalat ve ihracat arasındaki fark artmıştır. İthalatta meydana gelen artışın ihracattan fazla olması, dış ticaret dengesinin her yıl negatif anlamda artışına neden olmuştur. Aynı zamanda dış ticaret hacmimiz de her yıl artmıştır.

¹⁰⁶ Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK EKONOMİSİ VE KRİZLER

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1980'lere kadar olan dönem, devletin tüccarlıktan sanayiye geçişi hızlandırıcı, uluslararası sermayenin olumsuz etkisinden yerel sermayeyi koruma çabası ve içe dönük sermaye birikim modeli olarak tanımlanan bir dönem olmaktadır. Liberal dönemin Büyük Bunalım'la sona ermesiyle Osmanlı Devleti'nde var olan küçük sanayi sektörü Türkiye Cumhuriyeti tarafından devralınmıştır. Temel tüketim mallarını 1930 yıllarında üreten KİT'lerin (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) kurulmasıyla sanayide işgücü için oluşan talep artmıştır.

1924-39 döneminde (yeniden inşa - devletçilik döneminde) ekonomi %6,6 oranında büyümüştür. Beklenen hızda tarım sektörü kapitalistleşmeye uyum sağlayamamış, iç ticaret dereceleri (hadleri) 1970'li yılların sonuna kadar tarım yararına gelişmiştir. Nüfusun %75'i bu dönemde kırsal kesimde ve düşük verimlilikte, küçük aile işletmesi niteliğinde tarımsal faaliyetler uygulamaktadır. Sanayi işgücü yaratmak amacıyla, eğitim, konut, ücretli izin, bedava giyecek, işyerinde ücretsiz öğlen yemeği, sosyal sigorta ve işgücünün ihtiyaç duyulduğu bölgelere nüfusun iskânı gibi birçok teşvikte bulunulmuştur. 1914-1945 yılları arasında kentte ücretli çalışanların alım gücü %30 oranında düşmüştür. Bununla beraber KİT'lerde çalışanların özel sektörde çalışanlara oranla daha yüksek maaşının olduğu bilinmektedir. 1924'te sanayide istihdam edilenlerin sayısı toplam işgücü istihdamındaki payı %4,6 iken, bu oran 1939 yılında %8,0 ve 1944'te de %8,3'e yükselmiştir. Aynı zamanda hizmet sektörünün payı sabit kalırken tarım sektöründe istihdam edenlerin sayısı %90'dan %85'e düşmüştür.¹⁰⁷

1937 yılında iş kanununa tabi işçi sayısı 265 binden fazla iken bu sayı 1950'de 374 bine kısmen de olsa ulaşmıştır. KİT'lerde çalışanların sayısı 1. ve 2. sanayi planlarında belirtilen amaca uygun olarak 1948'de hemen hemen 150 bine ulaşmıştır. Aynı dönemde devletin aldığı işçi hareketlerini engelleme tedbirleri pek bir işe yaramamış, işçiler sosyalist partilerin öncülüğünde grevler, boykotlar ve yürüyüşler yapmış, aynı zamanda gruplaşarak sendikalar kurmuşlardır. İşçiler 1947 yılında grev ve toplu pazarlık haklarına sahip olmuşlardır. II. Dünya savaşı yıllarında toprak sahipleri

¹⁰⁷ Gülden Elmas Arslan, *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85'inci Yılında Türkiye Ekonomisi*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara, 2008, s.167-168.

ve ticaret sermayesini arttıranlar yeniden yapılanan kapitalizme, soğuk savaş döneminde ayak uydurmuşlardır. Tarımsal üretimin artması, tarımda makineleşme ve endüstriyel tarımda uzlaşmayla beraber 1949-61 arasında ekonomi %5,9 büyümüş ve kırdan kentlerin göç almasına rağmen hizmet ve inşaat sektörlerinde işgücü ihtiyacı artmıştır. Bu göçler sonucunda 1950-1960 döneminde kentleşme %25'ten %32'ye yükselmiştir.

1950 yılında sanayinin toplam istihdam içindeki payı %11,5'e yükselmiş, hizmet alanındaki istihdam ise %13,5 oranıyla 1920 yılından bu yana ilk defa sanayi istihdamını aşmıştır. 1950 yılından sonra düşük işgücü, iç göç ve yüksek büyüme hızının verimlilikle birleşmesiyle enformel istihdam kentlerde istenilen hızda gelişmesinde itici güç olmuştur.¹⁰⁸

1950-60 dönemlerinde çıkarılan yasalarla; yabancı paraya teşvik edilmiş, petrol kuyularının işletilmesinin ve petrol aramanın yabancılar tarafından yapılmasına izin verilmiştir. Madencilik özel kesim tarafından yapılmasına teşvik edilmiştir. Dış kaynaklardan temin edilen yardım ve krediler yatırımlara ilave edilmiş, birtakım ihracat kısıtlamaları ortadan kaldırılmış ve ithalatın %65'i libere edilmiş, inşa edilen sanayi kuruluşlarına özel sektörün katılımına teşvik edilmesine karşın kamu tarafından birtakım teknik zorunluluklar, bazı sermaye ihtiyacı ve yatırımlar yapılmaya devam edilmiştir. Baraj yapımına santral yapımına devam edilirken, karayolu ulaşım ağı genişletilmiştir. Tüm bunların ışığında 15 hidrolik-termik santral, 14 baraj ve 20 liman yapımı için temeller atılmıştır.

Makroekonomik planların ve sanayi planlarının koordinasyon ve uyumu gereği uygulanmasıyla, dış kaynak temin eden uluslararası kuruluşların talebiyle, kamu yatırım harcamaları programa bağlanmış ve bunun sonucunda 1960 yılında planlı döneme geçilmiştir.

Birinci Planda (1963-1967) daha önceki dönemlerde olduğu gibi tarıma önem verilmemiştir. Bu dönemde tarımla sanayi arasında dengeli bir gelişme sağlanması, kentlere göçün kırsal kesime istihdam yaratılarak kontrol altına alınması ve sanayide ithal ikame yaklaşımının devamlılığı amaçlanmıştır. Planda adalet ilkeleriyle ekonomik kalkınmanın yürütülmesi gerektiğine, sosyal güvenliğin yaygınlaştırılmasına, gelir dağılımının düzenlenmesi, fırsat eşitliğinin sağlanması ve bölgelerarası sosyal-ekonomik dengesizliklerin giderilmesine ayrıca önem verilmiştir.

¹⁰⁸ Arslan , a.g.e, s.168-169.

İkinci Planda (1968-1972) gelişmenin uluslararası kaynaklara bağımlılığının azaltılması ve milli gelirin her yıl %7 oranında artırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda sanayileşmenin hızlandırılması, tarım alanındaki işgücü fazlasının tarım dışına aktarılması, fiyat istikrarının korunması, tarımda modernliğin sağlanması ve kentleşmenin desteklenmesi; planın diğer amaçları arasındadır. Ayrıca bu planla okullaşmanın ilköğretimde tam kapasiteye çıkarılması hedeflenmiştir.

1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Planda ise; yılda GSMH'nın %7,9 oranında, sanayinin %11,2 oranında, tarımın ise %3,7 oranında büyümesi amaçlanmış ve bu büyümelerin gerçekleştirilebilmesi için mal ve hizmet ihracatının %9,2 oranında artırılması ve iç tasarruf oranının %25,4'e yükseltilmesi hedeflenmiştir. Sanayinin katkısıyla büyüme gerçekleştirilecek ve yatırım ve ara malların lehinde sanayide yapısal bir değişiklik gerçekleştirilecektir.

İlk üç planda büyümenin; yatırım malları, dayanıklı tüketim malları ve ara mallarında ithal ikamesiyle birlikte sanayideki yapısal değişikliğiyle yapılması amaçlanmıştır.

Dördüncü Plan (1979-1983) dış ödemelerin güçleştiği ve enflasyonun ağırlaştığı bir zamanda uygulamaya konulmuştur. 70'li yılların sonlarına doğru, petrol şoklarından kaynaklanan ithalattaki artış, emek piyasalarındaki sorunlar, yetersiz gelen enerji ve kamu açıkları sonucunda ekonomi darboğaza girmiştir. Bu planla ekonomik darboğazdan kurtarmayı ve ekonomide büyümeyi amaçlamışlardır. Planda üzerinde durulan başka maddeler ise şunlardır; ekonomik büyümede eşitlikçi paylaşımlar için yaygın halk girişimciliği ve kooperatifleşme politikaları benimsenmiştir. Ekonomik istikrar, enerji darboğazı aşmak, ileri sanayileşme düzeyi, ekonominin kendi kendine yetmesi, eğitim ve sağlık hizmetleri ve gelir dağılımının iyileştirilmesi gibi konular üzerinde de durulmaktadır.¹⁰⁹

3.1 1980'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi

Türkiye ekonomisi 80 öncesinde dış borç (özellikle kısa vadeli) ve yüksek enflasyon, ihracat durgunluğu, ithalat tıkanıklığı ve işsizlikle karşı karşıya kalmıştır. 1980'den önce “finans baskı politikaları” uygulanmış, yurtiçi tasarrufları azalmasına ve finansal piyasaların gelişmemesine sebep olmuştur. Bu dönemde Türkiye'de büyük

¹⁰⁹ Veriler Planlama Dergisinden Alınmıştır. (Erişim Tarihi: 08.06.2018)

oranda siyasi istikrarsızlık mevcuttur. 24 Ocak 1980’de başlayan süreç, 84’ten sonra Türkiye’de ekonomi oldukça liberalleşmiş, eski ithal ikamesi tamamen terk edilmiştir.¹¹⁰

3.1.1 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Önlemleri

1980’de hazırlanan bu istikrar paketinin daha önce yani 1978 ve 79’da hazırlanan istikrar paketleriyle amaç, köken ve içerik açısından pek de farklı değildir. 1978 ve 79’daki gibi IMF kökenlidir. Bu benzerliklerin yanında farklı olduğu konular da mevcuttur. Birincisi, belirli bir ideolojik düşüncenin kesin ve belirgin ürünüdür. Devletin ekonomi üzerindeki etki alanını kısıtlamayı hedeflemiştir. İkincisi, var olan ithal ikameci kalkınma izlemi yerine bu dönemde ihracata yönelik bir kalkınma izlemi hedeflenmiştir. Bu ikinci nokta IMF tarafından önem arz etmektedir. Üçüncüsü, 1980 İstikrar Kararlarıyla özellikle IMF’den ve dış çevreden destekle hareket edilmiştir. Bu desteklerin olmadığı dönemler göz önünde bulundurulduğu zaman desteğin öneminin büyük olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka fark ise bu istikrar kararlarının uygulanmasında disiplin ve kararlılık mevcuttu.

Ülkemizin 80 öncesinde yaşadığı problemler; işsizlik, yüksek enflasyon, ithalat tıkanıklığı, kısa vadeli dış borç ve ihracatta var olan durgunluklardır. O dönemde aynı problemler Latin Amerika ülkelerinde de mevcuttu. 80 öncesi dönemde ülkemizde var olan ve uygulanan politikalar finansal alana baskı oluşturmaya yönelik olduğu için ve bu problemleri Latin Amerikan ülkelerinin daha önce yaşamış oldukları ve finansal piyasaların derinleştirilmesini ve geliştirilmesini engellemesi sonucunda tasarruf oranları düşmüştür. Aynı dönemde siyasi anlamda da sorunlar yaşayan ülkemiz 24 Ocak 1980’de IMF ile yaptığı anlaşmalarda büyük reformlar hedeflemiş ve bu reformları içeren bir istikrar programı yürürlüğe koymuştur. Kısa dönemli ve uzun dönemli olmak üzere iki amacı vardır. Kısa vadeli amaçları; ödemeler dengesi oluşturmak ve enflasyonu kontrol altına almak, uzun vadeli amaçları ise; döviz kuru rejimini esnek hale getirmek, dış ticareti esnekleştirmek, finansal reformlar yapmak ve kamu işletmelerini özelleştirmek olmuştur. Finansal reformlar kapsamında, disponibilite (hazır para) oranlarının aşağı çekilmesi, mevduat munzam karşılıklarının azaltılması,

¹¹⁰ Ramazan Kurtoğlu, *Türkiye Ekonomisi (1838-210) Mali Bağımlılık-Büyüme-Krizler ve Siyasi Sonuçları*, Sinemis Yayınları, 2012, s.38-39.

faiz tavanlarının silinmesi ve selektif kredi politikalarının ortadan kaldırılmasını içermektedir.¹¹¹

3.1.2 24 Ocak Kararları ve Sonrası

24 Ocak Kararları; enflasyonu düşürmeye, ödemeler dengesi sağlamaya, orta ve uzun vadede istikrar ve dönüşüm sağlamaya yöneliktir.¹¹²

VI. Süleyman Demirel Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin 43. hükümet iktidarındır. Serbest piyasa ve ekonomisine geçiş için “Ekonomik İstikrar Tedbirleri” ile ekonomik kararlar alınmıştır.

24 Ocak 1980 Kararları:

1. Fiyat Saptama ve Koordinasyon Kurulu: Malların fiyatlarını tespit etmek için görevlendirilen bu kurul kaldırılmıştır. Bu adımla ilk kez serbest piyasa ekonomisine geçilmiş ve fiyatlar piyasalarda belirlenmiştir. Fiyatlama, giderek piyasa koşullarına bırakılmıştır.
2. Devalüasyonla birlikte TL'nin değeri Amerikan Doları karşısında %48,62 düşürülmüş ve 47,80 TL'den 71,40 TL'ye çıkarılmıştır. Amaç Türk Lirası'nın karaborsa ve resmi fiyatı arasında var olan farkı azaltmaktır. İhraç edilen hizmet ve malların fiyatları alta çekilerek dış satımı arttırmak aynı zamanda yurtdışındaki işçilerin ülkeye getirdiği döviz arttırmak.
3. Kamu İktisadi Teşebbüsler (KİT) ürettikleri ürünlerin fiyatlarını tespit etmeye başlamışlardır ve devletin bu kuruma olan 110 milyar TL yani yaklaşık 1.500.000\$ civarındaki desteğini kaldırmıştır (devalüasyondan sonra yapılan değişikliklerle belirlenen kurla TL'den dolara çekilmiştir.) 2013 rakamlarıyla yaklaşık 4.240.000 \$
4. Dış satımı teşvik edici uygulamalar getirildi;
 - İhracatçı, sattığı malın bedelini döviz olarak aldığı bu döviz hammadde ithalatında kullanacak ise gümrük vergisi ödemeyecek.
 - Sanayi ürünlerinin dış alımını arttırmak için vergi iadesi uygulanmaya başlanmıştır.

¹¹¹ Nazım Öztürk, Yüksel Bayraktar, *IMF'nin Değişen Rolü ve Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri*, Palme Yayıncılık, Ankara, 2010, s.135-136.

¹¹² Kurtoğlu, a.g.e, s.38-39.

- Dış ticaret işlemlerini kolaylaştırılmıştır.
 - Gümrüksüz antrepolar ve serbest bölgenin kurulmasını sağlamıştır.
5. KİT'lerin ürettiği ürün ve hizmetlerin bedellerinde %100-400 arasında zam yapılmıştır. Amacı; iç talebi kırmak ve karaborsayı engelleyerek ihracatı arttırmaktır.
6. İşçi ücretlerine yapılan zamlara toplu sözleşmelerle sınırlama getirilmiştir. Amaçları;
- Yatırımlara teşvik etmek.
 - Yerli malların üretim maliyetlerini düşürmek.
 - Dışa satılan ürünlerin uluslararası pazarlarda rekabetini arttırmak.
 - İç talebi azaltıp yurtdışı satılan malları da dış satıma yönlendirmek.
7. Faiz oranları yükseltilerek, tasarruflara teşvik ederek banka kaynakları ve bu banka kaynaklarını kullanarak yatırımları arttırmayı; öte yandan mal ve hizmet talebini düşürmeyi hedeflemiştir.
8. En önemli kararlarından biri de yabancı yatırıma yönelik olmalarıdır. Bunun için 25 Ocak 1980'de Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ile Başbakanlığa bağlı Yabancı Sermaye Dairesi (YSD) kurulmuştur. Daha sonra bu YSD Devlet Planlama Teşkilatı'na bağlanmıştır. Bununla birlikte yabancı sermaye ile ilgili bürokratik işlemler daraltılmaya çalışılmıştır ve yabancı sermayeyi sanayi ile birlikte turizm, tarım ve diğer hizmet sektörleri ile daha sonraki yıllarda bankacılığa girişi kolaylaştırmıştır.

Özetle bu kararlarla; Uzun vadeli ekonomik gelişmeler amaçlanmış ve bu amaç için, kamu kesiminin etkisi ekonomide sınırlandırılmasına, sermaye ve emek piyasalarının arz ve talebe göre şekillenmesi, ihracatı teşvik edici uygulamalar doğrultusunda düzenlemeler yapılmıştır.

24 Ocak 1980 kararlarının uygulanması için o dönemin rejimi olan çok partili sistem pek de mümkün değildi ve Demirel Hükümeti oy kaybetme endişesiyle bu kararları hep ertelemiştir ta ki 12 Eylül 1980 askeri darbesine kadar. Bu darbeye 24 Ocak Kararlarının mimarı olan Turgut Özal, Başbakan Yardımcısı olmuştur ve ekonominin başına geçmiştir. Askeri darbe sonucunda işçilerin sendikal ve grev hakları ellerinden alınmış, bu hak ve özgürlüklerinin ellerinden alınmasıyla 24 Ocak Kararlarına, uygulanacak uygun bir ortam yaratılmıştır.

Tablo 13. İşsizlik Oranı ve Reel Günlük Ücret Endeksi¹¹³

Yıllar	İşsizlik Oranı (%)	Günlük Ücret Endeksi
1980	10,7	100
1981	11,2	73,6
1982	11,8	73,9
1983	12,4	88,3
1984	12,4	79,2
1985	13,1	70,3

Bu kararların uygulanmasından en çok yararlanan sektör sanayi olmuştur. Bir taraftan ihracat kapsamında ekonomik politikalar benimsenirken diğer taraftan işçi ücretleri düşük tutulmuş ve böylelikle 80-83 arasında sanayi sektörü ortalama yılda 4,7 büyümüştür. Söz konusu dönemde reel faizin git gide artmasıyla borçlu olan şirketler ve ihracatla uğraşmayan şirketler, yurtiçi talebin azalmasıyla olumsuz etkilenmiş ve hatta o dönemde bu şirketlerde iflaslar yaşanmıştır. 80-83'te sanayi sektöründeki büyümeyle işsizlik engellenememiş 1979'da 9,4 olan işsizlik oranı tabloda da görüldüğü gibi 80'de 10,7 olmuştur. İlerleyen dönemlerde de işsizlik artmış ve 1985 senesi yüzde 13,1 rakamlarını görmüştür. Aynı dönemde reel günlük ücrette de düşüş yaşanmıştır aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi yüzde 29,7 düşmüştür.¹¹⁴

Ocak 1980 Kararlarıyla; sıkı para politikasıyla düşük enflasyon sağlanması, atıl kapasitelerin faaliyete geçirilmesi, tasarrufu artırarak sermaye birikimi sağlanması, ekonomiyi dar boğazdan kurtarması amaçlanmıştır.¹¹⁵

Ülke ekonomisi bu istikrar kararıyla değişim sürecine girmiş ancak kararlar ekonomide istikrarı sağlamada başarılı olamamıştır.¹¹⁶

24 Ocak kararlarıyla dış satım artmış ve sanayi ürünlerinin ihracattaki payı artış göstermiş ve 1980 ve 82 arasında ihracat %97 artış göstermiştir. Dış satışlarda ve döviz gelirlerindeki artış sonucu ile dış ödeme açığı küçülmüş, işçi dövizleri, yabancı sermaye ve turizm gelirleri artmış ve döviz darboğazı aşılmıştır.

İthalatı kısıtlayan engellerin azalmasıyla ithalatta hızlı bir artış ortaya çıkmıştır. Şöyle ki;

¹¹³ Murat Kaygusuz, *Geçmişten Günümüze Finansal Krizler (1619-2014)*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2014, s.266.

¹¹⁴ Kaygusuz, a.g.e, s.264-266.

¹¹⁵ Yusuf Altaşlı, Murşit Işık, "Türkiye'de Yaşanan Ekonomik Krizlerin İstihdam Üzerine Etkileri (1980-2013)", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2017, C.22, Sayı:2, s.571.

¹¹⁶ Halil Seyidoğlu, Rıfat Yıldız, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri*, Arıkan Basım Yayınevi, İstanbul, 2006, s.64.

Tablo 14. Yıllara Göre Ülkemizdeki İthalat Değerleri¹¹⁷

Yıllar	İthalat
1980	7.909 milyar dolar
1982	8.842 milyar dolar
1988	14.335 milyar dolar
1990	22.302 milyar dolar

Bu bilgiler doğrultusunda, 1980-82 arasında ithalat %11 artış var iken, 1988-90 arasında ithalatta %55 oranında artış vardır. 24 Ocak kararlarının uygulanmasıyla birlikte dış ödemelerde meydana gelen rahatlama; dış alımın artması, reel üretimin azalması, özelleştirmenin beklenen seviyede olmaması, bölücü unsurların bir araya gelmesiyle savunma giderlerinin artması ve kamudaki ağır (hantal) yapının azaltılmaması gibi nedenlerle sona ermiş ve dış ticaret açığında yeniden artış gözlemlenmiştir.¹¹⁸

3.1.3 1980’li Yıllarda Girişimcilik

70’li ve 80’li yıllarda uygulanan ekonomik politikalar ve benimsenen sanayileşmede büyük farklılıklar vardır. 80’e kadar ithal ikame politikası uygulanırken 80 sonrası ihracat temelli sanayileşme uygulamaya konulmuştur. Bu değişim ile serbest piyasa ekonomisi, esas ve ilkeleri geliştirmede bayağı yol kat etmiştir.¹¹⁹

Strateji değişikliğiyle aynı doğrultuda serbest piyasa ekonomisini, sistemin önemli aktörlerinden olan girişimciler ve özellikle ihracat alanında girişimcilik yapan kişileri destekleme politikaları uygulanmaya konulmuştur.

Yeni Ekonomik Politikalarla;

Fiyatlama Süreci: Fiyatlar, arz ve talebe göre belirlenecek yani piyasada serbestçe oluşacaktır.

Mal ve Hizmet Piyasasında: Bunalımlı dönemlerde endüstriyel ürünlerin bir karaborsa bir de resmi fiyatı mevcuttu. Mal ve hizmetin fiyatının piyasada belirlenmesi bu ikili fiyatlandırmayı sonlandıracaktır.

¹¹⁷ Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

¹¹⁸ Mevlüt Karabıçak, “Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci”,*Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 2000, C.5, Sayı:2, s.56.

¹¹⁹ Cansız, a.g.e, s.36.

Bir malın alımında dış alıma yönelmek ancak iç talebe yetmemesi durumunda olacaktır. Bu da yerli üretim rekabetini arttıracak, verimlilik ve kaliteli gibi kavramların ön plana çıkmasını sağlayacaktır.

Karaborsada ve resmiyette değer farkı olan TL'nin değer farkını azaltırken; gurbetçi işçilerden elde edilen dövizin artmasını ve borç alınmasını sağlamak.¹²⁰

Türk ekonomisi dışa açılma sürecinde, girişimcilerin sadece görünüşünü değiştirmede; yükümlülüklerini arttırdı ve entelektüel olmaları konusunda zorlayıcı oldu. İthal ikameci dönemde üretim ve yatırım kararlarını girişimciler, iç piyasanın göstergelerinin takibindedir. Girişimcilerin karar alma fonksiyonları dışa açık ekonomi koşulları altında eskiden daha fazla değişken içermektedir.¹²¹

80'li yıllarda girişimci profilinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. 80 öncesinde;

- Sadece karı düşünen,
- Fırsatları değerlendirme amacıyla hareket eden,
- Eğitim seviyesi düşük,
- Profesyonel davranmayan,
- Vizyonu ve misyonu olmayan girişimci tipi terk edilmesiyle başlamıştır.

Serbest piyasa ekonomisi ve dünyaya açılmanın işlerlik kazanmasıyla rekabet sonucunda yeni girişimci tipi ortaya çıkar.

Yeni girişimci tipinin özellikleri;

- Dinamik, değişime ve gelişime açık,.
- Profesyonel yönetim kuralları doğrultusunda hareket eder.
- Kaliteli ürün ve hizmeti amaçlar.
- Yükseköğrenim görmüştür.
- Piyasanın beklentisini karşılar.
- Müşteri memnuniyetini hedefleyen özellikler göze çarpmaktadır.

¹²⁰ Aşkın ve Diğerleri, a.g.e, s.68.

¹²¹ Emre Balıkcı, "Girişimciliğin Farklı Yüzleri 1950 Ve 1980'lerde Türkiye'de Değişen İş Adamı Davranışı", *Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2014, C.9, Sayı:2, s.283-284.

Bu yeni özelliklerin bulunduğu girişimcilerle birlikte piyasalarda güçlü ve yeni işletmeler ortaya çıkmıştır.¹²²

Tablo 15. Yıllara Göre Türkiye’deki Girişimcilik Verileri¹²³

	Tarım, avcılık ve ormancılık		Enerji ve Doğal Kaynaklar		İmalat ve İnşaat		Hizmet Sektörü		Toplam		Toplam (%)	
	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan
1985	517	118	164	51	6.412,00	2.334,00	25.299,00	12.555,00	32.392	15.058	38	18
1986	128	109	128	60	4.903,00	2.303,00	14.857,00	9.950,00	20.016	12.422	16	18
1987	87	34	125	40	4.822,00	1.804,00	11.820,00	8.251,00	16.854	10.129	-5	-35
1988	96	68	146	60	5.201,00	2.218,00	12.308,00	11.306,00	17.751	13.652	7	-8
1989	110	80	107	61	4.005,00	2.284,00	12.295,00	12.370,00	16.517	14.795	-14	12
1990	311	103	97	33	3.709,00	1.885,00	14.782,00	11.050,00	18.899	13.071	22	9
1991	125	91	40	35	2.792,00	1.610,00	11.757,00	10.130,00	14.714	11.866	7	0
1992	78	99	40	23	3.123,00	1.933,00	10.448,00	9.814,00	13.689	11.869	-2	1
1993	75	84	34	25	3.129,00	2.059,00	10.683,00	9.637,00	13.921	11.805	22	3
1994	77	88	13	13	2.581,00	2.633,00	8.214,00	8.708,00	10.885	11.442	-110	-68
1995	132	111	52	33	5.105,00	4.277,00	17.583,00	14.834,00	22.872	19.255	28	45
1996	86	54	63	19	3.848,00	2.163,00	12.490,00	8.374,00	16.487	10.610	30	-26
1997	49	66	46	48	2.758,00	2.436,00	8.745,00	10.841,00	11.598	13.391	-56	11
1998	88	57	63	28	3.797,00	2.183,00	14.090,00	9.683,00	18.038	11.951	-26	15
1999	105	42	82	14	4.724,00	1.474,00	17.780,00	8.636,00	22.691	10.166	6	-15
2000	83	62	80	25	4.142,00	1.568,00	17.099,00	10.040,00	21.404	11.695	24	-16
2001	56	45	44	16	2.789,00	1.664,00	13.406,00	11.858,00	16.295	13.583	-28	-10
2002	74	66	66	35	6.326,00	2.042,00	14.338,00	12.851,00	20.804	14.994	-59	12
2003	143	71	95	25	8.879,00	1.925,00	23.922,00	11.208,00	33.039	13.229	-23	-30
2004	124	34	81	25	12.224,00	2.787,00	28.111,00	14.375,00	40.540	17.221	-20	-2

TÜİK’ten alınan verilerle oluşturduğumuz tablodaki verilere bakıldığında 1985 öncesine ait resmi verilerin olmadığı görülmektedir. 1985-1990 yılları arasındaki verilere bakıldığında toplamda kurulan ve kapanan işletme sayısında oransal hareketliliğin olmadığı görülmektedir. Bu dönemde 1980’de yaşanan darbenin etkisi, dışa bağılılığı azaltma çabaları göz önünde bulundurulursa tarım avcılık ve ormancılıkta kurulan ve kapanan işletme sayılarının en fazla 1985 yılında olduğu görülmektedir.

¹²² Akpınar, a.g.e, s.25-26.

¹²³ Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

Aynı zamanda bu dönemde, 1987’de, rakamların en az olduğu görülmektedir. Bahsedilen bu durum enerji ve doğal kaynaklar, imalat ve inşaat ve hizmet sektöründe de görülmektedir.

3.1.4 1980’li Yıllarda TÜİK Verilerine Göre Türkiye’de Dış Ticaret

24 Ocak 1980’de uygulamaya başlanan istikrar tedbirleri ile 80’e kadar var olan ithal ikamesi, odaklı sanayileşme, strateji politikası yerine ihracata dayalı sanayileşme politikası belirlenmiştir.

24 Ocak istikrar kararlarını özetleyecek olursak;

- Para arzı azaltılmış ve serbest faiz uygulanmıştır.
- Türk devalüasyonu yaşanmıştır.
- Kamu harcamaları kısıtlanmış, bütçe açığı azaltılmıştır.
- KİT ürünlerinin açıkları kapatılsın diye zam yapılma yetkisi verilmiştir.
- Günlük döviz kuru ve esnek kur uygulamasına geçilmiştir.
- Yabancı sermayeyi arttıracak önlemler alınmıştır.
- İhracata dayalı sanayileşmeyi arttırmak için ihracat desteklenmiştir.

Yukarıda özetlenen maddelerle;

İhracat gelişmiş, sanayi ürünlerinin payı artmış, liberal dış ticaret stratejileri sonucunda ihracat 1980’de %2,9 milyar dolardan 1983’te %5,9 milyar dolara yükselmiştir.¹²⁴

80’lerde ülkemizin odak noktasını oluşturan husus; dış ticaret, özellikle ihracattır. Bu programla ihracat politikalarına hız verilmiştir. Dış satıma dayalı büyüme stratejisinden yerli ham madde, emek-yoğun ve uluslararası pazarda rekabet gücümüzün yoğun olduğu sektörlerin desteklendiği görülmüştür. Ayrıca ihracat alanında genel bir seferberlik başlamıştır.

İhracat stratejisi değiştirilerek ihracat serbestisi stratejisi getirilmiş ve ihracatın artması için hukuki düzenlemelerin yanında ihracatçılara;

- Vergi iadesi

¹²⁴ Gülbahar Emiroğlu, *1980 Sonrası Türkiye’nin Dış Ticaret Yapısı Ve Büyüme İlişkisi: Bir Ampirik Uygulama*, Yüksek Lisans Tez, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Konya, 2012, s.81-83.

- Gelir vergisi istisnası
- Gümrük muafiyetli ham madde ithalatı
- İhracat kredileri gibi bazı teşvikler sağlanmıştır.

1980'deki ihracat artışını devam ettirmek, teknoloji transferi, yabancı sermaye ve mamul madde alımını arttırmak için serbest bölgeler kurmak gündeme gelmiştir. ¹²⁵

Tablo 16. Ülkemizin 1964 ve 1989 Yılları Arasındaki İthalat ve İhracat TÜİK Verileri¹²⁶

Yıllar	İhracat Değerleri	Değişim oranı	İthalat Değerleri	Değişim Oranı	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama oranı
1964	410 771	11,6	537 229	-21,9	- 126 458	948 000	76,5
1965	463 738	12,9	571 953	6,5	- 108 215	1 035 691	81,1
1966	490 508	5,8	718 269	25,6	- 227 761	1 208 777	68,3
1967	522 334	6,5	684 669	-4,7	- 162 335	1 207 003	76,3
1968	496 419	-5,0	763 659	11,5	- 267 240	1 260 078	65,0
1969	536 834	8,1	801 236	4,9	- 264 403	1 338 070	67,0
1970	588 476	9,6	947 604	18,3	- 359 128	1 536 081	62,1
1971	676 602	15,0	1 170 840	23,6	- 494 239	1 847 442	57,8
1972	884 969	30,8	1 562 550	33,5	- 677 581	2 447 519	56,6
1973	1 317 083	48,8	2 086 216	33,5	- 769 133	3 403 299	63,1
1974	1 532 182	16,3	3 777 501	81,1	-2 245 319	5 309 683	40,6
1975	1 401 075	-8,6	4 738 558	25,4	-3 337 483	6 139 633	29,6
1976	1 960 214	39,9	5 128 647	8,2	-3 168 433	7 088 862	38,2
1977	1 753 026	-10,6	5 796 278	13	-4 043 252	7 549 304	30,2
1978	2 288 163	30,5	4 599 025	-20,7	-2 310 862	6 887 187	49,8
1979	2 261 195	-1,2	5 069 432	10,2	-2 808 236	7 330 627	44,6
1980	2 910 122	28,7	7 909 364	56	-4 999 242	10 819 486	36,8
1981	4 702 934	61,6	8 933 374	12,9	-4 230 439	13 636 308	52,6
1982	5 745 973	22,2	8 842 665	-1	-3 096 692	14 588 639	65,0
1983	5 727 834	-0,3	9 235 002	4,4	-3 507 168	14 962 836	62,0
1984	7 133 604	24,5	10 757 032	16,5	-3 623 429	17 890 636	66,3
1985	7 958 010	11,6	11 343 376	5,5	-3 385 367	19 301 386	70,2
1986	7 456 726	-6,3	11 104 771	-2,1	-3 648 046	18 561 497	67,1
1987	10 190 049	36,7	14 157 807	27,5	-3 967 757	24 347 856	72,0
1988	11 662 024	14,4	14 335 398	1,3	-2 673 374	25 997 422	81,4
1989	11 624 692	-0,3	15 792 143	10,2	-4 167 451	27 416 835	73,6

¹²⁵ Emiroğlu, a.g.e, s.54-55.

¹²⁶ Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

Tablodaki verilere göre 1964-1980 arasında ihracat değerlerinde zaman zaman ufak tefek değişiklikler olsa da ihracat alanındaki değerler artış göstermiştir. 1964 ve 1972 yılları arasında ihracatta, toplamda bazı yıllarda düşüş yaşanmasına rağmen 474,198 değerinde artış gözlemlenmektedir. 72'den sonra bu değerler milyonlarla ifade edilmeye başlanmıştır. Aynı dönemde ithalat değerlerine bakacak olursak bu yıllar arasında ithalatta 1.025,321 değerinde artış gözlemlenmiştir. Bu demek oluyor ki; 1964'teki rakamı hemen hemen ikiye katlamıştır ithalat değerleri. Bu dönemde ithalat ve ihracat değerlerinde artış gözlemlenmesine rağmen dış ticaret dengesi hep negatiftir, çünkü ithalat değerlerimiz ihracat değerlerimizden fazladır. Yine aynı dönemde dış ticaret dengesine bakacak olursak ithalat ve ihracatta meydana gelen artış nedeniyle dengede de her yıl artış gözlemlenmiştir. 1972 ve 79 arasına bakacak olursak bu dönemde hem ihracat hem de ithalat değerleri milyonlarla ifade edilmiştir. Bu dönemde sürekli bir artış gözlemlenmemiştir. Dış ticaret dengesinde her yıl negatif anlamda artış gözlemlenmektedir. Dış ticaret hacmine bakacak olursak ithalat ve ihracat değerlerinde meydana gelen değişiklikler sebebiyle dalgalanmalar gözlemlenmektedir. 1979'da ihracat değeri 2.261,195 iken 1980'de 2.910,122 değerine yükselmiştir. 1980'de alınan tedbirlerden sonra 1981'de 4.702,934 olan değere bakacak olursak bir önceki döneme nazaran ihracat değerlerinde yaklaşık iki katı kadar artış gözlemlenmiştir. İthalat değerlerine bakacak olursak 1979'da 5.069,432 değerinde, 1980'de 7.909,374 değerinde, 1981'de ise 8.933,374 değerine yükselmiştir. 1979'da dış ticaret dengesi - 2.808,236 olan bu rakam, 1980'de -4.999,242 rakamıyla bir önceki yıla oranlarsak iki katına yakın bir artış gözlemlenmiştir. Nedeni ise ihracatın artmasına rağmen ithalatta meydana gelen aşırı artıştır. 81'de ise bu rakam artışa devam etmiş ve -8.933,374 değerine yükselmiştir. Dış ticaret hacmine bakacak olursak 1979 ve 1980 arası dönemde artmıştır. Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranına bakacak olursak 1979'da bu oran %44,6 1980'de bu bir önceki yıla göre %9,8 oranında düşüş meydana gelmiş ve bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı %36,8'lere gerilemiştir. Bu oran 1980'deki gelişmelerin ardından yani 1981'de %52,6'ya yükselmiştir yani %15,6 oranında artış gözlemlenmiştir.

Tablo 17. Türkiye'nin ihracatının başlıca sektörlerle göre dağılımı¹²⁷

Yıllar	ihracat	Sanayi	% pay	Tarım	% pay	Madencilik	% pay	Balıkçılık	% pay	Diğer	% pay
1980	2.910,1	1.064,8	36,6	1.629,2	55,9	190,9	6,6	24,9	0,9	0,292	0,010
1981	4.702,9	2.297,1	48,8	2.172,9	46,2	193,1	4,1	39,0	0,8	0,750	0,016
1982	5.745,9	3.448,5	60,0	2.028,6	36,2	174,3	3,0	40,4	0,7	0,304	0,005
1983	5.727,8	3.666,1	64,0	1.837,5	32,1	188,3	3,3	35,8	0,6	0,164	0,003
1984	7.133,6	5.150,9	72,2	1.694,1	23,7	239,3	3,4	49,2	0,7	0,069	0,001
1985	7.958,0	6.049,4	76,0	1.652,9	20,8	241,9	3,1	13,6	0,2	0,103	0,001
1986	7.456,7	5.392,8	72,3	1.784,6	23,9	242,9	3,3	36,1	0,5	0,324	0,004
1987	10.190,1	8.805,4	79,3	1.788,8	17,5	271,8	2,7	41,7	0,4	2,881	0,028
1988	11.662,0	8.970,4	76,9	2.288,9	19,6	359,2	3,1	42,9	0,4	0,556	0,005
1989	11.624,7	9.170,1	78,9	2.012,1	17,3	411,2	3,5	30,9	0,3	0,444	0,004
1990	12.959,3	10.348,6	79,9	2.249,1	17,4	326,1	2,5	35,1	0,3	0,418	0,003

Tablo 16'ya bakıldığında 1980'de ihracatta payı sayısal değer olarak en fazla olan sektör %55,9 oranında paya sahip olan tarım sektörü olmuştur. 1981'de tarımda artış gözlemlenmesine rağmen bu dönemde sanayi hem oran olarak hem de sayısal değer olarak tarımın önüne geçmiştir. 1980 ve 1990'daki verilere bakacak olursak sektörel anlamda dalgalanmalar meydana gelmiştir. Bu 10 yıl içinde tarımın ihracattaki payı oransal anlamda %38,5 oranında azalma göstererek %17,4'e gerilemiştir. Bu dönemde ihracattaki oranı artan sektör, sanayi olmuştur. 80'de %36,6 iken %43,3 artışla ihracattaki payı %79,9'a yükselmiş ve ihracat içindeki en yüksek oran sanayi sektörünün olmuştur. Madencilik balıkçılık ve diğer sektörlerde de bu 10 yıl içinde değerlerde, haliyle oranlarda da dalgalanma olmuştur. Madencilikte 10 yıl içinde toplamda %4,1 azalış, bunun yanında balıkçılıkta bu dönem içinde %0,6 oranında azalış ve diğer sektörlerde de %0,007 oranında azalış gözlemlenmiştir.

¹²⁷ Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

Tablo 18. Türkiye'nin ithalatının başlıca sektörlerle göre dağılımı.¹²⁸

Yıllar	İthalat	Sanayi	Pay %	Tarım	Pay %	Madencilik	Pay %	Balıkçılık	Pay %	Diğer	Pay %
1980	7.909,40	4.674,90	59,1	79,70	1,0	3.154,50	39,8	0,000	0,000	0,30	0,004
1981	8.933,40	5.272,10	59,0	143,10	1,6	3.517,30	39,4	0,000	0,000	0,70	0,008
1982	8.842,70	4.939,20	55,9	189,50	2,2	3.713,20	42,0	0,005	0,000	0,80	0,009
1983	9.235,00	5.639,50	61,1	159,10	1,7	3.435,40	37,2	0,031	0,000	1,00	0,011
1984	10.757,00	6.728,00	62,5	406,20	3,8	3.621,80	33,7	0,222	0,002	0,80	0,008
1985	11.343,40	7.454,50	65,7	281,90	2,5	3.605,70	31,8	0,459	0,004	0,80	0,007
1986	11.104,80	8.675,90	78,1	288,20	2,6	2.138,60	19,3	0,921	0,008	1,20	0,010
1987	14.157,80	10.638,00	75,1	475,30	3,4	3.042,40	21,5	1,314	0,009	0,80	0,006
1988	14.335,40	11.101,40	77,4	299,80	2,1	2.931,90	20,5	1,031	0,007	1,30	0,009
1989	15.791,90	11.836,30	74,9	886,50	5,6	3.064,70	19,4	1,031	0,007	3,70	0,023
1990	22.302,10	16.931,50	75,9	1.137,10	5,1	4.227,80	19,0	2,414	0,011	3,40	0,015

1980 dâhil olmak üzere sonrasındaki on yıla bakacak olursak ithalatı 1982 yılı dışında daimi artış vardır. Sektörel anlamda bakacak olursak ithalat verilerinde payı en yüksek olan sanayi sektörüdür. Sanayi sektörünü madencilik, tarım ve diğer sektörler takip etmektedir. Sanayi sektörünün ilk sıradan olmasıyla anlaşılıyor ki dördüncü beş yıllık kalkınma planının hedeflerine ulaşamamıştır. Hedeflenenin sanayi mallarında ihracatı arttırmak olduğu bu kalkınma planının tersine, sanayi mallarının alımı 10 yıl boyunca 1982 hariç her yıl artış gözlemlenmiştir. Oranına bakacak olursak 10 yılda sanayi mallarının ithalatında % 16,8 oranında artış gözlemlenmiştir.

3.1.5 Dördüncü 5 Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Bu planla hedeflenen;

- İhracata yasaklanacak mallar ile dış ticaret rejimi dışında kalan malların ihracatının serbestleştirilmesi
- Fiyat-miktar-kalite denetiminin dışında herhangi bir denetimin yapılmaması,
- Gerekli yasal önlemlerin, yeni ihracat politikasının uygulanması için alınması ve ürünlerinin kalite denetiminin gümrüklerde uzman kadrolarla yapılması
- Bürokrasinin ihracatta hafifletilmesi,

¹²⁸ Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

- İhracat mallarının uluslararası pazarlarda pazarlanması konusunda fuarlardan ve yurtdışı depolarından yararlanılması,
- Bunların yanında sınaî ürünlerin dış satımına özendirilmesi, dış satım sigortası yasasıyla hedeflenmiştir.

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalımın etkenleri arasında;

- Yatırım mallarında ve ara mallarda beklenen ölçüde gelişme kat edilememesi ve bu mallarda dışa bağımlılık olmaması,
- Sanayinin daha fazla iç pazara yönelik olması,
- İhracatı özendirici kurumların oluşturulamaması, yer almaktadır.

İhracatın bu dönemde hedeflenen %8,1 ötesinde 21.348 milyon dolar dış satım gerçekleştirilmiş, bununla birlikte hedeflenen ihracatla, sanayileştirilmesi yapısal olarak sağlanmıştır.¹²⁹

3.2 1990 ve Sonrasında Türkiye Ekonomisi

1950-89 yılları arasında Türkiye’de oluşan krizler, döviz darboğazına bağlı ortaya çıkmıştır. Döviz darboğazının nedeni, makroekonomik dengelerin korunamamasıdır. Enflasyon, kaynak dengesi açığı etkisiyle sürmekte ve sabit kurda TL aşırı değerli duruma gelmektedir. Ancak buna rağmen diğer hükümetler devalüasyon yapmamakta ısrarcıdır. O dönemde ihracat durma seviyesindeyken artan ithalat ise kısa vadeli borçlarla finanse edildiği için, durum süreksizliği ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni, ülkenin; kredi verenlere borçlarını ödeyemeyecek duruma gelmesi hızlanmış ve borcun geri ödenmesi için baskıların artmasıyla borç faizleri ödenemeyecek duruma gelmiş ve kriz patlak vermiştir.

Türkiye’nin döviz rezervlerinden ödemesi gereken cari işlem açıkları artmış, dış borç faizleriyle anaparaları artmış, kısa vadeli borç stoku artmış ve döviz rezervlerini aşarak dış pozisyonu kritiklemiştir. Bu fark birkaç yılda 4 milyar doları aşmış ve finansal kriz oluşmuştur. 1993’te açık 15,2 milyar dolara ulaşmış 1994’te de Türkiye’nin kısa süreli fakat en şiddetli krizi patlak vermiştir.¹³⁰

¹²⁹ Cihan Asar, *Türkiye’nin Planlı Kalkınma Döneminde Dış Ticaret Politikaları*, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, Tartışma Metinleri, İstanbul, 2017,s.8.

¹³⁰ Seyidoğlu, Yıldız, a.g.e, s.66.

90'lı yıllar ülke ekonomisi açısından hem yoğun hem de son derece önemli bir dönem olmuştur. Uygulamaya konulan ekonomik istikrar paketlerinin de etkisiyle bu dönemde kamu sektörünün yanında özel sektör borçlarında da artış meydana gelmiştir. Bu artışlar kalıcı ve hızlı olmuştur.

Yukarda bahsettiğimiz bu artışların asıl nedeni iç tasarrufların yetersiz olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bunun yanında uluslararası finansal piyasalardan bulunan ucuz fonlar da dış borç ödemelerimizi kolaylaştırmıştır. Sonunda borcun borçla ödendiği bir dönem başlamıştır.

90'ların başında toplamda dış borç stokumuz 49,4 milyar dolar iken 99'a gelindiğinde bu stokumuz 101,8 milyar dolar olmuştur.

93 yılı sonunda ve 94'ün başında uluslararası kredi kuruluşları ülkemizin kredi notunu düşürmüşlerdir. Bu not düşürülmesi sonucunda döviz piyasalarındaki spekülasyon eğilimleri hızlanmış, dövize olan talep artmıştır ve kurlarda önlenemeyen bir yükselişin neden olduğu finansal kriz sürecine girilmiştir. Dönemin önemli özelliği; dış borçlanma politikasında iç borçlanma ile dış borçlanmanın birbirini dönüşümlü olarak finanse etmesidir. Bu önemli özelliğin doğurduğu sonuç, dış borç stokunun ve iç borç stokunun artması olmuştur.

94'te yaşanan finansal krizin etkisini azaltmak ve ekonomiyi yeniden canlandırmak için 5 Nisan 1994 İstikrar Kararları'nı uygulamaya geçilmiştir. Bu kararlarla alınan tedbirlerle dış borç stok hızı hafifletilmiştir. Bu hafifletmenin diğer bir sebebi ise geri ödemelerin dış borç stokunda ağır güç yaratmasıyla dış borç stokuna eskisinden daha az başvurulması olmuştur.¹³¹

Ekonomi 90 ve 96 yılları arasında 91 ve 94 yılları hariç açık pazar haline gelmiş ve sermaye hareketlerinin artmasına maruz kalmıştır. Bununla beraber TL aşırı değer kazanmış, faiz oranları ve toplam iç talep artmış tüm bunlar ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. İçinde bulunulan durumla KİT'ler, holdingler ve bankaların dış borçlanmasına imkân tanınmıştır, elde edilen paralarla o dönemde yüksek olan faiz-kur döngüsünden yararlanmak istenilmiştir ve açık pozisyonlar doğmuştur. 89'dan sonra yükselmeye başlayan ancak 90'dan sonra bu artışın ileri boyutlarda olması hem gelir dağılımını bozmuş hem de kamu gelirlerini zayıflatarak kamu açıklarındaki artışın hızlanmasına sebep olmuştur. Bu açıkları gidermek için iç ve dış borçlar süratle

¹³¹ Bahar Şanlı, Hande Aksöz, "1980 Sonrası Türkiye'de Dış Borçlanma Üzerinde Yurtiçi Tasarrufların Etkisinin Analizi", *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 2014, C.6, Sayı:11,s.87-88.

ödenerek kapatılmaya çalışılmış ve bu da 94 krizinin hazırlayıcısı olmuştur. Kamu açıklarının artmasıyla yükselen iç faiz oranları, sıcak para girişini arttırmış ve bu da TL'nin reel anlamda aşırı değerlenmesine sebep olmuştur.¹³²

3.2.1 1994 Finansal Krizi

Ülkemizde birçok finansal kriz yaşanmıştır bunlardan biri de 26 Ocak 1994 krizidir. Bu tarihte Türk parası devalüe edilmiştir ve fiyatlarda büyük artışlar yaşanmıştır. 27 Mart 1994 seçimlerinden sonra devlet, 5 Nisan kararlarını uygulama kararı almıştır.¹³³

1994'te krize yol açan temel etmenler;

- Ulusal paranın aşırı değerlenmesi,
- Artan dış ticaret, bütçe açığı ve kamu borçlarının birikmesiyle artan finansal yük nedeniyle piyasada artan fonların kamu kesiminin toplanması ve faiz oranlarının yükselmesi,
- Bankalar tarafından yurtdışından sağlanan fonlar, batık kredilerin ve açık pozisyonların artmasına neden olması,
- İMKB'de işlem gören hisse senetlerinin yatırımcıların elinde olması ve kısa vadeli sermayenin hacimce artmasıdır.¹³⁴

1984'ten sonra güneydoğuda terörle mücadele harcamaları artınca bütçe dengesi olumsuz yönde etkilenmiştir. Faiz ile döviz kuru arasındaki dengeye dayalı stratejilerin başarıyla uygulanması sonucunda Türkiye bütçe açıklarını uluslararası piyasalardan sağlanan kaynaklarla finanse etmiştir. Ancak 93'ün sonunda faiz oranlarının düşürülmesiyle kur ve faiz oranı dengesi bozulmuştur ve büyük bir ekonomik kriz eşiğine gelinmiştir.¹³⁵

¹³² Metin Bayrak, O. Cenk Kanca, "Türkiye'de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Seyri", *Akademik Bakış Dergisi*, 2013, Sayı:35, s.6.

¹³³ Neriman Yürür, "1990 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Kırsal Alan ve Tarım Politikaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Planlama Dergisi*, 2012, Sayı:4, s.4.

¹³⁴ Hülya Ardıç, *1994 Ve 2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, 2004, s.145-146.

¹³⁵ Fatih Mehmet Eren, *Ekonomik Krizler ve Kriz Göstergeleri: 1990 Sonrası Dünyada Yaşanan Krizler ve Türkiye Karşılaştırması*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim dalı, Konya, 2010, s.59-60.

3.2.1.1 Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (ABYKP) (1990-1994)

Bu kalkınma planında bir ilk yaşanmış ve ilk defa başbakan (Yıldırım Akbulut) düzenlediği bir kalkınma planını tamamlama fırsatı bulmuştur. Bir önceki kalkınma planından ders alınmış olacaktı ki kalkınma planının giriş cümlesi şu olmuştur:¹³⁶ “Hızlı ve dengeli bir kalkınma süreci içinde gelir dağılımını iyileştirmek, işsizliği, bölgesel ve yöresel gelişmişlik farklarını azaltmak; planın başlıca amaçları arasındadır.”¹³⁷ Ekonominin bulunduğu durum göz önünde bulundurularak altıncı planın istikrarlı ve dengeli bir süreçte izlenmesi gerekliliğini doğurmuştur. Altıncı kalkınma programının önemli amaçlarından biri rekabete açık ekonomi ve açık toplum esasları yönünde toplumun yaşam standartlarını yükseltmektir. Bu temel amaçların yanı sıra var olan diğer amaçları ise, dengeli, hızlı ve istikrarlı kalkınma programı çerçevesinde gelir dağılımını ıslah ettirmek, işsizliği, yöresel ve bölgesel gelişmişlik düzeyini dengelemektir.

Bu planın amaçlarından biri de Avrupa Birliği’ne tam üyeliktir, bu amaç doğrultusunda uyum ve hazırlık çalışmaları hızlandırılacaktır.

Tablo 19. Altıncı plan ekonomik göstergeleri (Milyar \$)¹³⁸

Yıllar	Enflasyon (Top %)	Büyüme Hızı (%)	Dış Ticaret Açığı	Cari İşlemler Açığı	Dış Borçlar Toplamı
1990	48,6	9,4	-9,3	-2,6	49
1991	59,2	0,3	-7,5	0,3	50,5
1992	61,4	6,4	-8,2	-0,9	55,6
1993	60,3	8,1	-14,1	-6,4	67,4
1994	149,6	-6,1	-5,2	2	65,6
1995	64,9	8	-14,1	-2,3	73,2

Tablodan da anlaşıldığı gibi programda belirtilen amaçlara ulaşamamıştır. Büyüme oranı %7 ulaşmış olsa ve hatta 7’yi geçmiş olsa bile enflasyondaki artış önlenememiştir. İthalatın ihracatı karşılaması da oransal olarak gerilemiştir. Dış borçlarda azalma beklenirken artış meydana gelmiştir. Altıncı kalkınma planı

¹³⁶ Volkan Özdemir, *Türkiye’de Planlı Kalkınma Deneyimleri*, Online Rapor, Marmara Üniversitesi, 2014. (Erişim Tarihi: 24 Nisan 2018)

¹³⁷ Veriler Kalkınma Bakanlığının sitesinden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

¹³⁸ Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

sonucunda açıkların kapatılması amaçlanırken artış göstermiş olması 5 Nisan 1994 Kararları'nın alınmasına neden olmuştur.¹³⁹

3.2.1.2 5 Nisan 1994 İstikrar Kararları

5 Nisan kararları finansal piyasalardaki kamu açıklarını azaltarak dengelemek, kamu açıklarını da yapısal reformlarla azaltmak için ek destek olarak düşünülmüştür. Programın temel ilkesi; sübvansiyon dağıtan ve üretim yapan devlet yapısından çıkıp piyasa mekanizmasını, ekonominin tüm kural ve kurumlarıyla işlerliğini sağlamak ve sosyal dengeleri gözetten devlet yapısına geçmeyi esas almıştır.

Hükümetin dengelerini yeniden kurmak için 5 Nisan 1994'te alınan istikrar kararları şunlardır;

- Kamu harcamalarını kısıtlayan tedbirler yürürlüğe konurken kamu harcamalarını arttırıcı tedbirlerin taviz verilmeden uygulamaya konulması kararlaştırılmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB)'nin hazineye ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarına verdiği krediye sınırlama getirilmiştir. Amaç; TCMB'nin özerkliğini arttırmaktır. 1995'te hazine bütçe ödeneğindeki artışın %12'si kısa vadeli avans kullanabilirken, 1998'te bu oranın %3'e düşürülmesi planlanmıştır.
- Bankalar kanununda değişiklik yapılması için kanun hükmünde kararname çıkarılmıştır. Amaç, mali piyasalarda var olan istikrarsızlığın sonucunda sistem dışına çıkan tasarrufların mali sisteme dönmesi için bankalar tasarruf mevduatlarının tamamının güvence altına alınmasıdır. Böylelikle bankaların öz kaynak, kuruluş ve faaliyetleri denetimleri yeni hükümlere bağlanmış olacaktır.
- TCMB para politikasını ekonomideki ücret, fiyat ve döviz kuru için belirlenen hedeflere paralel bir şekilde yürütülecek ve parasal büyüklükler kontrol altında tutulacaktır. TCMB'nin parasal büyüklüklerinin kontrolünü sağlamak için disponibilite (hazır para) uygulamaları ve mevduat munzam karşılığı yeniden düzenlenmiştir.

¹³⁹ Özdemir, a.g.e, s.21-22.

- Başta ihracat olmakla birlikte, dış müteahhitlik, turizm ve döviz sağlayan bütün hizmetler ülke ekonomisinin itici gücü olarak görülmüş ve dış satımı yükseltmek amacıyla Eximbank sigorta, kredi programları ve döviz fiyatının yükselişi kapsamında genişletilerek destek olması hedeflenmiştir.
- Bazı KİT'lerin ve kamu kuruluşlarının 94'ün sonuna kadar özelleştirilmesi ile ilgili düzenlemelerin hemen gerçekleştirilmesi öngörülmüştür.
 - Dinlenme tesislerinin, taşınmazların ve lojmanların satılması,
 - Aşırı istihdam, büyük borç yükü, yüksek maliyetli üretim ve teknolojik gerilik nedeniyle özelleştirilmelerin yapılmaması halinde tesisler kapatılacak ve aktifleri satılarak değerlendirilecektir.
- SSK'nın kaynak yaratmasını sağlamak, bütçede var olan yüklerin hafifletilmesi ve emeklilikte var olan nimet-külfet dengesini sağlamak temel hedeflerdendir. Bu çerçevede;
 - SSK'da ödenen prim gün sayısının artırılması,
 - Prim oranının artırılması,
 - Tazminatların emekli keseneğine katılması,
 - Emeklilikte SSK'nın yeni bir katsayı düzeni,
 - SSK gelirinin işyeri denetimlerinin artırılmasıyla yükselmesi,
 - BAĞ-KUR'un yeni aktüerya dengesine kavuşturulması amaçlanmıştır.
- Tarımsal destekli fiyatların uluslararası fiyatların üzerinde olması, ekim alanlarının çok fazla genişletildiği ve ürün fazlasına neden olduğu konusuna vurgu yapılarak bu uygulamadan kaçınılması gerektiği belirtilmiştir. Bu kapsamda;
 - Devlet tarafından yapılan desteğin kapsamı tahıllar, şeker pancarı ve tütüne indirgenmiştir.
 - Arz fazlası olan tarım ürünlerinin üretimi azaltıcı ve ekim alanlarını daraltıcı önlemler alınacağı vurgulanmıştır.

- Tarım satış kooperatifleri ve tarımla ilgili kamu kuruluşlarının dolaylı veya doğrudan finansmanını TCMB sağlayacaktır.¹⁴⁰

3.2.1.3 5 Nisan 1994 İstikrar Programının Sonuçları

Yerel seçimlerden dolayı hükümet istikrar paketini açıklamada ve uygulamada geç kalmıştır. Bu geç kalış nedeniyle ülkede spekülasyon eğilimleri ve stoklama artmış, dengeler daha çok bozulmuştur.

Program içinde var olan tüm tedbirler uygulamaya kısa bir sürede konulamamıştır. Hükümet aldığı kararları uygulamada kararlı davranmamakla beraber kendi içerisinde de anlaşmazlıklar yaşanmış veya yeterli destek bulamamıştır.

İstikrar programının bazı harcamaları kısıtlama yönündeki maddeleri uygulamaya koyulamamıştır. Bunlar;

- Dinlenme tesislerinin ve lojmanların satışı yapılamamıştır.
- SSK'nın açıkları kapatmak amacıyla yapılması gereken reformlar yapılamamıştır.
- Özellikle emeklilik sürelerinin uzatılmasıyla ilgili konu 1995-98 arasında yasallaştırılamamıştır.
- Devlet iyileşme ve özelleşme şansı olmayan kuruluşları kapatmayı, halkın ve çalışanların tepkisinden çekindiği için kapatamamıştır. Hükümet ortağı partiler özelleştirmede anlaşamadıkları için program gecikmiştir. Sonuç olarak 1994 için özelleştirme programı hiç gerçekleştirilememiştir.

Bu programın kamu kesiminin gelir-gider dengesini sağlamak ile alakalı hedefleri yalnız 94 yılı içinde kısmen gerçekleşmiştir. 1995-97 yılları arasında kamu borçları artmaya devam etmiştir. Devlet, borç faizlerini ve borçlarını ödemek amacıyla yüksek faizden borçlanmaya devam etmek zorunda kalmıştır. 95'te faizi %150'yi geçen devlet tahvili ve hazine bonosu satmayı sürdürmüştür. Reel faiz 94'te %22,3 iken 95'te %15,8'dir.

Hükümet bu istikrar programı kararlarının kısa vadeli olanlarını 94'te bir ölçüde uygulayabilmiştir. Bunun sonucunda mali piyasalarda var olan dalgalanmalar bir ölçüde durdurulmuştur. Uzun vadeli önlemler uygulanamamıştır. Özelleştirmede kayda değer

¹⁴⁰ Ardıç, a.g.e, s.155-156.

sonuçlar alınamamış ve kamu idaresinde hedeflenen yeniden yapılanma gerçekleşmemiştir. 25 Aralık 1995 yılında erken seçim kararı alınmıştır. Refah Yol Hükümeti'nin de her an istikrar programı yayınlaması beklentisi yıl boyunca devam etmiştir. Ekonomik istikrarsızlık kronikleşmiştir. Yeni hükümetin açıkladığı kaynak paketleri halka pek güven vermemiş ve 1997 yılı, ekonomide her an meydana gelecek bir bunalım endişesiyle geçmiştir.¹⁴¹

Bu uygulamadan sonraki hükümetler şu sonuçları çıkarmışlardır; (Tansu Çiller Hükümeti)

- Cari açığın fazla yükseltilmemesi gerektiği,
- Sıcak para ile ters düşülmeyeceği.¹⁴²

3.2.2 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Girişimcilik

Türkiye'nin teknolojik ve ekonomik alanındaki durumu genel olarak, düşük olan yatırım ve üretim seviyesinden kaynaklanan istihdam sorunu ekonomi açısından oldukça önemlidir. Teknolojiye gereken önem verilmediği için rekabet gücü hem devlet hem de firmalar nezdinde düşüktür. Yeni teknolojiler var etmek adına ihmal edilen alan; araştırma gelişme (Ar-Ge) olmuştur. Ülkemizde yeniliğe ve teknolojiye dayalı teşviklerle ilgili düzenlemelere 1990'ların sonuna doğru ağırlık verilmeye başlanılmıştır. O dönemlerde girişimciliğin önünde ekonomi boyutunda engeller bulunmaktadır. Bu engeller; rekabet gücündeki zayıflıklar, ekonomideki istikrarsızlıklar, yatırılan yabancı sermayelerdeki azlık, ekonomik yolsuzluklar ve belirsizliklerdir. Yine o dönemde var olan kayıt dışı ekonomi hem devlet için gelir kaybı olurken hem de özel sektör için de haksız rekabete neden olmaktadır. Girişimcilik için ekonomik altyapı yeterli değildir, bunun yanında akaryakıt elektrik gibi üretim girdisi olan hammaddelelerin pahalı olması işletmelerin temel sorununu oluşturmaktadır.¹⁴³

1990'lı yıllarda devlet önceki dönemlere nazaran daha fazla ekonominin içinde yer alırken, ekonomideki belirsizlik ortamı hala varlığını sürdürmektedir. Bu

¹⁴¹ Zübeyir Turan, "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", *Niğde Üniversitesi İİB Dergisi*, 2011, C.4, Sayı:1, s.66-67.

¹⁴² Hakan Özerol, *Kriz Geliyorum Der! Düünden Bugüne Türkiye'de ve Dünyada Finansal Krizler*, Elma Yayınevi, Ankara, 2009, s.122-123.

¹⁴³ Öktem ve Diğerleri, a.g.e, s.52.

olumsuzluklara rağmen ülkemizde o dönemlerde girişimcilikte yadırganmayacak bir artış gözlemlenmiştir. Girişimcilerimiz gümrük birliğine girildikten sonra ticari hayatlarını sürdürebilmek adına yollar aramışlardır. Dünya piyasalarında rekabet edebilmek için kişisel gelişimin gerekli olduğunu düşünen bunun için de yabancı dil öğrenen, aynı zamanda uluslararası pazarlarda efektif bir şekilde mal satabilmek adına yeni bilgiler gerektiğini anlayan, gelişime açık bir girişimci profili ortaya çıkmıştır. Bunun yanında verimlilik ve kalitenin dış pazarlar için gerekli olduğunu düşünen ve rekabetin artması için teknolojik gelişmelere karşı duyarlı olan girişimciler ortaya çıkmışlardır. Aynı zamanda sorgulayıcı bir kişiliğe sahip olmuşlardır. Bu anlamda neyi, nasıl, ne zaman üreteceği ve kime satacağı konusunda kendine sorular soran, hedef müşteri kitlesi oluşturmaya çalışan, piyasalaşmayı ve rekabeti öğrenmeye çalışan yeni girişimci kesimi yaygınlaşıyor ve geliyordu. 94 finansal krizinden Türk Girişimcileri başarılı bir şekilde çıkmışlardır. Bu durum ihracat alanında özellikle kendini göstermiştir. 96 yılında uygulamaya geçilen Gümrük Birliği ile korkulan yaşanmamıştır ve Gümrük Birliği'yle büyük sıkıntı yaşayacakları düşünülen KOBİ'ler o dönemde de yollarına devam etmekten geri kalmamışlardır.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Aşkın, a.g.e, s.69-70.

Tablo 20. Yıllara Göre Türkiye’deki Girişimcilik Verileri¹⁴⁵

	Tarım, avcılık ve ormancılık		Enerji ve Doğal Kaynaklar		İmalat ve İnşaat		Hizmet Sektörü		Toplam		Toplam (%)	
	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan
1985	517	118	164	51	6.412,00	2.334,00	25.299,00	12.555,00	32.392	15.058	38	18
1986	128	109	128	60	4.903,00	2.303,00	14.857,00	9.950,00	20.016	12.422	16	18
1987	87	34	125	40	4.822,00	1.804,00	11.820,00	8.251,00	16.854	10.129	-5	-35
1988	96	68	146	60	5.201,00	2.218,00	12.308,00	11.306,00	17.751	13.652	7	-8
1989	110	80	107	61	4.005,00	2.284,00	12.295,00	12.370,00	16.517	14.795	-14	12
1990	311	103	97	33	3.709,00	1.885,00	14.782,00	11.050,00	18.899	13.071	22	9
1991	125	91	40	35	2.792,00	1.610,00	11.757,00	10.130,00	14.714	11.866	7	0
1992	78	99	40	23	3.123,00	1.933,00	10.448,00	9.814,00	13.689	11.869	-2	1
1993	75	84	34	25	3.129,00	2.059,00	10.683,00	9.637,00	13.921	11.805	22	3
1994	77	88	13	13	2.581,00	2.633,00	8.214,00	8.708,00	10.885	11.442	-110	-68
1995	132	111	52	33	5.105,00	4.277,00	17.583,00	14.834,00	22.872	19.255	28	45
1996	86	54	63	19	3.848,00	2.163,00	12.490,00	8.374,00	16.487	10.610	30	-26
1997	49	66	46	48	2.758,00	2.436,00	8.745,00	10.841,00	11.598	13.391	-56	11
1998	88	57	63	28	3.797,00	2.183,00	14.090,00	9.683,00	18.038	11.951	-26	15
1999	105	42	82	14	4.724,00	1.474,00	17.780,00	8.636,00	22.691	10.166	6	-15
2000	83	62	80	25	4.142,00	1.568,00	17.099,00	10.040,00	21.404	11.695	24	-16
2001	56	45	44	16	2.789,00	1.664,00	13.406,00	11.858,00	16.295	13.583	-28	-10
2002	74	66	66	35	6.326,00	2.042,00	14.338,00	12.851,00	20.804	14.994	-59	12
2003	143	71	95	25	8.879,00	1.925,00	23.922,00	11.208,00	33.039	13.229	-23	-30
2004	124	34	81	25	12.224,00	2.787,00	28.111,00	14.375,00	40.540	17.221	-20	-2

Tabloya bakıldığında 1990’lı yıllarda girişimcilik tablosu tıpkı 1985 ve 1990 yıllarında olduğu gibi dalgalanmalar göstermektedir. Gerek gümrük birliği gerek teknolojik gelişmeler dış ticaretin geliştirilmesine, bu doğrultuda girişimcilik düşüncesinin gelişmesine neden olmuştur. Bu dönemde daha bilinçli girişimci grupları oluşmuştur. Tablodaki verilerde toplam girişimci sayısında kurulan işletmelerin, en az paya sahip olan tarım, avcılık ve ormancılık olduğu görülmektedir. Bunun yanında en fazla paya sahip olan, hizmet sektörüdür. 1994 yılına gelindiğinde baş gösteren krizin girişimcilik üzerinde de etkili olduğu, rakamlara bakılarak anlaşılmaktadır. Bu yılda tabloda belirtilen alanlara bakılacak olursa her alanda kurulan işletme sayısı kapatılan

¹⁴⁵ Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

işletme sayısından düşüktür. Yani kriz, girişimciliği olumsuz anlamda etkilemiştir. Ancak daha sonraki yıllarda 98 ve 99'da yaşanan krizlerde kurulan işletme sayısı kapatılan işletme sayısından fazla olduğunu görürüz. Buradan da anlaşılıyor ki ülkemiz artık krizlerden önceki döneme nazaran daha az etkilenmiştir.

3.2.3 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Dış Ticaret

90'lı yıllarda Körfez Krizi'nin meydana gelmesiyle ve 91 yılında yapılan erken genel seçimler sonucunda para politikalarında gevşeme meydana gelmiş ve bu durumlar ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir.

1994'te Türkiye Ekonomisi büyük oranda iç borç baskısı altına girmiştir. Faiz oranındaki yükseliş bu defa sıcak paranın kısa süreli spekülatif amaçlar ile ülkeye girmesine sebep olmuştur. TL'nin yabancı para karşısında değer kazanması, ithalatı kolaylaştırırken ihracatı kısıtlamıştır. Bunun sonucunda 93'te dış ticaret açığı 1,4 milyar dolar, cari işlemler açığı ise 6,4 milyar dolara yükselmiştir. TCMB piyasaya döviz sürerek kurları dengede tutmaya çalışmışsa da başarılı olmamıştır. Mali piyasalarda ve döviz piyasalarında dalgalanma ve belirsizlikler oluşmuştur.

5 Nisan Kararları ekonomide istikrarı sağlamak ve enflasyonu düşürmek amacıyla alınmıştır. Diğer amaçları;

- İstikrarın sürekliliğini sağlayacak reformları gerçekleştirmek,
- Ekonominin hızlı bir şekilde istikrar elde etmesidir.

5 Nisan 1994 kararlarının uygulanmasıyla;

İthalatta %20,9'luk düşüş gözlemlenmiş ve bu düşüşle dış ticaret açığı 5,2 milyar dolara düşmüş ve ihracatın ithalatı karşılama oranının %77,8'e ulaştığı görülmüştür.¹⁴⁶

1994'te yüksek oranda devalüasyon yapılması ve uygulanan istikrar programları dünya piyasalarında rekabet gücümüzü olumlu yönde arttırmış ve ihracatımızın artmasını sağlamıştır. 90-93 yılları arasında ihracat 15 milyar dolar iken, 94'te 18

¹⁴⁶ C.Erdem Hephaktan, "Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları", Dokuz Eylül Üniversitesi 2.Ulusal İktisat Kongresi, *Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış ticaret Dergisi*, Özel Sayı, 2008, İzmir, s.56.

milyar dolar, 95 yılında 21,6 milyar dolar seviyesine iyi bir performans göstererek yükselmiştir. 95'teki ihracat artışı ve TL'nin reel anlamda değer kazanmasının nedeni dünya ticaretinin artışıdır. Ancak bu artışlar süreklilik arz etmemiştir.¹⁴⁷

ABD ile Türkiye arasında 95'te Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmış ve 96'da yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmanın temelinde taraflar arasında ürünlerin serbest dolaşımı, diğer ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanması bulunmaktadır.¹⁴⁸

1996'daki Gümrük Birliği Anlaşması'yla sanayi mallarında gümrükler sıfırlanmış, ithalatta aşırı yükselişe neden olmuş ancak ihracatta beklenen seviyede artış görülmemiştir. Bundan dolayı dış ticaret hacminde artış gözlemlenmiş ve bu, ithalatın artışından kaynaklanmıştır.¹⁴⁹

Tablo 21. Ülkemizin 1990 ve 2000 Yılları Arasındaki İthalat ve İhracat TÜİK Verileri¹⁵⁰

Yıllar	İhracat Değerleri	Değişim oranı	İthalat Değerleri	Değişim Oranı	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama oranı
1990	12 959 288	11,5	22 302 126	41,2	-9 342 838	35 261 413	58,1
1991	13 593 462	4,9	21 047 014	-5,6	-7 453 552	34 640 476	64,6
1992	14 714 629	8,2	22 871 055	8,7	-8 156 426	37 585 684	64,3
1993	15 345 067	4,3	29 428 370	28,7	-14 083 303	44 773 436	52,1
1994	18 105 872	18,0	23 270 019	-20,9	-5 164 147	41 375 891	77,8
1995	21 637 041	19,5	35 709 011	53,5	-14 071 970	57 346 052	60,6
1996	23 224 465	7,3	43 626 642	22,2	-20 402 178	66 851 107	53,2
1997	26 261 072	13,1	48 558 721	11,3	-22 297 649	74 819 792	54,1
1998	26 973 952	2,7	45 921 392	-5,4	-18 947 440	72 895 344	58,7
1999	26 587 225	-1,4	40 671 272	-11,4	-14 084 047	67 258 497	65,4
2000	27 774 906	4,5	54 502 821	34,0	-26 727 914	82 277 727	51,0

Tablodaki verilere göre 1994 yılı öncesinde hem ihracat değerlerinde hem de ithalat değerlerinde artış gözlemlenmektedir. Dış ticaret dengesinde de artış vardır. Özellikle 1993'te, önceki yıla göre 5.926,877 artış göstererek 14.083,303'e yükselmiştir. Bu artışın nedeni ithalattaki %28,7 oranındaki artıştır. 1994'te ihracatta

¹⁴⁷ Cansel Seymen Oskay, "1980'den Günümüze Türkiye'de İhracatın Gelişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 2004, C.7, Sayı:1-2, s.56.

¹⁴⁸ Kılınç Savrul, Özel, Kılıç, a.g.e, s.72.

¹⁴⁹ Çetindamar, a.g.e, s.92.

¹⁵⁰ Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

artış görülmektedir ancak ithalat değerlerinde ise 6.158,351 değerinde azalış gözlemlenmektedir. Dolayısıyla 1994'te hem dış ticaret dengesinde hem de dış ticaret hacminde düşüşler gerçekleşmiştir. 1994'te ithalatla meydana gelen düşüş, o yıl ithalatın ihracatı karşılama oranında bir önceki yıla göre %25,7 oranında artışla %77,8'e yükselmiştir. 94 sonrasına bakacak olursak hem ihracatta hem de ithalatla artışlar olduğu gibi azalmalar da olmuştur, buna paralel olarak dış ticaret hacminde ve dış ticaret dengesinde de artış ve azalışlar görülmektedir.

Tablo 22. Türkiye'nin ihracatının başlıca sektörlere göre dağılımı¹⁵¹

Yıllar	İhracat	Sanayi	% pay	Tarım	% pay	Madencilik	% pay	Balıkçılık	% pay	Diğer	% pay
1980	2.910,1	1.064,8	36,6	1.629,2	55,9	190,9	6,6	24,9	0,9	0,292	0,010
1981	4.702,9	2.297,1	48,8	2.172,9	46,2	193,1	4,1	39,0	0,8	0,750	0,016
1982	5.745,9	3.448,5	60,0	2.028,6	36,2	174,3	3,0	40,4	0,7	0,304	0,005
1983	5.727,8	3.666,1	64,0	1.837,5	32,1	188,3	3,3	35,8	0,6	0,164	0,003
1984	7.133,6	5.150,9	72,2	1.694,1	23,7	239,3	3,4	49,2	0,7	0,069	0,001
1985	7.958,0	6.049,4	76,0	1.652,9	20,8	241,9	3,1	13,6	0,2	0,103	0,001
1986	7.456,7	5.392,8	72,3	1.784,6	23,9	242,9	3,3	36,1	0,5	0,324	0,004
1987	10.190,1	8.805,4	79,3	1.788,8	17,5	271,8	2,7	41,7	0,4	2,881	0,028
1988	11.662,0	8.970,4	76,9	2.288,9	19,6	359,2	3,1	42,9	0,4	0,556	0,005
1989	11.624,7	9.170,1	78,9	2.012,1	17,3	411,2	3,5	30,9	0,3	0,444	0,004
1990	12.959,3	10.348,6	79,9	2.249,1	17,4	326,1	2,5	35,1	0,3	0,418	0,003
1991	13.593,5	10.685,8	78,6	2.584,9	19,0	284,9	2,1	27,6	0,2	10,142	0,075
1992	14.714,6	12.286,3	83,5	2.134,1	14,5	267,0	1,8	26,8	0,2	0,432	0,003
1993	15.345,1	12.793,9	83,4	2.292,1	14,9	233,4	1,5	21,4	0,1	4,203	0,027
1994	18.105,9	15.517,9	85,7	2.301,4	12,7	262,9	1,5	22,2	0,1	1,514	0,008
1995	21.637,1	19.089,3	88,2	2.133,2	9,9	391,3	1,8	21,4	0,1	1,800	0,008
1996	23.224,5	20.526,0	88,4	2.152,6	9,3	368,6	1,6	26,5	0,1	150.763	0,649

Tabloyu yorumlayacak olursak 90'lı yıllarda ihracat payının en fazla olduğu sektörün; sanayi olduğunu ve tarım, madencilik, balıkçılık ile diğer sektörlerin onu takip ettiğini görürüz. 94 öncesine ve sonrasına bakacak olursak 93'te sanayi alanında %0,1 oranında artış gözlemlenirken 94'te %2,3 oranında artış görülmüştür. 95'te bu orandaki artış %2,5 olarak gözlemlenmiştir. Sonraki dönemlerde de sanayide artış gözlemlenmiştir. Tarıma bakacak olursak 93'te 14,9 olan oran, 94 yılında %2,2 oranında azalarak oran %12,7 olmuştur. 94 ve sonrasında da tarımda azalış gözlemlenmiştir, 95'te %9,9'a, 96'da ise %9,3'e düşmüştür. Madencilige bakacak

¹⁵¹Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

olursak 90’larda dalgalanmalar olmuştur, sürekli bir artış ve azalış gözlenememektedir. 93’te 1,5 olan oranda 94 yılında değişiklik gerçekleşmemiştir, 95’te %0,3 oranında artışla oran %1,8 oranına yükselmiştir ancak sonraki yılda yeniden %0,2 oranında düşüş gözlemlenmiş ve oran %1,6 olmuştur. Balıkçılıkta 90 ve sonrasında her yıl düşüş gerçekleşmiştir 90 ile 96 arasında toplam da %0,2 oranında düşüş gözlemlenmiştir. Diğer sektörler içinde bu yıllar arasında düzenli bir artış veya azalış gözlenememektedir.

Tablo 23. Türkiye’nin İthalatının Başlıca Sektörlere Göre Dağılımı¹⁵²

Yıllar	İthalat	Sanayi	Pay %	Tarım	Pay %	Madencilik	Pay %	Balıkçılık	Pay %	Diğer	Pay %
1980	7.909,40	4.674,90	59,1	79,70	1,0	3.154,50	39,8	0,000	0,000	0,30	0,004
1981	8.933,40	5.272,10	59,0	143,10	1,6	3.517,30	39,4	0,000	0,000	0,70	0,008
1982	8.842,70	4.939,20	55,9	189,50	2,2	3.713,20	42,0	0,005	0,000	0,80	0,009
1983	9.235,00	5.639,50	61,1	159,10	1,7	3.435,40	37,2	0,031	0,000	1,00	0,011
1984	10.757,00	6.728,00	62,5	406,20	3,8	3.621,80	33,7	0,222	0,002	0,80	0,008
1985	11.343,40	7.454,50	65,7	281,90	2,5	3.605,70	31,8	0,459	0,004	0,80	0,007
1986	11.104,80	8.675,90	78,1	288,20	2,6	2.138,60	19,3	0,921	0,008	1,20	0,010
1987	14.157,80	10.638,00	75,1	475,30	3,4	3.042,40	21,5	1,314	0,009	0,80	0,006
1988	14.335,40	11.101,40	77,4	299,80	2,1	2.931,90	20,5	1,031	0,007	1,30	0,009
1989	15.791,90	11.836,30	74,9	886,50	5,6	3.064,70	19,4	1,031	0,007	3,70	0,023
1990	22.302,10	16.931,50	75,9	1.137,10	5,1	4.227,80	19,0	2,414	0,011	3,40	0,015
1991	21.047,00	17.040,60	81,0	675,30	3,2	3.327,30	15,8	0,707	0,003	3,20	0,015
1992	22.871,10	18.597,70	81,3	924,40	4,1	3.344,70	14,6	1,534	0,007	2,70	0,012
1993	29.428,40	24.709,20	84,0	1.357,30	4,6	3.358,60	11,4	1,574	0,005	1,80	0,006
1994	23.270,00	19.031,20	81,8	881,90	3,8	3.353,60	14,4	1,518	0,007	1,80	0,008
1995	35.709,00	29.706,30	83,2	1.907,80	5,3	4.090,60	11,5	1,689	0,005	2,60	0,007
1996	43.626,60	35.207,20	80,7	2.165,70	5,0	5.082,00	11,7	1,549	0,004	1.170,30	2,682

Tabloya baktığımızda ithalat değerlerinin 90 ile 93’te dâhil yılları arasında arttığını 94’te ise düştüğünü sonraki yıllar arasında artış olduğunu görebiliriz. Sektörel anlamda bakıp ithalattaki payını çoktan aza sıralayacak olursak, sanayi, madencilik, balıkçılık ve diğer sektörler şeklinde olduğunu görürüz. İhracattaki sıralamadan farkı, ihracatta sanayiden sonra tarım gelirken ithalatta madencilik gelmektedir. 90 ve 96 arasındaki ithalat değerlerine ve oranlarına bakacak olursak hiçbir sektörde düzenli bir değişiklik görülmemiştir. 94’te yaşanan finansal kriz sonucunda ithalatta düşüş gözlemlenmiştir. 94 ve sonrasında ise artışlar gözlemlenmektedir. İthalatla beraber

¹⁵² Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

ihracatın artması sonucu dış ticaret dengesi ve dış ticaret hacminde artış gözlemlenmiştir. Dış ticaret açığı artmıştır. Bu açıdan bakacak olursak 94'te alınan kararların pek de iyi etkileri olmamıştır.

3.3 1999'da Türkiye Ekonomisi

96 ve 98 yılları arasında kısa süreli hükümetler dönemi olmuş ve belirsizlikler artmıştır. Ülkemizde 95'te hızlı büyüme eğilimi başlamış ve 98'in Nisan'ına kadar da süreklilik arz etmiştir. Fakat ülkedeki siyasi belirsizlikler ve Asya ile Rusya'da yaşanan finansal krizler nedeniyle bu hızlı büyüme süreci son bulmuştur. Mesut Yılmaz başkanlığında kurulan 55. hükümet, döneminde siyasi ve ekonomik alanda yaşanan belirsizliklere bir çözüm sunamamıştır ve 23 Kasım 1998'de verilen gensoru ile düşürülmüştür.

Sonraki dönemde 18 Nisan 1999'da yapılacak erken seçime kadar geçici bir hükümete ihtiyaç vardır, ANAP ve DYP'nin de desteğiyle bu geçici hükümeti Bülent Ecevit 16 Ocak 1999'da güvenoyu alarak 56. Hükümeti kurmuştur. Bu hükümetin ana görevi; 18 Nisan 1999'da yapılacak olan seçimlere kavuşturmak olmuştur. Nisan 1999'da yapılan genel seçimler sonucunda Ecevit başkanlığında 57. Hükümet üçlü koalisyon (ANASOL-M) hükümeti kurulmuş, 28 Mayıs 1999'da dönemin ve TC'nin 9. Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel tarafından onaylanmıştır.¹⁵³

97'de Asya'da 98'de ise Rusya'da yaşanan krizler ülkemize ilk aşamada doğrudan bir etki yaratmamıştır, daha sonralarda gelişen ekonomiler için kriz durumuna dönüşmüştür. Asya ve Rusya krizlerinin ekonomimizde yarattığı ilk etkiler; İMKB'de görülmüş ve piyasadaki hisse senetlerinin değerlerinde 98 yılına nazaran yarı yarıya düşüş gözlemlenmiştir. Rusya'da yaşanan krizle ülkemizden yaklaşık olarak 4,5 milyar \$ sermaye çıkışı yaşanmıştır. Bu artış doğrultusunda MB rezervlerinde düşüş yaşanmıştır. Bu krizlerden sonra sanayi alanında ciddi anlamda üretim daralması gerçekleşmiştir. Sanayi sektöründeki bu daralmanın sebebi; Rusya ve Doğu Asya ülkelerindeki talep daralmasıdır. Aynı zamanda 1999'da yurt dışında oluşan Brezilya krizi ve ülkemizde yaşanan 17 Eylül 1999 depremi sonucunda borç / GSMH nispeten yükselme ve iç borçlanmada reel faizde artış oluşmuştur. Bu durumun sürdürülemeyeceğini Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kurumlar ısrarla

¹⁵³ Bayrak, Kanca, a.g.e, s.9.

belirtmiştir. Aynı dönemde siyasi alanda ise erken seçim yaşanmaktadır Nisan 1999 seçimlerinden sonra MHP-DSP-ANAP Koalisyon hükümeti kurulmuş, iç ve dış koşulların da etkili olmasıyla yapısal reformu içeren istikrar programı uygulamaya konulmuştur.¹⁵⁴

1998-2000 döneminde dünyada baş gösteren krizler Türkiye'yi de etkilemiştir. Ve bu krizlerin etkisiyle ülkemiz ihracat alanında daralma yaşanmasına sebep olmuştur. Bu olumsuzluk halinin yanı sıra ekonomik büyümenin devamlılığı için ve ödemeler bilançosunda var olan açığı kapatmak için dış borçların artışı zorunlu hale gelmiştir.¹⁵⁵

3.3.1 Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (YBYKP) (1996-2000)

Hazırlanma amacı Türkiye'yi 2000'li yıllara hazırlarken alt yapı oluşturmak olan kalkınma planı 96'da uygulamaya konulmuştur. Bu kalkınma planı; gelişen ve değişen ekonominin yanında sosyal gelişmeleri de dikkate almıştır. Yedinci beş yıllık kalkınma planının temel amacı, meydana gelebilecek darboğazları önceden görmek, gidermek ve uluslararası değişen koşullardan ötürü, AB ile veya dünya ile genel olarak bütünleşme sürecine uyumda yaşanabilecek problemleri aşabilmek için hazırlanmıştır.

Bir yıl gecikmeli uygulamaya konulan kalkınma planı, hem hazırlık aşamasında hem de kapsam anlamında diğer planlardan farklı olmuştur. Farklılıkların en göze çarpanı ve kalkınma planının en önemli amacı; hukuksal ve kurumsal düzenlemelere ağırlık verilmesidir. Bunun yanı sıra hızlı büyümede sürdürülebilirliğin sağlanması, ön plana çıkarılan insan sermayesi, yaşam standartlarının yükseltilmesi, gelir dağılımındaki iyileştirilmeler ve istihdamda artış diğer amaçlarını oluşturmaktadır. Önceki planlarda olduğu gibi hedef belirlemeden piyasa ekonomisini bütün kural ve kurumlarıyla işleyişini sağlayacak ve platformu hazırlayacak düzenlemelerden oluşmaktadır.¹⁵⁶

Kalkınma planında ihracat hedefi olarak; yaklaşık yılda %15,9-17,5 oransal artış ile 161.649-164.029 milyon USD olarak belirlenmiştir. Bu dönemde ihracat 130.821 milyon dolar olarak gerçekleşmiş hedefte aşağı doğru sapma gerçekleşmiştir. 97 yılına kadar artış gözlemlenen ihracat rakamlarındaki düşüşün nedenleri; Rusya ve Asya'da

¹⁵⁴ Öztürk, Bayraktar, a.g.e, s144.

¹⁵⁵ Şanlı, Aksöz, a.g.e, s.88.

¹⁵⁶ Özdemir, a.g.e, s,22-23.

yaşanan finansal krizler olması ve bu krizlere rağmen dış talep devamlılığını sürdürmesidir.¹⁵⁷

Bu kalkınma planında da hedeflenenlere ulaşılamamıştır. Ekonomik dalgalanmaların devam ettiği bu dönemde ülkemizde meydana gelen 17 Ağustos 1999 Düzce depremi büyük kayıplara neden olmuş ve deprem felaketinden sonra Türkiye ekonomisi %6,4 oranında bir daralmaya maruz kalmıştır.¹⁵⁸

3.3.2 1998-1999 Krizleri

95'te yapılan genel seçimlerden sonra hiçbir parti tek başına iktidar olacak oranda oy alamamıştır. 5 Ekim 1995 ve 11 Ocak 1999 yılları arasında 5 farklı hükümet; DYP, ANAP, RP ve CHP görev almıştır. Değişik kombinasyonlarla kurulan hükümetler etkin bir ekonomik politika uygulayamamışlardır.¹⁵⁹

95 ve 99 yılları arasında 94 krizine neden olan siyasi ve ekonomik faktörlerde iyileşme gerçekleşmemiş ve oluşan dengesizlikler, yapay tedbirlerle üstü kapatılarak oluşabilecek krizleri geçiştirmişlerdir. Bu dönemde yaşanan Rusya, Brezilya ve Asya krizlerinin yanında Ağustos 1999'da meydana gelen Marmara Depremiyle oluşan ekonomik daralma 1999 sonunda Enflasyonu Düşürme (dezenflasyon) Programı'nın uygulamak üzere yürürlüğe konulmasına neden olmuştur. 3 yıllık dönemi kapsayan bu program başlangıcında hatalar ve uygulamadaki aksaklıklar nedeniyle beklenen başarıyı sağlayamamıştır.¹⁶⁰

Kriz ortamı yokken uygulamaya konulan 99 İstikrar Programı'nın gündeme gelme nedeni;

- Reel faizlerin oldukça yükselmesi,
- Reel faizlerin, kamu dengesinde ciddi baskılar yaratmasıyla ekonominin gerilemesi,
- 94'ten beri Türkiye Ekonomisi kamu sektörü net dış borç ödeyicisi konumunda olması,

¹⁵⁷ Asar, a.g.e, s.9.

¹⁵⁸ Özdemir, a.g.e, s.23.

¹⁵⁹ Murat Kaygusuz, *Geçmişten Günümüze Finansal Krizler*, Ekin Yayınları, 2014, Bursa, s.275.

¹⁶⁰ Mert Ural, "Finansal Krizler ve Türkiye", *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, C.18, Sayı:1, s.17.

- İç borcun dış borca dönüştürülmesi, dünya piyasalarına güven vererek Dünya Piyasalarının kabul edeceği bir programın uygulanmasını gerekli kılmıştır.

1999 Aralık ayında IMF'yle yapılan anlaşmadan önce ülkemiz; 98 Temmuz'unda başlayan Yakın İzleme Anlaşması'yla para politikası, bütçe ve yapısal reformla ilgili içeriğe sahip ve enflasyonu durdurmayı hedefleyen yola girmiştir. 98'in ilk yarısında;

Rezerv parada, ilan edilen bir hedef bandı,
İkinci yarısında ise;

Net iç varlıkları amaçlayan para programıyla MB hiçbir zaman kamu açıklarının parasallaştırılmayacağını göstermek istemiştir. 98'de enflasyon %68 oranındayken 99'da %67 oranında seyretmiştir.

9 Aralık 1999'da alınan istikrar kararların yukarda aktarılanlardan daha teknik, ayrıntılı ve geliştirilmiş halidir.¹⁶¹

Var olan Hükümet IMF'ye ekonominin tüm alanlarının ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı niyet mektubunu sunmuş ve yeni Stand-by anlaşması imzalanmıştır.¹⁶²

IMF destekli istikrar politikasının ana hatları ve amaçları şöyledir;

- Tüketici enflasyonu 2000 ve 2002 yılları arasında indirmek;
-2000'nin sonunda %25,
-2001'in sonunda %12
-2002'nin sonunda %7 olarak hedeflenmiştir.
- Reel faizlerini uygun oran aralığına düşürmek,
- Ekonominin gelişme potansiyelini arttırmak,
- Ekonomideki kaynakların adil ve etkin dağılımını sağlamak,

Programın Ana Hatları

1. Kamu harcamalarını azaltarak ve sıkı bir maliye politikası uygulayarak bütçede faiz dışı fazlalık oluşturulmalıdır.
2. Hızlandırılan özelleştirmeyle, özelleştirme geliriyle iç borç stoklarının büyümesini önleyerek, aynı zamanda iç borç stoku düşürülmelidir.

¹⁶¹ Ardiç, a.g.e, s.160.

¹⁶² Karabıçak, a.g.e, 60.

3. Enflasyon hedefi ile uyumlu gelir politikası belirleyerek öngörülen enflasyon hedefi özellikle ücret gelirinin üstünde olmalıdır.
4. İzlenen para ve kur politikası, enflasyonun düşürülmesine odaklanmış olmalıdır.
5. Kamu kuruluşlarının; fiyat artışını, açıklanan enflasyon hedefi ve kur sepeti paralelinde yapmaları ve enflasyona kamu kesimi tarafından gelen baskı giderilmelidir.
6. TCMB 2000'den sonraki 18 ay boyunca TL getiren herkese döviz satmak, döviz getirene de açıklandığı kurdan TL vermek. Buradan da anlaşılacağı gibi TCMB artık para kuruyla çalışmaktadır.¹⁶³

3.3.2.1 9 Aralık 1999 İstikrar Kararlarının Zayıf Tarafları ve Sonuçları

Sahip olduğu hedeflerinin belirtildiği bu programla enflasyon hedefi tutturulamamıştır. Yıllık enflasyon TÜFE cinsinden yavaş da olsa Şubat 2000 tarihinden itibaren düşüş göstermiştir. Programda enflasyon oranında hedeflenen %15 iken 2000 yılı sonunda gerçekte %39 oranlarında seyretmiştir. Bunun sonucunda TL, 2000 yılında önemli miktarda reel değer kazanmıştır ve bu da aşırı değerlenmesine sebep olmuştur.

2000 yılında faiz oranlarında aşırı dalgalanma olmasına rağmen beklenenin aksine hızlı düşüş yaşanmıştır. 1999'da hazine bonolarının üç aylık ortalama yıllık birleşik faizi %100'ün biraz üzerinde seyrederken 2000'nin Ocak ve Kasım aylarında %38 olduğu gözlemlenmiştir. Faiz oranlarındaki bu hızlı düşüş 2000'in son çeyreğinde bütçenin rahatlamasını sağlayarak iç borç stokunun daha hızlı artmasını önlemede önemli rol almıştır. Döviz kurunun çıpaya bağlanması ve dış borçlanmanın düşük faizle yapılması, faiz oranlarındaki düşüşün en önemli nedenidir. Ayrıca bütçe fazlasının faiz dışı olan kısmı GSM'lerin %2,2 oranından %6'ya çıkmış ve bu da faiz oranlarının düşmesinde büyük oranda etkili olmuştur.

Faizlerdeki bu hızlı düşüş tüketici kredilerindeki yüksek artışa neden olmuştur. 1999'da dayanıklı tüketim ve yatırım malları ile otomobil artışı için sağlanan tüketici kredileri 100 trilyon TL iken 2000 Ekim sonunda 4 katrilyon 504 trilyon TL'ye ulaşmıştır.¹⁶⁴

¹⁶³ Seyidoğlu, Yıldız, a.g.e, s.69-70.

¹⁶⁴ Büyüker İşler, a.g.e, s.36-37.

Sermaye girişi sağlamak programın amacıydı. Sermaye girişlerinin daha uygun koşullarda olması, daha uzun vadeli ve dış borca belli oranda tahvil edilen iç borcun faiz yükünün azaltılması konusunda işe yarayacağı düşünölüyordu ancak bu, 2000’de gerçekteşememiştir. Kısacası iç borç sorununu ortadan kaldırmak için sermaye hareketlerine bağlanan program tutmadı.

Yapamadığımız bankacılık reformu, iyi planlamasını yapamadığımız banka bilançolarında, kamu borç yönetimini devam ettirmek için zamanla biriktirdiğimiz riskleri sistemli ve planlı bir şekilde eritmek mümkün olmadığı için krizle karşılaştık.¹⁶⁵

3.3.3 1995 ve Sonrasında Türkiye’de Girişimcilik

Bu dönemde hükümetlerin ve bununla bağlantılı olarak politikaların da sıkça değişimi belirsizlik ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Fakat bütün bu olumsuzluklara rağmen Türkiye’de girişimciliğin de arttığı gerçeki göz ardı edilmemelidir. Ülkemizdeki girişimciler Gümrük Birliği’ne girilmesiyle hayatta kalabilmenin yollarını araştırmaya başlamışlardır. Uluslararası piyasalardaki rekabet gücünü arttırmak için yabancı dil öğrenmişlerdir. Uluslararası pazarlara ürün satmak için gerekli bilgiye sahip olunması gerektiğini düşünen yeni girişimci tipi oluşmuştur. Verimlilik ve kalite uluslararası pazarlama için lazım olduğundan, rekabeti arttırmaya yönelik teknolojik gelişmelere hassas olan girişimci kesimi ortaya çıkarmıştır.

1996’da Gümrük Birliği uygulamaya konulduktan sonra üretilen kötü senaryolar gerçekteşmemiştir. KOBİ’lerin Gümrük Birliği ile büyük darbe alacağı düşünölse de KOBİ’ler güçlerine güç katarak yollarına devam etmişlerdir. Gümrük Birliği ile birlikte KOBİ’lere yönelik çabalar konusunda geç kalınması, hazırsızlığın telaşını beraberinde getirmiştir. KOBİ’ler o dönemdeki Avrupa Birliği ülkelerindeki rakiplerine nazaran güçlü ve zayıf yanları, bununla birlikte Gümrük Birliği’nin getirdiği tehlike ve fırsatlara rağmen alınan tedbirler o dönemin girişimcilik kültürünün oluşumuna katkıda bulunmuştur. Ancak 1994-99 yılları arasında ekonomide negatif büyüme oluşmuş ve bu da girişimcilik hızını olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Ardiç, a.g.e, s.173-174.

¹⁶⁶ Hasan Cabar, *Türkiye’de Girişimcilik Kültürünün Oluşmasında Etkili Faktörler ve Denizli Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, Kütahya, s.60-61.

Tablo 24. Yıllara Göre Türkiye’deki Girişimcilik Verileri¹⁶⁷

	Tarım, avcılık ve ormancılık		Enerji ve Doğal Kaynaklar		İmalat ve İnşaat		Hizmet Sektörü		Toplam		Toplam (%)	
	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan
1985	517	118	164	51	6.412,00	2.334,00	25.299,00	12.555,00	32.392	15.058	38	18
1986	128	109	128	60	4.903,00	2.303,00	14.857,00	9.950,00	20.016	12.422	16	18
1987	87	34	125	40	4.822,00	1.804,00	11.820,00	8.251,00	16.854	10.129	-5	-35
1988	96	68	146	60	5.201,00	2.218,00	12.308,00	11.306,00	17.751	13.652	7	-8
1989	110	80	107	61	4.005,00	2.284,00	12.295,00	12.370,00	16.517	14.795	-14	12
1990	311	103	97	33	3.709,00	1.885,00	14.782,00	11.050,00	18.899	13.071	22	9
1991	125	91	40	35	2.792,00	1.610,00	11.757,00	10.130,00	14.714	11.866	7	0
1992	78	99	40	23	3.123,00	1.933,00	10.448,00	9.814,00	13.689	11.869	-2	1
1993	75	84	34	25	3.129,00	2.059,00	10.683,00	9.637,00	13.921	11.805	22	3
1994	77	88	13	13	2.581,00	2.633,00	8.214,00	8.708,00	10.885	11.442	-110	-68
1995	132	111	52	33	5.105,00	4.277,00	17.583,00	14.834,00	22.872	19.255	28	45
1996	86	54	63	19	3.848,00	2.163,00	12.490,00	8.374,00	16.487	10.610	30	-26
1997	49	66	46	48	2.758,00	2.436,00	8.745,00	10.841,00	11.598	13.391	-56	11
1998	88	57	63	28	3.797,00	2.183,00	14.090,00	9.683,00	18.038	11.951	-26	15
1999	105	42	82	14	4.724,00	1.474,00	17.780,00	8.636,00	22.691	10.166	6	-15
2000	83	62	80	25	4.142,00	1.568,00	17.099,00	10.040,00	21.404	11.695	24	-16
2001	56	45	44	16	2.789,00	1.664,00	13.406,00	11.858,00	16.295	13.583	-28	-10
2002	74	66	66	35	6.326,00	2.042,00	14.338,00	12.851,00	20.804	14.994	-59	12
2003	143	71	95	25	8.879,00	1.925,00	23.922,00	11.208,00	33.039	13.229	-23	-30
2004	124	34	81	25	12.224,00	2.787,00	28.111,00	14.375,00	40.540	17.221	-20	-2

Tablodaki verilerde 95 ve sonrasına bakacak olursak bu dönemde sektörel anlamda açılıp kapanan işletmelerin sayısı 1995 yılında 1996 yılına göre fazladır. Sonraki yıllarda 1998 dönemine kadar bu değerler düşmüş, 1998 ve 99’da tekrar artış göstermiştir.

3.3.4 1998-1999 Türkiye’de Dış Ticaret

Uzakdoğu ülkelerinde başlayan mali piyasa krizleri, 98’de Rusya’ya yani Türkiye’nin en önemli pazarına sıçramıştır. Bu sıçrama sonucunda; dış talepte daralma, dünya mal fiyatlarında düşüş gibi nedenlerden dolayı ülkemizin dış ticareti oldukça

¹⁶⁷ Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

etkilenmiştir. 98'de ihracatımız %2,5 iken 2,7'lik bir artışla %27,7 milyon dolara yükselmiştir. 17 Ağustos depremiyle hem sosyal hem de ekonomik açıdan sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. Depremin Marmara'da yani ülkemizin oldukça önemli ticaret ve sanayi bölgesinde olmasıyla depremin etkileri daha fazla hissedilmiştir. Deprem sonucunda iç talepte büyük bir gerileme olmuş ve birçok işyeri zarar görmüş dolayısıyla ekonomide büyük çaplı küçülmeler gerçekleşmiş ve 99'da GSMH'da 98'e göre %6,1 oranında düşüş gerçekleşmiştir. 89'dan itibaren artışın gözlemlendiği GSMH, 99'da %4,1 oranında gerileyerek 26,6 milyar dolara düşmüştür.

99'da ülkemizde Aralık ayında yürürlüğe konan yeni istikrar programı, ekonomi açısından var olan bir diğer önemli gelişmedir. IMF tarafından destekli bu programın amacı; ülkemizin yıllardır var olan kronik enflasyon sorununu 3 yıl içinde tek haneli rakamlara düşürmek ve bununla beraber bozulan makroekonomik değerleri yeniden tesis etmektir. Programda şu üç başlık altında düzenleme yapılmıştır;

1. Kur ve para politikaları,
2. Mali politikalar,
3. Yapısal reform.

Uygulanan bu programın amacı; enflasyonu hedeflenen rakamlara indirmektir. Bu ise kurun çipa olarak kullanılmasıyla mümkündü ve oldukça önemliydi. Program sonucunda 99'da daralmış olan ekonomi, 2000'de yeniden canlanmıştır. 2000'de enflasyon oranı %6,3 artmıştır.¹⁶⁸

Yaşanan kriz sonucunda 99 yılında;

- İthalat %11,4 oranında düşerek 40,67 milyar \$
- İhracat ise %1,12 oranında düşerek 26,58 milyar \$ tutarındadır. 99'da ihracattaki düşüş ithalattan az olmasına rağmen; işçi ve turizm gelirlerindeki düşüşün olması, krizden dolayı yüksek faizle piyasaya sürülen hazine bonosuna aşırı ödemelerin olması gibi nedenlerden dolayı cari açık 1,36 olmuştur.¹⁶⁹

Krizi derinden yaşayan Asya Ülkeleri ve Rusya, kendi ekonomilerini kurtarmak ve kendi ihracatlarını arttırmak için devalüasyona başvurmamıştır. Türkiye'nin Rusya

¹⁶⁸ Seymen Oskay, a.g.e, s.56-57.

¹⁶⁹ Erdem Hepaktan, a.g.e, s.8.

ile olan ihracat oranında %34,5 , Asya Ülkeleri'yle olan ihracat oranında ise %45,7 oranında düşüş yaşanmıştır. Devalüasyona yönelmelerinden sonra Türkiye rekabet anlamında olumsuz etkilenmiştir. Olumsuzlukları gidermek için Türkiye, kaynaklarını Eximbank'a aktarmış ve yatırımcılarının bu imkânlardan yararlanmasını umut etmiştir.¹⁷⁰

Tablo 25. Ülkemizin 1984 ve 2000 Yılları Arasındaki İthalat ve İhracat TÜİK Verileri¹⁷¹

Yıllar	İhracat Değerleri	Değişim oranı	İthalat Değerleri	Değişim Oranı	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama oranı
1995	21 637 041	19,5	35 709 011	53,5	-14 071 970	57 346 052	60,6
1996	23 224 465	7,3	43 626 642	22,2	-20 402 178	66 851 107	53,2
1997	26 261 072	13,1	48 558 721	11,3	-22 297 649	74 819 792	54,1
1998	26 973 952	2,7	45 921 392	-5,4	-18 947 440	72 895 344	58,7
1999	26 587 225	-1,4	40 671 272	-11,4	-14 084 047	67 258 497	65,4
2000	27 774 906	4,5	54 502 821	34,0	-26 727 914	82 277 727	51,0
2001	31 334 216	12,8	41 399 083	-24,0	-10 064 867	72 733 299	75,7

Tablodaki verilere göz atacak olursak 1995-2001 arasında ihracat değerlerinde 1998'de dahil olmak üzere artışlar gözlemlenmiştir. 99'da ise azalış görülürken 99 sonrasında ihracatta artış meydana gelmiştir. 1998'te ihracat değeri 26.973,952 iken 1999'da 26.587,225 değerine düşmüştür. 1999'da alınan tedbirlere rağmen ihracatta düşüş olmuştur. Buradan da anlaşılabileceği gibi kalkınma planı pek de işe yaramamıştır. 1995-2001 yılları arasındaki ithalat değerlerine bakacak olursak 95 ve 97 de dahil olmak üzere bu aralıktaki yıllarda ithalatta artış gözlemlenmiştir. İthalattaki düşüş ihracattaki gibi 99'da değil, 98'de yaşanmaya başlamış 99'dan sonra da tıpkı ihracattaki gibi artış gözlemlenmiştir. Dış ticaret dengesi ve hacmine bakacak olursak bu değerlerde ihracat ve ithalat değerlerindeki değişikliklerin sonucunda tıpkı o değerlerdeki gibi dalgalanmalar gözlemlenmektedir. 1998-1999 yıllarında ihracat ve ithalat değerlerinde düşüşler yaşanmasına rağmen 1998'de ihracatın ithalatı karşılama oranı %58,7 iken bu oran 1999'te %65,4 e yükselmiştir. %6,7 oranında ihracatın ithalatı karşılama oranı artmıştır.

¹⁷⁰ Parsıloğlu, a.g.e, s.67.

¹⁷¹ Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

Tablo 26. Türkiye'nin ihracatının başlıca sektörlere göre dağılımı.¹⁷²

Yıllar	İhracat	Sanayi	% pay	Tarım	% pay	Madencilik	% pay	Balıkçılık	% pay	Diğer	% pay
1994	18.105,9	15.517,9	85,7	2.301,4	12,7	262,9	1,5	22,2	0,1	1,514	0,008
1995	21.637,1	19.089,3	88,2	2.133,2	9,9	391,3	1,8	21,4	0,1	1,800	0,008
1996	23.224,5	20.526,0	88,4	2.152,6	9,3	368,6	1,6	26,5	0,1	150.763	0,649
1997	26.261,1	23.312,8	88,8	2.353,9	9,0	404,3	1,5	33,2	0,1	156,990	0,598
1998	26.973,9	24.064,6	89,2	2.357,4	8,7	363,6	1,3	17,2	0,1	171,106	0,634
1999	26.587,2	23.957,8	90,1	2.057,5	7,7	384,9	1,4	37,9	0,2	149,017	0,560
2000	27.774,9	25.517,5	91,9	1.659,1	6,0	400,3	1,4	24,5	0,1	173,499	0,625
2001	31.334,2	28.826,1	92,0	1.976,4	6,3	348,7	1,1	29,7	0,1	153,394	0,490
2002	36.059,1	33.701,6	93,5	1.754,3	4,9	387,2	1,1	51,4	0,1	164,544	0,456

Tablodaki verilerle 94 ve 2002 yılları arasında ihracatın sektörel anlamda dağılımı hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Toplamda sektörel anlamda ilk sırada sanayi gelmektedir. Burada da dalgalanmalar görülmektedir ancak bu dalgalanmalara rağmen bu dönemde ihracatta ilk sektör sanayidir. 94 ve 98 de dâhil olmak üzere bu dönemde tarımda artış gözlemlenirken buradan sonraki dönemde düşüşler gözlemlenmektedir. Madencilik sektöründe de dönem dönem artışlar gözlemlendiği gibi dönem dönem de düşüşler gözlemlenmektedir. Balıkçılık ve diğer sektörlerin de verilerinde tıpkı madencilikte olduğu gibi daimi bir artış ve azalış gözlemlenmemekle beraber dalgalanmalar mevcuttur.

Tablo 27. Türkiye'deki ithalatın başlıca sektörlere göre dağılımı.¹⁷³

Yıllar	İthalat	Sanayi	Pay %	Tarım	Pay %	Madencilik	Pay %	Balıkçılık	Pay %	Diğer	Pay %
1994	23.270,00	19.031,20	81,8	881,90	3,8	3.353,60	14,4	1,518	0,007	1,80	0,008
1995	35.709,00	29.706,30	83,2	1.907,80	5,3	4.090,60	11,5	1,689	0,005	2,60	0,007
1996	43.626,60	35.207,20	80,7	2.165,70	5,0	5.082,00	11,7	1,549	0,004	1.170,30	2,682
1997	48.558,70	39.802,30	82,0	2.416,70	5,0	5.128,00	10,6	1,701	0,004	1.210,00	2,492
1998	45.921,40	39.024,90	85,0	2.125,40	4,6	3.755,70	8,2	1,130	0,002	1.014,30	2,209
1999	40.671,30	33.935,80	83,4	1.648,50	4,1	4.245,70	10,4	1,191	0,003	839,90	2,065
2000	54.502,80	44.200,20	81,1	2.123,20	3,8	7.096,80	13,0	1,660	0,003	1.080,90	1,983
2001	41.399,10	35.686,10	79,0	1.409,30	3,4	6.576,80	15,9	0,877	0,002	725,90	1,754
2002	51.553,80	41.383,00	80,3	1.702,60	3,3	7.192,30	14,0	1,199	0,002	1.274,60	2,472

¹⁷² Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)¹⁷³ Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

Tablodaki verileri yorumlayacak olursak 1994-2002 yılları arasında ülkemizde yapılan ithalatın sektörel dağılımı görülmektedir. Bu dönemde sanayi alanında yapılan ithalat ilk sıradadır. 1998-99 kriz dönemlerine bakıldığında tablo genelinde belirtilen dönemler içinde 1998 yılında sanayi alanında yapılan ithalat oranının en yüksek olduğu görülmektedir. Sanayi sektörünü madencilik, tarım, diğer sektörler ve balıkçılık takip etmektedir. Kriz dönemlerinde ve sonrasında alınan tedbirler ışığı altında düşünecek olursak bu dönemde alınan tedbirlerin sadece geçici çözüm sağladığını sonraki dönemlerde artan ithalat rakamlarından görürüz.

3.3.4.1 Gümrük Birliği

Gümrük birliğinde, üye olan ülkeler arasında ticarete engel olan faktörler aradan kaldırılırken, üyelik dışında kalan ülkeler içinde ortak gümrük tarifesi yürütülmektedir. Böylelikle gümrük birliği üyesi olan ülkelere serbest ticaret birliği sağlanmış olur, bunun yanında birlik dışında kalan ülkeler içinde korumacı politikalar yürütülür. Daha fazla yakınlaşmayı gerektiren üretim faktörü, ülkeler arası ekonomi politikalarının ve hareketliliğinin birleştirilmesi söz konusu olamaz.

Teorinin kurucusu J. Viner, gümrük birliğini şu koşullara bağlamıştır: Üye olan ülkeler arasında tarifeler kaldırılır, üyeliği olmayan ülkeler için ithalatta ortak gümrük tarifesi uygulanır, tek bir elde toplanan gümrük gelirleri, daha önce belirlenen ölçütler dahilinde paylaşılır.

Gümrük birliği iktisadi entegrasyon evresi olan gümrük birliğinin temelinde, aslında ufak piyasaların birleşerek oluşturdukları büyük pazar gücünün diğer ülkelere yararlarının kullanılması yatmaktadır.¹⁷⁴

Ülkemizde Gümrük Birliği'yle beraber tasarruf-yatırım açığı 1990 ve 2010 döneminde seviye olarak en yükseklerde seyretmiştir. 1996'da Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesiyle tasarruf-yatırım açığı %6,5 oranında gerçekleşmiş ve kullanılan dış kaynaklarla bu açık karşılanmıştır. Dış kaynak kullanımı 1996-97'de yüksek seyrederken dünya ekonomisinde 1997'de ortaya çıkan Asya Krizi ve hemen ardından 1998'de ortaya çıkan Rusya Krizi ve bu krizlerin etkisiyle ülkemizde dış kaynak

¹⁷⁴ Sibel Alemdar, *Gümrük Birliği'nin Öncesi Ve Sonrası İhracat ve İthalatın Değişim*, Yüksel Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2011, İstanbul, s.8.

kullanımında ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. 1998 yılındaki tasarruf-yatırım dengesi oranına bakıldığında %1,2 oranında tasarruf-yatırım fazla gerçekleşmiştir. Bunu izleyen ve 1999'da meydana gelen 17 Ağustos depremiyle 1999 yılında da tasarruf-yatırım fazlası devamlılık arz etmiştir.¹⁷⁵

3.4 2000-2001'de Türkiye Ekonomisi

Dünyada 1998 ve 2000 yılları arasında yaşanan finansal krizlerden dolayı ülkemizin ihracatı azalmıştır. Bunun sonucunda ekonomik büyümenin devamlılığı diye düşünülürken diğer yandan da ödemeler bilançosundaki açıkların kapanabilmesi için dış borçlardaki yükselişin zaruri hale gelmesine neden olmuştur.¹⁷⁶

Ülkemiz, 99 yılının sonlarından itibaren yeni reform hareketlerine başlamıştır. Bu reform hareketleri doğrultusunda ilk defa 99'da "Enflasyonu Düşürme Programı"nı uygulamaya başlanmıştır. Enflasyonu Düşürme Programı; enflasyon hedefi, sıkı maliye politikasıyla uyumlu gelir politikasıyla, enflasyonu düşürme odaklı kur ve para politikaları üzerine kurulmuştur. Bu kalkınma planı uygulanmaya koyulduktan sonra hedeflenenleri karşılamadığı anlaşılmış, devamında da 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri yüz göstermiştir. Ekonomiyi yeniden düzenlemek ve düzlüğe çıkarmak için yeni program yani "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nın uygulanması gereklilik haline gelmiştir.¹⁷⁷

Krizden sonra uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın esas stratejisi diğer programlarla aynı doğrultudadır. Bu stratejiler, kamu maliyesi alanında reformlar yaparak ekonomiyi yeniden yapılandırmak ve enflasyonu aşağı çekmektir. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra bu programda enflasyon hedefi ikinci plana atılmıştır. İlk hedef ise mali istikrardır yani borcu borçla ödeyebilmenin şatlarının iyileştirilebilmesi adına bankacılık sistemine yönelik yeni reformlar yaparak uluslararası mali kuruluşların ilgisini çekmektir.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Alemdar, a.g.e., s.98.

¹⁷⁶ Şanlı, Aksöz, a.g.e, s.88.

¹⁷⁷ Hayrettin Tüleykan, Selçuk Bayramoğlu, "Türkiye'de 24 Ocak Kararları ile Başlayan Finansal Serbestleştirmenin Günümüz İktisadi ve Mali Yapısına Yansımaları" *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 2016, Sayı:44, s.410.

¹⁷⁸ Gülen Elmas Arslan, *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85'inci Yılında Türkiye Ekonomisi*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, 1. Baskı, Ankara, 2008, s.177.

3.4.1 Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri

1990’larda Türkiye ciddi finansal ve ekonomik krizler yaşamıştır. Söz konusu krizlerin başlıca nedenleri;

1. Kamu bankaları başta olmak üzere mali sistemdeki sağlıklı yapı,
2. İç borç dinamiğinin meydana gelmesi,
3. Yapısal olan diğer sorunların kalıcı çözümlere kavuşturulması,
4. Ekonomide belirgin bir kriz olmamasına rağmen küreselleşmeden kaynaklanan nedenler. Rusya ve Asya ülkelerinde olan 98 krizinin Türkiye’yi olumsuz etkilemesi ve krize sürüklemesi.¹⁷⁹

99’da uygulanan programda olumsuzluk ilk kez Kasım 2000’de yaşanmıştır. 2000 yılı krizi riskleri şunlardır;

1. Diğer devletlerde de yaşanan reform yorgunluğu ve mali reformların hayata geçirilmesi için olması gereken performans kriterlerinin uyuşmaması,
2. Ani para çıkışları sonucunda oluşan likidite ihtiyacının MB’nin kur ve para programından dolayı müdahale edememesi ve gecelik piyasalarda bankaların fonlama yapma imkânının daralması nedeniyle bankaların kırılganlıklarının artmasıydı.¹⁸⁰

Ülkemiz 99 döneminde uygulanan “Enflasyonu Düşürme Programı” kur çıpasına dayalı bu programın çökmesiyle 2000-2001 yıllarında ikiz kriz yaşamıştır. IMF’nin denetiminde ve öncülüğünde 14 Nisan ve 15 Mayıs tarihleri arasında 2 aşamadan oluşan yeni istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Önce Ulusal Program daha sonra “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)” olarak tanımlanmıştır. Programın amacı; istikrarsızlığın ve güven bunalımının hızlı bir şekilde ortadan kaldırılması, kamu yönetiminin bir daha geri dönülmeyecek şekilde yapılandırılması ve ekonominin yeniden yapılandırılması için alt yapıyı oluşturmaktır. Programda eski düzene dönülmesinin imkânsız olduğu vurgulanmaktadır.

Temelinde ekonomi ve siyaset alanlarını ayrıştırma olan program, devletin fonksiyonlarını esas alarak “sağlık, eğitim ve adalet” ile “denetim” gibi kamu

¹⁷⁹ Eren, a.g.e, s.60.

¹⁸⁰ Yaman, a.g.e, s.39.

hizmetleriyle sınırlandırarak bir düzen hedeflemişlerdir. Programın bu amaç doğrultusundaki temel hedefi; “sürdürülemez boyutlara” ulaşmış kamu borçlarına neden olan “borç dinamiğini” yok ederek Türkiye Ekonomisini olağanüstü bir dış borca muhtaç olmayacağı bir yapıya kavuşturmadır. 2001-2023 dönemini kapsayan uzun vadeli gelişme stratejisinin temel hedefini oluşturmaktır.

Yukarda belirtilen hedeflere ulaşabilmek için;

- Ekonominin yeniden yapılandırabilmesi için kesin siyasi bir desteği ve taahhüdü içerdiğini,
- Piyasalarda yeniden güven ortamının sağlanmasının amaçlanması,
- Kamuda hesap verebilirliğin ve şeffaflığın sağlanması, rasyonel olmayan müdahalelerin iyi yönetilmesinin boşa gitmesinin önlenmesi ve yolsuzlukla mücadelenin artırılması gereklidir.

Bu hedeflere ulaşmayı üçlü yaklaşıma dayandırarak gerçekleştirmeyi uygun görmüşlerdir;

1. Son finansal krizin temelinde yatan bozuklukların düzeltilmesi, başta bankacılık sektöründe var olan bozulmaların düzeltilmesi ve özel sektör ekonomisinin ve ekonomik şeffaflığın yeniden yapılandırılması sürecindeki rolünün geliştirilmesi yönünde yapısal politikalar.
2. Enflasyonla mücadeleye devam edilmesi ve finansal istikrarı sağlamaya ilişkin para ve maliye politikaları,
3. Makroekonomik istikrar, toplumun muhtaç kesimini koruma ve büyüme hedefleriyle uyuşan maaş ve ücret politikaları oluşturulması için geliştirilmiş sosyal diyalog diye sıralanmaktadır.

Bu hedeflere ulaşmanın temel şartı;

- Makroekonomik dengelerin sağlanmasıdır. Bu dengelerin sağlanması kısa vadede de olsa bir daralmayı gerekli kılar, bu daralma ise toplumun bazı kesimlerinin fedakârlığı anlamına gelir. GEGP kapsamında 2001’de milli gelir

%3,0 oranında bir daralma, 2002’de %5 2003’te %6 oranında hızlı artış gerçekleşmiştir.¹⁸¹

3.4.1.1 Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

Bu dönemde dış pazarlarda sanayinin rekabet gücünü yükseltmek için; ar-ge ve teknolojiye önem veren ve tüketiciyi her alanda gözetken, nitelikli işgücünün önemini çevreci yaklaşımla kavramış, küreselleşmenin kazanımını yakalayabilen ve tasarım gücüne inanan çağdaş işletmelerin üretim modeli olarak bilgi-teknoloji yoğun bir yapı taşıması hedeflenmiştir.

Bu kalkınma programıyla ihracatta %68,6 oranında bir artış hedeflenmiştir yani toplamda 182.239 milyon dolar hedeflenmiştir. Bu kalkınma programı süresince toplam ihracat tutarımız 251.289 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Hedeflediğimiz oranın %37,9’u gerçekleştirilmiştir. Rakamlardan da anlaşılacağı gibi ülkemiz bu dönemde uluslararası pazarlarla daha fazla bütünleşmiştir.¹⁸²

3.4.1.2 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)

Programın Temel Hedefleri

1. Kamu finansman sorunlarını temelli çözmek ve gerekli yapısal reformları uygulamak,
2. Yasal düzenlemelerin belirtilen tarihlerden sapılmadan yapılması,
3. Reel ekonomi kapsamında önlemlerin alınması,
4. Sosyal dayanışmayı arttıracak düzenlemelerin gerçekleştirilmesi.

Bu hedefler doğrultusunda var olan makroekonomik hedefler şunlardır;

1. 2001’de TÜFE enflasyon oranı %52 , Aralık 2002’de ise %20 olarak hedeflenmiştir.
2. 2000’de GSMH %3’e yakın gerçekleşmiş programda 2001’de %5,5 , 2002’de bu oran %6,5 olarak hedeflenmiş bu amaçlara ulaşmak için kamu harcamalarında kısıtlamaya gidilecektir.

¹⁸¹ Ahmet Ay, Zeynep Karaçor, *2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinden Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Konya, 2014, Sayı: 16, s. 71-72.

¹⁸² Asar, a.g.e, s.10.

3. Net kamu borçlarının GSMH'ye oranı 2000 sonunda %58,4 seviyesindeyken 2001 yılında %79 oranına yükselmesi beklenmiştir.
4. Ekonominin,
 - 2001'de %3 küçüleceği
 - 2002'de GSMH %5
 - 2003'te ise %6 olması beklenmektedir.

Yeni Programın İlkile Arasındaki Farklar

1. Kur politikasındaki farklılıktır. Bu farklılık bağımsız ve etkili bir merkez bankasının daha aktif olmasıyla gerçekleşecektir.
2. Yapısal reformların zamanında çıkarılması ve işletilmesidir. Önceki programda bu konularda gevşekliğin olması bu programlar arasındaki farklardır.¹⁸³

3.4.1.3 2000'de Yaşanan Kriz Sonrası Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler

Programın 2000'de uygulamaya konulmasıyla ilk başta ekonomide bir canlanma gözlemlenmiş olsa da TL'nin reel anlamda değer kazanması, fiyat artışlarının kur artışlarının üzerinde devam etmesidir. Söz konusu gelişmeler karşısında ihracat sabit kalırken ithalat artmış ve bu da dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olmuştur. Programla meydana gelen olumlu etki, faiz hadlerinde beklenenden daha hızlı düşüş yaşanmasını sağlamış bu da aynı zamanda ithalatın ve tüketim malları talebinin artışına neden olmuştur. Cari işlemler açığı 1999'da 1,4 milyar dolarken 2000 sonlarında 9,8 milyar dolara yükselmiştir.¹⁸⁴

22 Kasım 2000 yılında bankalar arası piyasada gecelik borçlanma ortalama 3 katı artarak %110,8 , en fazla %210'a fırlamıştır. Burada bilinmesi gereken iki nokta vardır. Bunlar;

Birinci nokta: Bankalar arası piyasada faiz, 13 Kasım'da ortalama gecelik %81,45 olmuştur. Daha sonraki günlerde düşüş görülen faizin nedeni kamu kesimine ödenen maaşlara bağlanmıştır. Gecelik faiz sekizinci, dokuzuncu ve onuncu ayların 15'inde sırasıyla; %37,3 , %44,5 , %38,5 olarak belirlenmiştir.

İkinci nokta: 2000 yılının ilk aylarından itibaren programın uygulanmasıyla gecelik faizde artan dalgalanma-volatilite yine sekizinci, dokuzuncu ve onuncu aylarda

¹⁸³ Yay ve Diğerleri, a.g.e, s.49-50.

¹⁸⁴ Öztürk, Bayraktar, a.g.e, s.147.

önemli ölçüde yükselmiştir. Bu yükselme piyasalardaki gerginliğin ve taşkınlığın sonucudur.¹⁸⁵

3.4.1.4 2001 Kriz Sonrası Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler

Ekonomide tekrar pozitif büyüme yaşanmıştır. Güçlü ekonomiye geçiş programının etkileri görülmeye başlanmış ve 3 Kasım 2002’de iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin hazırladığı Acil Eylem Planı GEGP’nin mantalitesinden sapmamak şartıyla ve IMF ile var olan ilişkilerin sürdürülmesiyle güven ortamı oluşmuş ve 2002-2007 dönemleri arasında büyüme oranı %5-10 arasında olmuştur. Bu büyüme daha önce var olan ancak kullanılmayan kapasitelerin kullanılmasına, stokların eritilmesine ve mevcut işgücü verimliliğinin arttırılmasına bağlı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu büyüme döneminde işsizlik %10’un üstünde katılmıştır.

İkinci önemli gelişme enflasyon oranındaki düşüşler. Bu oran 30 yıl sonra ilk defa tek haneli rakamlara düşmesini sağlamıştır. 2002-2005’te düşüş görülürken 2006’dan sonra enflasyonda yeniden artış gözlemlenmiş ve enflasyon hedeflenen %4-6 bandına inememiştir, hatta KKBG/GSYİH oranında hızlı düşüş meydana gelmiştir.¹⁸⁶

3.4.2 90’ların Sonu 2000-2001’de Girişimcilik ve TÜİK Verileri

90’ların sonunda Rusya ve Asya’da patlak veren krizlerin etkisiyle ülkemiz 2000’li yıllara finansal krizin patlak vermesiyle başlamıştır. Ülkemiz için ekonomik ve politik anlamda sıkıntılı dönemler olmuştur. AB üyelik sürecinde uluslararası finans kuruluşlarından destek almak amacıyla yurt dışından ekonomi bakanı transfer edildi. O dönem transfer edilen yeni ekonomi bakanımız Kemal Derviş’tir. Kemal Derviş, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nı hazırlamış ve Türkiye ekonomik anlamda yeni bir döneme girmiştir. Dönemin bir başka özelliği ise girişimcilikle ilgili üst kurumların kurulması olmuştur. (KOSGEB)¹⁸⁷

İnsanların iletişim çağı olarak adlandırdığı 21.yy’da teknolojik alanda ve bilim alanında yaşanan gelişmeler doğrultusunda girişimci ve girişimciliğin önemi ve ekonomik değeri artmıştır. Bunun sonucunda birey, bireysel yeteneği kapsayan

¹⁸⁵ Ercan Uygur, *Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri*, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, Ankara, 2001, s.6.

¹⁸⁶ İrfan Kalaycı, *Finansal Kriz Yazıları, Sosyal Güvenlik Dergisi*, Ankara, 2010, C.4, Sayı:2, s.283,284.

¹⁸⁷ Hakan Candan, “Osmanlı’dan Günümüze Türk Topraklarında Girişimcilik Serüvenlerine Dair Bir Değerlendirme”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİB Dergisi*, C.1, Sayı:2, s.167.

girişimcilik önem kazanmıştır. 2000’li yıllarda girişimcilerin taşıması gereken özellikler şöyle belirtilmiştir: Dünyadaki gelişmelere uyum sağlayacak, kendi pazarına hakim olacak, ön planda hizmet anlayışı olacak, insana ve çevreye önem verecek, eğitimci, alışkan, güçlü iletışime sahip olan, heyecanlı, üretici ruhu olan, ileriye görebilen, yeniliklere açık, yabancı dil bilen, analiz yeteneği olan, bilgi birikimi olan, kaliteye önem veren, başarma hırsı olan, risk üstlenen, lider ruhlu, rasyonel ve takım çalışmasına önem verecek.

Girişimcilik konusunu özetleyecek olursak Türkiye çapında girişimcilik ile ilgili çalışmalara 80’lerde başlanmış bununla birlikte 90’lı yıllarda girişimci sayıları artmış yani girişimcilik hız kazanmıştır, 2000’lerde ise girişimciliği destekleyen kurum ve kuruluşların sayısı artmıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Aşkın ve Diğerleri, a.g.e, s.70.

Tablo 28. Yıllara Göre Türkiye’deki Girişimcilik Verileri¹⁸⁹

	Tarım, avcılık ve ormancılık		Enerji ve Doğal Kaynaklar		İmalat ve İnşaat		Hizmet Sektörü		Toplam		Toplam (%)	
	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan
1985	517	118	164	51	6.412,00	2.334,00	25.299,00	12.555,00	32.392	15.058	38	18
1986	128	109	128	60	4.903,00	2.303,00	14.857,00	9.950,00	20.016	12.422	16	18
1987	87	34	125	40	4.822,00	1.804,00	11.820,00	8.251,00	16.854	10.129	-5	-35
1988	96	68	146	60	5.201,00	2.218,00	12.308,00	11.306,00	17.751	13.652	7	-8
1989	110	80	107	61	4.005,00	2.284,00	12.295,00	12.370,00	16.517	14.795	-14	12
1990	311	103	97	33	3.709,00	1.885,00	14.782,00	11.050,00	18.899	13.071	22	9
1991	125	91	40	35	2.792,00	1.610,00	11.757,00	10.130,00	14.714	11.866	7	0
1992	78	99	40	23	3.123,00	1.933,00	10.448,00	9.814,00	13.689	11.869	-2	1
1993	75	84	34	25	3.129,00	2.059,00	10.683,00	9.637,00	13.921	11.805	22	3
1994	77	88	13	13	2.581,00	2.633,00	8.214,00	8.708,00	10.885	11.442	-110	-68
1995	132	111	52	33	5.105,00	4.277,00	17.583,00	14.834,00	22.872	19.255	28	45
1996	86	54	63	19	3.848,00	2.163,00	12.490,00	8.374,00	16.487	10.610	30	-26
1997	49	66	46	48	2.758,00	2.436,00	8.745,00	10.841,00	11.598	13.391	-56	11
1998	88	57	63	28	3.797,00	2.183,00	14.090,00	9.683,00	18.038	11.951	-26	15
1999	105	42	82	14	4.724,00	1.474,00	17.780,00	8.636,00	22.691	10.166	6	-15
2000	83	62	80	25	4.142,00	1.568,00	17.099,00	10.040,00	21.404	11.695	24	-16
2001	56	45	44	16	2.789,00	1.664,00	13.406,00	11.858,00	16.295	13.583	-28	-10
2002	74	66	66	35	6.326,00	2.042,00	14.338,00	12.851,00	20.804	14.994	-59	12
2003	143	71	95	25	8.879,00	1.925,00	23.922,00	11.208,00	33.039	13.229	-23	-30
2004	124	34	81	25	12.224,00	2.787,00	28.111,00	14.375,00	40.540	17.221	-20	-2

2000’li yıllara gelindiğinde tarım, avcılık ve ormancılık sektörlerinde var olan toplam girişimci sayısı önceki yıllara nazaran azalmış ve bu dönemde de hizmet sektöründeki toplam girişimci sayısının ekonominin içindeki payı fazlalaşmıştır. Hizmet sektörünü imalat ve inşaat sektörü izlemektedir. 2000’li yıllarda işletme sayısındaki bu artışın en büyük nedeni ise girişimciliği destekleyen kurum ve kuruluşlarının sayısının artmasıdır.

¹⁸⁹ Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi: 29.01.2018)

3.4.3 2000-2001 Yıllarında Türkiye’de Dış Ticaret

2000 yılı ihracat yönünden zor bir dönem olmuştur. Dünya ticareti ve hâsılasında oldukça olumlu gelişmeler olmasına rağmen, Euro/Dolar paritesinde Euro’ya karşı gelişmeler yaşanmış ve ham petrol fiyatlarında yükselme gözlemlenmiş ve bu yükselmenin maliyet arttırıcı etkisi olmasıyla dışsal faktörler kaynaklı gelişmeler, beklenen ihracat artışını engellemiştir. Ayrıca bu dönemde uygulanan Ekonomik İstikrar Programı’yla uygulanan kur politikasıyla TL değerli kılınmış ve bu da ihracatımızı olumsuz yönde etkilemiştir. İçsel ve dışsal unsurlardan kaynaklanan olumsuzluklara karşın, 2000’de dış satımımız 1999’daki azalışı aksine çevirerek %4,4’lük yükselişle 27,8 milyar dolara yükselmiştir. Reel olarak kıymetlenen TL’nin ve artan iç talebin etkisiyle dış alım önceki yıla göre %34 oranında artmış ve 54,4 milyar dolara ulaşmıştır.

2000’de yürürlüğe giren istikrar programı Şubat 2001’de meydana gelen krizle sektöre uğramış, bankacılık kesiminde var olan yapısal sorunların çözülmemesiyle ve diğer faktörler nedeniyle, yeniden faizlerde tırmanış gözlemlenmiş, 1 milyon \$ sermaye çıkışı yaşanmış ve borsada hızlı düşüşün yaşanmasıyla krizi önlemek için kurlar serbest bırakılmıştır. TL’de dalgalı kur sistemine geçilmesiyle yabancı paralar karşısında hızla değer düşüklüğü yaşanmaya başlanmıştır. 2000 ve 2001 krizlerinden sonra faiz oralarında görülen yüksek dalgalanmaların sonucunda tüketim harcamalarında önemli oranda daralmalar oluşmuş, satışlarda oluşan düşüş ve iç talepte meydana gelen gerileme, reel sektörde olumsuz yönde etkili olmuştur. 2001 yılında bu gelişmeler sonucunda Türkiye’de GSMH’de %9,4 oranında düşüş yaşanmıştır. İç piyasada yapılan devalüasyon ve daralmadan kaynaklı meydana gelen görece kur avantajı, 2001’de dış pazarlara yönelimine ve ihracatın artmasına neden olmuştur. Dünya ekonomisinde var olan durgunluğa karşın, iç talepte var olan boşluk ve maliyette sağlanan avantajlarla dış satımımız bir önceki yıla göre %12,3 artarak 31,3 milyar \$ olmuştur.

Öte yandan ülkemizde yaşanan ekonomik kriz sürecinde döviz getirilerinin ihracat kaynaklı olmasının önemiyle hareket edilerek ihracatımızda tanıtım ve pazarlama hamlesi başlatılmıştır. İhracatımızın artması için;¹⁹⁰

- Yabancı sermayenin ülkemize çekilmesi,

¹⁹⁰ Oksay, a.g.e, s.57.

- Gerekli sermayenin arttırılması için müşterek yatırım imkanlarının arttırılması,
- Ticaret heyeti programları,
- Alım heyeti organizasyonları,
- Yurt dışı fuarlara katılımın milli düzeyde olması faaliyetlerine öncelik ve ağırlık verilmiştir.

Yeni açılımların yapılabilmesi için çevremizde bulunan ülkelerle ticaretimizi geliştirmek amacıyla “Komşu Ülkeler Stratejisi” uygulamaya koyulmuştur. İhracatı çeşitlendirmeye yönelik ise dünyada da kabullenilen Türk Malı imajının yerleşik hale gelmesi için çalışmalara yoğunluk kazandırılmıştır.¹⁹¹

2000 ve 2001’de yaşanan krizlerden sonra devletin bankacılık sisteminin çökmesi, devletin mali yükünü aşırı derecede arttırmıştır. Ödeme dengesindeki sermaye hesabı büyük net çıkışlar yaşamıştır. Arz ve talep alanında ekonomi daralmış, cari açık artışı yükselmeye başlamıştır.¹⁹²

2002 yılı dünya ekonomisi ve ülkemiz açısından 2001 yılında görülen global daralmaların aksine toparlanma yılı olmuştur. 2001 ve 2002 yıllarında iyi bir artış yakalayan dış satımımız 2003’te de başarı performansını sürdürmüştür.¹⁹³

¹⁹¹ Oksay, a.g.e, s.57-58.

¹⁹² Emine Çetin, Mesut Savrul, “Türkiye’de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye’nin Cari Açığına Etkisi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C.14, Sayı:28, s.528.

¹⁹³ Oksay, a.g.e, s.57-58.

Tablo 29. 1990-2003 arasında Türkiye'nin ihracat ve ithalat değerleri¹⁹⁴

Yıllar	İhracat Değerleri	Değişim oranı	İthalat Değerleri	Değişim Oranı	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama oranı
1990	12 959 288	11,5	22 302 126	41,2	-9 342 838	35 261 413	58,1
1991	13 593 462	4,9	21 047 014	-5,6	-7 453 552	34 640 476	64,6
1992	14 714 629	8,2	22 871 055	8,7	-8 156 426	37 585 684	64,3
1993	15 345 067	4,3	29 428 370	28,7	-14 083 303	44 773 436	52,1
1994	18 105 872	18,0	23 270 019	-20,9	-5 164 147	41 375 891	77,8
1995	21 637 041	19,5	35 709 011	53,5	-14 071 970	57 346 052	60,6
1996	23 224 465	7,3	43 626 642	22,2	-20 402 178	66 851 107	53,2
1997	26 261 072	13,1	48 558 721	11,3	-22 297 649	74 819 792	54,1
1998	26 973 952	2,7	45 921 392	-5,4	-18 947 440	72 895 344	58,7
1999	26 587 225	-1,4	40 671 272	-11,4	-14 084 047	67 258 497	65,4
2000	27 774 906	4,5	54 502 821	34,0	-26 727 914	82 277 727	51,0
2001	31 334 216	12,8	41 399 083	-24,0	-10 064 867	72 733 299	75,7
2002	36 059 089	15,1	51 553 797	24,5	-15 494 708	87 612 886	69,9
2003	47 252 836	31,0	69 339 692	34,5	-22 086 856	116 592 528	68,1

1990-2003 yılları arasında ithalat ve ihracat değerlerinde belirli bir artış veya düşüş yerine dalgalanmalar görülmektedir. Bu dönemde rakamlara baktığımızda ithalat ihracattan fazladır. Bunun sonucunda dış ticaret dengesi hep eksilerde seyretmiştir. 94'de alınan istikrar kararlarından sonra ithalat ve ihracat değerlerine bakacak olursak 98'e kadar ihracat azalırken ithalat değerleri artmıştır. 98 ve 99 Asya ve Rusya krizinin etkisini en aza indirmek için hazırlanan kalkınma paketiyle tabloda görüldüğü gibi 1998-2003 yılları arasında ihracat değerlerinde artış, ithalat değerlerinde azalma görülmektedir ancak buna rağmen dış ticaret dengesi eksi değerlerde seyretmeye devam etmiştir.

¹⁹⁴ Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

Tablo 30. Türkiye'nin ihracatının başlıca sektörlere göre dağılımı.¹⁹⁵

Yıllar	İhracat	Sanayi	% pay	Tarım	% pay	Madencilik	% pay	Balıkçılık	% pay	Diğer	% pay
1990	12.959,3	10.348,6	79,9	2.249,1	17,4	326,1	2,5	35,1	0,3	0,418	0,003
1991	13.593,5	10.685,8	78,6	2.584,9	19,0	284,9	2,1	27,6	0,2	10,142	0,075
1992	14.714,6	12.286,3	83,5	2.134,1	14,5	267,0	1,8	26,8	0,2	0,432	0,003
1993	15.345,1	12.793,9	83,4	2.292,1	14,9	233,4	1,5	21,4	0,1	4,203	0,027
1994	18.105,9	15.517,9	85,7	2.301,4	12,7	262,9	1,5	22,2	0,1	1,514	0,008
1995	21.637,1	19.089,3	88,2	2.133,2	9,9	391,3	1,8	21,4	0,1	1,800	0,008
1996	23.224,5	20.526,0	88,4	2.152,6	9,3	368,6	1,6	26,5	0,1	150.763	0,649
1997	26.261,1	23.312,8	88,8	2.353,9	9,0	404,3	1,5	33,2	0,1	156,990	0,598
1998	26.973,9	24.064,6	89,2	2.357,4	8,7	363,6	1,3	17,2	0,1	171,106	0,634
1999	26.587,2	23.957,8	90,1	2.057,5	7,7	384,9	1,4	37,9	0,2	149,017	0,560
2000	27.774,9	25.517,5	91,9	1.659,1	6,0	400,3	1,4	24,5	0,1	173,499	0,625
2001	31.334,2	28.826,1	92,0	1.976,4	6,3	348,7	1,1	29,7	0,1	153,394	0,490
2002	36.059,1	33.701,6	93,5	1.754,3	4,9	387,2	1,1	51,4	0,1	164,544	0,456

Tablo da var olan 12 yıllık değerler baz alındığında ihracatta çok düzenli olmasa da bir artış görülmektedir. Sektör anlamında da bu dönemde sanayi sektörünün payında artış görülürken tarım, madencilik ve balıkçılıkta düşüş gözlemlenirken diğer sektörlerde artış gözlemlenmektedir.

¹⁹⁵ Veriler TÜİK sisteminden alınmıştır. (Erişim Tarihi:29.01.2018)

SONUÇ

1989 Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra yaşanan Sovyetler Birliği'nin yok olmasıyla birlikte dünya ekonomisi ve siyaseti farklı boyuta geçmiştir. Bu dönemden sonra küreselleşme sürecinin baş döndürücü bir biçimde artması, fikirlerin, malların, paranın ve insanların sınırsız bir şekilde dolaşmaya başlaması, komünist rejimden kendini kurtaran ve liberal ekonomiye şok etkisiyle geçen Doğu Avrupa ülkeleri beraberinde dünyada yeni sorunların oluşmasına neden olmuştur.

Ünlü düşünür, Francis Fukuyama'nın söylemiyle; Soğuk Savaşın kazananı olan ABD'nin tarihi bir zaferle elde ettiği ve savunduğu tez Tarihin Sonunun geldiği iken bu tezin karşıt düşüncesini savunan Samue Huntigton ise kesin bir zaferin imkansız olduğunu, Soğuk Savaş akıbetinin sonrasında dünyada medeniyetler arasında bir arbedenin çıkacağını, bu arbedenin yalnız askeri alan dışında değil ekonomik krizlerin de habercisi olduğunu dile getirmektedir. Son dönemdeki ekonomik krizlerin temelini esasen Soğuk Savaş sonrasındaki dönemde düzenin ve yeni yapılanmanın toplumların yapısına uymamasını ifade edebiliriz. Soğuk Savaş dönemi ve öncesinde yaşanan ekonomik ve siyasi krizlerde de esasen ekonomik ve siyasi hırsları olan o dönemin güçlü devletlerinin bu hırslarını vahşi bir şekilde gerçekleştirme isteğinden kaynaklandığı ifadesi muhtemelen yanlış olmaz.

Ülkemizdeki ekonomik krizlerin çözümlemesini yapacak olursak yaşanan krizlerin ortak noktası olarak şunu söyleyebiliriz, yaşanan krizin sadece devletin iç dinamiklerinden kaynaklanmamakta bunun yanında dış faktörlerin siyasi ve ekonomik baskısı da göz ardı edilememelidir. Domino etkisi yaratan küresel anlamda yaşanan krizler küreselleşmeyle gelen karşılıklı bağımlılık teorisi kapsamında ekonomik ve siyasi bunalımlara sebep olmuştur.

1980'li yılların yeni ekonomik düzeninde en önemli iki olgusu; borç krizleri ve bu krizlerden kurtulmak için uygulamaya koyulan ekonomik reformlardır. 80 sonrasında uygulamaya konulan ekonomik politikalardan birkaçı şunlardır: Kamu harcamalarındaki öncelikler eğitim sağlık ve altyapıya verilmiştir, mali disiplin sağlanmaya çalışılmıştır, serbest ticaret, vergi reformu (vergi tabanları genişletilmiş ve vergi oranları kısılmıştır), mülkiyet haklarının korunması, özelleştirme, finansal

serbestleşme ve yabancı yatırımlar karşısında doğrudan bulunan engellerin kaldırılmasıdır.

Bu ekonomik politikaların uygulanma derecesi, zamanı ülkelere göre değişiklik göstermekle birlikte içinde Türkiye'nin de bulunduğu birçok Gelişmekte Olan Ülkelerde (GOÜ) uygulamaya geçilmiştir.

1980'li yıllarda uygulamaya konulan bu politikaları en büyük sekteye uğratan 1990'larda yaşanan finansal krizler, dünya genelinde GOÜ'de de hemen hemen aynı etkiyi yaratmıştır. Kriz öncesinde meydana gelen değişiklikler; ulusal paranın aşırı değerlenmesi, cari açığın giderek artması, bankacılık sisteminin zayıflaması, düşük döviz rezervi / para arzı oranı diye sıralamak mümkündür. Finansal dalgalanmayla başlayan krizlerin sonrasında yüksek faiz, finansal daralma ve belirsizlikler ile birlikte iç talep daralmasına dönüşmesi, bunun yanında dış ticaret hadlerinin bozulması ve iç talep daralmasının da yaşanmasıyla reel ekonomide daralmalar meydana gelmektedir.

Ülkemizde 1994 ve 2001 yıllarındaki krizler dünya da yaşanan 1990'lı yıllardaki krizlere örnek olarak gösterilebilir. Bu krizler temelde farklılık göstermemekle birlikte var olan aksaklıklar ve tetikleyici nedenleri açısından farklılıklar göstermektedir. Her iki krizin altında Türkiye ekonomisinde 1950'den itibaren yaşanan, çeşitlenerek, birikerek ve farklı zamanlarda tikanıkların meydana gelmesiyle çeşitli çözüm arayışlarına girilmiştir. Bunun yanında 1989'da kamu maliyesinin disiplin edilmemesi, enflasyonun da kontrol altına alınmadan 32 sayılı kararla birlikte herhangi bir sınırlandırma getirilmeden sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi de bir başka nedendir.

Türkiye'de 1994 yılında 5 Nisan kararlarını almaya götüren sürecin, Turgut Özal'ın ülke ekonomisinde etkin bir rol üstlenmesiyle beraber başladığını söyleyebiliriz. Özal'ın, başbakanlığın ilk yıllarından itibaren radikal bir karar olarak 24 Ocak kararlarını yayımlaması ile ithal ikameci sistemden hızlı bir şekilde serbest piyasa ekonomisine geçilmesi, geleneksel ekonomi modeline alışmış piyasanın aniden liberal bir dönüşüm yaşaması, bu dönüşümün hem devlet nezdinde hem de özel sektörde buhranlara neden olmasına neden olmuştur. Bir bakıma devletin, iç dinamiklerini doğru bir şekilde kullanamaması, ekonominin düzgün yürütülememesiyle beraber çeşitli dış baskılar sonucu hükümetin bu kararları alması zarureti doğurmuştur.

Türkiye'de yaşanan 1998-99 ve 2000-2001 krizlerinde ülkemiz daha önce yaşanan krizlere nazaran daha az etkilenmiştir. Bunun nedeni krizin anlaşıldığı andan

itibaren tedbirlerin alınmasıdır. Alınan tedbirler krizlerin etkisini azaltmış olsa da krizlerin sorunsuz atlatıldığından bahsetmek pek de mümkün olmamıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AKPINAR, Selma, *Girişimciliğin Temel Bilgiler*, Umuttepe Kitapevi, 2009.

ARSLAN, Gülen Elmas, *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85'inci Yılında Türkiye Ekonomisi*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, 1. Baskı, Ankara, 2008.

BALI, Selçuk, BÜYÜKŞALVARCI, Ahmet, *1630'dan 2010'a Finansal Krizler Tarihi*, Çatı Kitapları, İstanbul, 2011.

BASTI, Eyup , *Kriz Teorileri Çerçevesinde 2001 Türkiye Finansal Krizi: Krizin Finans Sektörünün Verimliliğine Etkileri*, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu, 2006.

BOZKURT, Özlem Çetinkaya, *Dünya'da Ve Türkiye'de Girişimcilik Eğitimi: Başarılı Girişimciler ve Öğretim Üyelerinden Öneriler*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2011.

CANSIZ, Mehmet, *Türkiye'nin Yenilikçi Girişimcileri Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Örneği*, T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013.

ÇETİNDAMAR, Dilek, *Türkiye'de Girişimcilik*, TÜSİAD, Lebib Yalkın Yayınları, 2002.

ERTEM, Üner, *Dış Ticaret İşlemleri*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2015.

KARACA, Sami, *Dış Ticaret Ve Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi*, Umuttepe Yayınevi, Kocaeli.

KARAÇOR, Zeynep, ALPTEKİN, Volkan, GÖKMENOĞLU, Korhan, *Finansal Kriz Üzerine Öngörülebilirlik ve Politikalar*, 1. Baskı, Konya: Çizgi Kitapevi, 2012.

KAYA, Feridun, TURGUTTPBAŞ, Neslihan, *Dış Ticaret İşlemleri*, Web-Ofset, Ankara, 2012.

KAYGUSUZ, Murat, *Geçmişten Günümüze Finansal Krizler*, Ekin Yayınları, Bursa, 2014.

- KAYGUSUZ, Murat, *İktisadi Kriz Teorileri*, Ekim Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2016.
- KURTOĞLU, Ramazan, *Türkiye Ekonomisi (1838-210) Mali Bağımlılık-Büyüme-Krizler ve Siyasi Sonuçları*, Sinemis Yayınları, 2012.
- CANSIZ, Mehmet , *Türkiye'nin Yenilikçi Girişimcileri Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Örneği*, T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013.
- ÖZDEVECİOĞLU, Mahmut, KARACA, Mustafa, *Girişimcilik Ve Girişimci Kişilik Kavram ve Uygulama*, E İtim Yayınevi, 2015.
- ÖZEROL, Hakan, *Kriz Geliyorum Der! Düünden Bugüne Türkiye'de Ve Dünyada Finansal Krizler*, Elma Yayınevi, Ankara, 2009.
- ÖZTÜRK, Nazım, BAYRAKTAR, Yüksel, *IMF'nin Değişen Rolü ve Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri*, Palme Yayıncılık, Ankara, 2010.
- SEYİDOĞLU, Halil, YILDIZ, Rıfat, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri*, Arıkan Basım Yayınevi, İstanbul, 2006.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, *Dış Ticaret Kavramları*, Ankara 2011.
- ŞAHİN, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, 2006.
- YAY, Turan, YAY, Gülsüm, YILMAZ, Gürkan Ensar, *Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2001.

MAKALELER

- ALTAŞLI, Yusuf, IŞIK, Murşit, “Türkiye’de Yaşanan Ekonomik Krizlerin İstihdam Üzerine Etkileri (1980-2013)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2017.
- Aşkın, Aysin, “Tarihsel Süreçte Girişimcilik Kavramı ve Gelişimi”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, C.6 S.2.
- ASAR, Cihan, *Türkiye'nin Planlı Kalkınma Döneminde Dış Ticaret Politikaları*, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, Tartışma Metinleri, 2017.

- AY, Ahmet, KARAÇOR, Zeynep, “2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinden Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16.
- ŞANLI, Bahar, AKSÖZ, Hande, “1980 Sonrası Türkiye’de Dış Borçlanma Üzerinde Yurtiçi Tasarrufların Etkisinin Analizi”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 2014, C.6, S.11.
- BALIKÇI, Emre, “Girişimciliğin Farklı Yüzleri 1950 Ve 1980’lerde Türkiye’de Değişen İş Adamı Davranışı”, *Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2014, C.9,S.2.
- BOZKURT ,Özlem Çetinkaya ve Diğerleri, “Türkiye’de Girişimciliğin Gelişimi: Girişimciler Üzerinde Nitel Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, S.15.
- BAYRAK, Metin, KANCA,O. Cenk , “Türkiye’de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Seyri”, *Akademik Bakış Dergisi*,2013,S.35.
- CANDAN, Hakan ,“Osmanlı’dan Günümüze Türk Topraklarında Girişimcilik Serüvenlerine Dair Bir Değerlendirme”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.1, S2.
- ÇETİN, Emine, SAVRUL, Mesut, “Türkiye’de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye’nin Cari Açığına Etkisi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C.14, S.28.
- DARICAN, Mehmet Fatih, “Ekonomik Krizler ve Türkiye”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, İstanbul, 2005, S.17.
- DELİCE, Güven, “Finansal Krizler: Teorik Ve Tarihsel Bir Perspektif”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2003, S.20.
- DEMİRTAŞ, Hasan, “Kriz Yönetimi”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, Malatya, 2000, S.23.

- HEPHAKTAN, C.Erdem, “Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları”,Dokuz Eylül Üniversitesi 2.Ulusal İktisat Kongresi, *Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış ticaret Dergisi*, Özel sayı, İzmir, 2008.
- HEPHAKTAN,C. Erdem, ÇINAR, Serkan, “Mali Krizler ve Son Mali Krizin (2008) Reel Sektörlere Etkileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya, 2011, C.30.
- KALAYCI, İrfan , “Finansal Kriz Yazıları”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, C.4, S.2.
- KARABIÇAK, Mevlüt, “Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci”,*Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2000, C.5,S.2.
- ÖKTEN, Mustafa Kemal ve Diğerleri, “Türkiye’de Girişimciliğin Geliştirilmesinde KOSGEB’in Rolü Ve Önemi: Uygulamalı Bir Çalışma”,*Sosyo Ekonomi Dergisi*, 2007-1.
- OKTAR, Suat, DALYANCI, Levent, “ Finansal Kriz Teorileri Ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, C.29, S.2.
- OSKAY, Cansel Seymen, “1980’den Günümüze Türkiye’de İhracatın Gelişimi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 2004, C.7, S1-2.
- SAVRUL, Burcu Kılınç, ÖZEL, Hasan Alp, KILIÇ, Cüneyt, “Osmanlı’nın Son Döneminden Günümüze Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2013, C.8, S.1.
- SEZGİN, Feridun, “Kriz Yönetimi”,*Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara, 2003, C.4, S.8.
- TAĞRAF, Hasan ,ARSLAN, N. Talat, “Kriz Oluşum Süreci ve Kriz Yönetiminde Proaktif Yaklaşım”, *C.Ü. İktisadi İdari Bilimler Dergisi*,2003, C.4, S.1.
- TAKIM, Abdullah, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomik Politikaları Ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, C.67, S.2.

TURAN, Zübeyir , “Dünyadaki Ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri Ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”,*Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2011, C.4, S.1.

TURGUT, Ahmet, “Türleri, Nedenleri Ve Göstergeleriyle Finansal Krizler”,*TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 2006-2007, C.20, S.4-5.

TÜLEYKAN, Hayrettin, BAYRAMOĞLU, Selçuk, “Türkiye’de 24 Ocak Kararları ile Başlayan Finansal Serbestleştirilmenin Günümüz İktisadi ve Mali Yapısına Yansımaları” *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 2016, S.44.

URAL, Mert, “Finansal Krizler Ve Türkiye”, *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, C.18, S.1.

YÖRÜR, Neriman “1990 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Kırsal Alan ve Tarım Politikaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Planlama Dergisi*, 2012, S.4.

TEZLER

ALEMDAR, Sibel, *Gümrük Birliği’nin Öncesi Ve Sonrası İhracat ve İthalatın Değişim*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, 2011.

ARDIÇ, Hülya, *1994 Ve 2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, 2004.

BİLGE, Orhan, *Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkisi*, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara, 2009.

CABAR, Hasan, *Türkiye’de Girişimcilik Kültürünün Oluşmasında Etkili Faktörler ve Denizli Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2006.

EMİROĞLU, Gülbahar, *1980 Sonrası Türkiye’nin Dış Ticaret Yapısı Ve Büyüme İlişkisi: Bir Ampirik Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Konya, 2012.

EREN, Fatih Mehmet, *Ekonomik Krizler Ve Kriz Göstergeleri:1990 Sonrası Dünyada Yaşanan Krizler ve Türkiye Karşılaştırması*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.

İŞLER, Didar Büyüker, *Türkiye'deki Krizler ve Çözüm Önerisi Olarak: E-Ticaret Uygulamaları*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2014.

PARSILOĞLU, Mustafa Serkan, *1980 ve Sonrası Küreselleşmeni Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısına Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Isparta, 2017.

ÖZÇELİK, Abdullah, *367 Tartışmaları Bağlamında Siyasi Krizler: Aktörler, Sebepler, Boyutlar*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012.

SARIGEDİK, İlknur , *1994-2001 Krizlerine Genel Bakış ve Kriz Yönetimi*, Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara, 2008.

SARPKAYA, Suna Simla, *Finansal Krizler Ve Kriz Dönemlerinde Uygulanan Para Politikası Araçları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Ankara, 2009.

UYGUR, Ercan, *Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 2001.

YAMAN,Özgür, *Finansal Krizler ve Erken Uyarı Sistemleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, 2010.

İNTERNET KAYNAKLARI

ÖZDEMİR, Volkan ,*Türkiye'de Planlı Kalkınma Deneyimleri*, Online Rapor, Marmara Üniversitesi, 2014 (https://dumludag.files.wordpress.com/2013/09/ozdemir_planlama.pdf. (Erişim Tarihi: 24 Nisan 2018)

<http://www.kalkinma.gov.tr/Documents/temela.pdf>

<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/4/plan6.pdf>,

<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=81&locale=tr>

EK

Tez Orijinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	HİLAL KAMAÇ
Öğrenci Numarası	151218106
Enstitü Anabilim Dalı	GİRİŞİMCİLİK VE YENİLİK YÖNETİMİ
Programı	GİRİŞİMCİLİK VE YENİLİK YÖNETİMİ
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	DR. ÖĞR. ÜYESİ ZÜLFÜKAR AYTAÇ KİŞMAN
Tez Başlığı (Türkçe)	1980-2000 Arası Türkiye'de Yaşanan Siyasi Krizlerin Dış Ticaret ve Girişimcilik Üzerine Etkileri

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 105 sayfalık kısmına ilişkin, 11/07/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adı; intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 14'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

DR. ÖĞR. ÜYESİ ZÜLFÜKAR AYTAÇ KİŞMAN

Danışmanın Adı-Soyadı

(İmzası)

DR. ÖĞR. ÜYESİ ATILLA YÜCEL

Anabilim Dalı Başkanı

(İmzası)

Lisansüstü tezler, savunma öncesinde intihal program raporu ile birlikte enstitüye teslim edilir.

Intihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

ÖZGEÇMİŞ

Hilal KAMAÇ, 1 Ocak 1987 yılında Elazığ'da doğdu. İlköğrenimini Elazığ'da Tevfik Yaramanoğlu İlköğretim Okulunda, ortaöğrenimini Fatih Lisesinde tamamladı. 2007 yılında kazandığı Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulunun İşletme Bölümünden 2009 yılında mezun oldu. 2010 yılında DGS ile kazandığı İnönü Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümünden 2013 yılında mezun oldu. 2015 yılından itibaren Fırat Üniversitesi Hastanesi Döner Sermayesi Performans Birimi'nde muhasebe görevlisi olarak çalışmaktadır.

